T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL DEĞERLER VE DEĞERLER ÇATIŞMASI: AHMED ARİF, FAİK BAYSAL VE TARIK BUĞRA ÖRNEĞİ

Fadime Gökcen YAŞAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ÖZTÜRK AYKAÇ

AĞUSTOS - 2023

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL DEĞERLER VE DEĞERLER ÇATIŞMASI: AHMED ARİF, FAİK BAYSAL VE TARIK BUĞRA ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fadime Gökcen YAŞAR

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji
Enstitü Bilim Dalı : Sosyoloji

"Bu tez, 13/07/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir."

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ÖZTÜRK AYKAÇ (Danışman)	Kabul
Doç. Dr. Mehmet Ali AYDEMİR	Kabul
Doç. Dr. Onur AYKAÇ	Kabul

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet :

Hayır : X

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Fadime Gökcen YAŞAR

13/07/2023

ÖN SÖZ

“Bahsettiği şey nedir?” merakıyla belki kısaca göz gezdireceğiniz, belki derinlemesine bir incelemeye tabi tutacağınız bu çalışma; değerin insan ve toplum hayatındaki asli öneminin, “genellenebilir bilimsel ilkelere dayanarak söyleyenler” çizgisinde; “muhayyel, zarif, estetik söyleyenler” aracılığıyla ifade edilmesi çabasının bir ürünüdür.

Güzel ülkemin varlığı, birliği, dirliği ilelebet, huzur içinde sürsün arzum; beni, toplum olarak birleştiğimiz ve ayrıştığımız değerlerin neler olduğunun araştırılmasının gerekliliği inancına getirdi. Konunun bir tek araştırma kapsamına, zamanına, fiziki sonucuna; bir araştırmacının tek başına sahip olduğu kapasitesine, donanımına sığabilecek bir konu olamayacağı gerçeğinden hareketle; bu araştırmanın sınırları yine bu araştırmanın birinci bölümünde açıklanan ölçülerle “Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Toplumsal Değerler ve Değerler Çatışması: Ahmed Arif, Faik Baysal ve Tarık Buğra Örneği” şeklinde belirlendi. Esas mesele, adı konmuş bir yolculuğa koyulma meselesiydi.

Bu araştırma yolculuğumda yorulduğum; bilgiler, düşünceler arasında savrulduğum; ruhsal olarak an’dan, akıp giden hayattan soyutlandığım zamanlar yaşadım. Tezimin belirlenmiş çerçeve dâhilinde ve zamanında biteceğinden umudumu kestiğim, bu umutsuzluğun beni karamsar kıldığı zamanlara daldım. Yine de şimdi tüm araştırma yolculuğum sürecine, yola çıkış amacıma ve sonucuna bir bütünlük içinde baktığımda diyorum ki; iyi ki çıkmışım bu yolculuğa. Bu yolculuk boyunca karşılaştığım, tanıştığım; varlıklarına şükredip yaslandığım, sığındığım, güç aldığım, inandığım tüm anlamlar için bu zorlukları aşmaya değerdi. Teşekkürlerimi ete kemiğe büründürme vaktidir şimdi.

Lisans dönemimin ilk günlerinden bugüne güvenini, desteğini her daim hissettiğim; bilgisini, tecrübesini, sevgisini, ilgisini hem bir hoca hem bir arkadaş olarak benden hiçbir zaman esirgemeyen; her sorunu paylaşabilme rahatlığını bana sunan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ÖZTÜRK AYKAÇ’a;

tez çalışmamı titizlikle inceleyen; “Böyle yapsak daha güzel olur sanki.” nezaketi içinde, verdiği bilgi ve önerileriyle tez çalışmamı olumlu yönde etkileyen Doç. Dr. Onur AYKAÇ’a;

şiarının “eleştirdiğini düzeltmek, iyileştirmek” üzerine kurulu olduğunu belirten, bu şiarına tez savunmamda şahit olduğum; araştırmamla ilgili eleştirilerini sohbet havasında sorduğu sorularına cevap arayışlarımın içinde fark etmemi sağlayan Doç. Dr. Mehmet Ali AYDEMİR’e;

lisans eğitimim sırasında derslerini alma şansına sahip olduğum, araştırmam boyunca çalışmalarından istifade ettiğim, akademi dünyasının değerlerinden biri olan Prof. Dr. Mustafa AYDIN’a;

tüm hayatım boyunca olduğu gibi bu çalışmam süresince de destek ve dualarını bir an olsun benden esirgemeyen annem Dilek ve teyzem Ayşe GÖRGÜLÜ’ye;

tez yazım sürecimi olumsuz etkilemeyecek, bir araya gelebileceğimiz uygun zamanları oluşturmaktan yorulan; bu çalışmada ihtiyaç duyduğum kaynaklara ulaşmamda benimle birlikte seferber olan kardeşim Aykut ANDAÇ’a;

tez çalışmam boyunca desteğini benden esirgemeyen, olağandışılık gösteren hâllerime anlayışla yaklaşan eşim Hakan YAŞAR’a;

bu zorlu yolculukta yükümü bölüşen, verdiğim zahmetlere ve bu araştırmamın her yönünü defaatle anlatmama sabır gösteren kıymetli dostum Alperen ÖZKAN’a;

bu çalışmamın bir kısmının da içinde olduğu Karaman’da bulunduğum tüm eğitim süresince bana derslerden ve araştırmamdan başka hiçbir gündelik telaş bırakmayan Ayşegül ÖZKAN’a

teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Ve sevgili yeğenlerim, Emirgazi’m, Mehmet Eymen’im. Değerlerimizin geleceğe taşıyıcıları olmasını dilediğim değerlerim... Bu çalışmam bir değer ise size ve tüm değer bilenlere ithaf ederim...

Fadime Gökcen YAŞAR

13/07/2023

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ i

İÇİNDEKİLER iii

KISALTMALAR vi

ÖZET vii

ABSTRACT viii

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ 5

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi 5

1.2. Araştırmanın Amacı 6

1.3. Araştırmanın Önemi 8

1.4. Araştırmanın Sınırlılığı 9

1.5. Araştırmanın Yöntemi 12

1.5.1. Evren ve Örneklem 13

1.5.2. Veri Toplama Tekniği 14

2. BÖLÜM: DEĞERİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ 17

2.1. Felsefede Değer 17

2.2. Sosyal Bilimlerde Değer 20

2.2.1. Değerin Özellikleri ve İşlevleri 20

2.2.2. Değer-Tutum İlişkisi 23

2.2.3. Kültür-Değer İlişkisi 25

2.2.4. Sosyolojide Değer 26

2.2.4.1. Rol, Kurum, Toplumsal Yapı, Norm-Değer İlişkisi 31

2.2.4.2. Toplumsallaşma-Değer İlişkisi 32

2.2.5. Değer Sınıflandırmaları 35

2.2.5.1. Gordon W. Allport, Philip E. Vernon, Gardner Lindzey 36
2.2.5.2. Milton Rokeach 37
2.2.5.3. Shalom H. Schwartz 41
2.2.5.4. Clare W. Graves 43
2.2.5.5. Erol Güngör 45
2.2.6. Değerler Çatışması 48
3. BÖLÜM: EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ 55
3.1. Sanat/Edebiyat-Değer İlişkisi 55
3.2. Edebiyat-Toplum İlişkisi 58
3.3. Edebiyat-Sosyoloji İlişkisi 60
3.4. Edebiyat Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi 62
3.4.1. Türkiye'de Edebiyat Sosyolojisi 70
3.4.2. Edebiyat Sosyolojisinin Ana Unsurları 73
3.4.2.1. Edebî Yapıt/Eser 73
3.4.2.2. Yazar 77
3.4.2.3. Okur 81
3.4.2.4. Basım-Yayın-Pazarlama, Dağıtım 82
4. BÖLÜM: AHMED ARİF, FAİK BAYSAL VE TARIK BUĞRA'NIN SEÇİLİ ESERLERİ ÜZERİNDEN EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL DEĞERLER VE DEĞERLER ÇATIŞMASI 85
4.1. Ahmed Arif'in Hayatı (1927-1991) 85
4.1.1. *Hasretinden Prangalar Eskittim* 92
4.1.2. *Leylim Leylim* 106
4.2. Faik Baysal'ın Hayatı (1922-2002) 114
4.2.1. *Rezil Dünya* 123
4.2.2. *Ateşi Yakanlar* 143

4.3. Tarık Buğra'nın Hayatı (1918-1994) 154
4.3.1. *Dönemeçte* 164
4.3.2. *Yağmur Beklerken* 176
SONUÇ VE TARTIŞMA 189
KAYNAKÇA 199
ÖZGEÇMİŞ 207

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
DÇ	: Değerler Çalışması
DDA	: Dünya Değerler Araştırması
MÖ	: Milattan Önce
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
vb.	: Ve Benzeri
Yay.	: Yayıncılık
YAYFED	: Yayımcı Meslek Birlikleri Federasyonu

ÖZET

Başlık: Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Toplumsal Değerler ve Değerler Çatışması: Ahmed Arif, Faik Baysal ve Tarık Buğra Örneği

Yazar: Fadime Gökcen YAŞAR

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ÖZTÜRK AYKAÇ

Kabul Tarihi: 13/07/2023 **Sayfa Sayısı:** 207

Farklı özelliklere sahip bireylerin bir arada belli bir düzen içerisinde yaşamalarını sağlayan olguların başında değer gelmektedir. Belli bir alan içerisindeki insanların ortak hayatları çerçevesinde yıllar içinde var olan yaşam pratikleri, tarihî ve sosyal olayları, inançları bir toplumun değerlerini meydana getirerek toplumsal düzen ve devamlılığını sağlamaktadır. Tüm bu özellikleriyle değerler insanlık tarihinin başlangıcından bugüne, bugünden yarına toplumsal hayatın şekillenmesinin temelinde ve toplumsal hayatın her alanında varlık gösterir, gösterecektir.

Düzenleyici, yol gösterici, birleştirici, düzeni koruyucu özelliklerinin yanı sıra değerler, insanların birbirlerinden farklı zihinsel, duygusal, sosyal çevre özelliklerine; toplumların farklı coğrafik, tarihi, kültürel birikim ve pratiklerine sahip olmalarına bağlı olarak farklı algılanabilir, yaşanabilir. Söz konusu farklılıklar uyuşmazlığa bağlı olarak gerginliklere kaynaklık edebilir ve her düzeyde çatışmaların kaynağı olabilir. Değer çatışmaları toplumda anominin baş göstermesi, toplumsal düzenin, birliğin bozulması gibi yıkıcı sonuçların doğmasına sebep olabilmektedir.

Edebiyat sosyolojisi de bizatihi kendisi bir değer olan edebiyat üzerinden toplumsal olguları inceleyen bir disiplindir. Söz konusu inceleme edebiyat sosyolojisi açısından edebiyat unsurları üzerinden gerçekleştirilir.

Bu sosyoloji araştırması da toplumsal bir olgu olan değeri ve değerler çatışmasını edebiyat sosyolojisi bağlamında ele almaktadır. Edebiyatın toplumsal hayatı yansıttığı varsayımından hareketle bu araştırmada değer ve değerler çatışmaları Cumhuriyet dönemi edebiyatçılarından Ahmed Arif, Faik Baysal, Tarık Buğra'nın hayatları ve seçili eserleri üzerinden incelenmiştir. İsmi geçen edebiyatçıların seçili eserleri Ahmed Arif'in *Hasretinden Prangalar Eskittim* ve Leyla Erbil'e yazdığı mektuplardan oluşan *Leylim-Leylim* kitapları; Faik Baysal'ın *Rezil Dünya* ve *Ateşi Yakanlar* romanları ile Tarık Buğra'nın *Dönemeçte* ve *Yağmur Beklerken* romanlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat sosyolojisi, değer, değerler çatışması, Ahmed Arif, Faik Baysal, Tarık Buğra.

ABSTRACT

Title of Thesis: Social Values and Value Confliction in the Context of Sociology of Literature: Ahmed Arif, Faik Baysal and Tarık Buğra Sample

Author of Thesis: Fadime Gökcen YAŞAR

Supervisor: Assist. Prof. Nilüfer ÖZTÜRK AYKAÇ

Accepted Date: 13/07/2023 **Number of Pages:** 207

Values are at the forefront of the phenomenon that enables people with different characteristics to live together in a particular way. The practices of life, the historical and social events, the beliefs that have existed over the years within the framework of the common life of people in a certain area create the values of a society and ensure its social order and continuity. With all these characteristics, values exist and manifest themselves on the basis of the shaping of social life from the beginning of human history to the present, from today to tomorrow, and in all areas of social life.

In addition to their regulatory, guiding, unifying and order-maintaining functions, values also reflect the different mental, emotional and social environments of human beings, which can be perceived and experienced differently according to the different geographical, historical and cultural backgrounds and practices of societies. These differences can be a source of tension and conflict at all levels. Value conflicts can lead to destructive outcomes such as the emergence of anomie in society, the deterioration of social order and the unity of society.

Literary sociology is a discipline that studies social phenomena through literature, which is a value in itself. In the sense of literary sociology, the above-mentioned analysis is carried out through literary elements.

This sociological research also deals with value and value conflict, which are social phenomena, in the context of literary sociology. Based on the assumption that literature is a reflection of social life, this study has examined values and value conflicts through the lives and selected works of republican literary figures Ahmed Arif, Faik Baysal and Tarık Buğra. Selected works by these writers include Ahmed Arif's *Hasretinden Prangalar Eskittim* and *Leylim-Leylim*, which consist of letters to Leyla Erbil; Faik Baysal's *Rezil Dünya* and *Ateşi Yakanlar*; and Tarık Buğra's *Dönemeçte* ve *Yağmur Beklerken*.

Key Words: Sociology of literature, values, conflict of values, Ahmed Arif, Faik Baysal, Tarık Buğra.

GİRİŞ

Değerler, insanın hayat içerisindeki konumunu belirlemede en önemli etkenlerden olmasının yanı sıra; onun geçmişi, bugünü ve geleceğiyle bağ kurarak hayatı bir bütün olarak kavrayabilmesini, bu bütünlük içerisinde yaşamı kendine yaşanır kılabilmesini sağlamaktadır. Benzer şekilde toplumların insanlık tarihi içerisindeki yerinin, yönünün belirlenmesinde de asli etkiye sahiptir. Farklı özelliklere sahip bireylerin bir arada belli bir düzen içerisinde yaşamalarını sağlayan olguların başında değer gelmektedir. Belli bir alan içerisindeki insanların ortak hayatları çerçevesinde yıllar içinde var olan yaşam pratikleri, tarihî ve sosyal olayları söz konusu toplumun değerlerini meydana getirir. Bu değerler toplumsal gruplar, kurumlar, normlar şeklinde zuhur eder; ilgili toplumun düzen ve devamlılığını sağlar. Tüm bu özellikleriyle değerler insanlık tarihinin başlangıcından bugüne, bugünden yarına toplumsal hayatın şekillenmesinin temelinde ve toplumsal hayatın her alanında varlık gösterir, gösterecektir. Düzenleyici, yol gösterici, birleştirici, düzeni koruyucu özelliklerinin yanı sıra değerler, insanların birbirlerinden farklı zihinsel, duygusal, sosyal çevre özelliklerine; toplumların farklı coğrafik, tarihi, kültürel birikim ve pratiklerine sahip olmalarına bağlı olarak farklı algılanabilir, yaşanabilir. Söz konusu farklılıklar uyuşmazlığa bağlı olarak gerginliklere kaynaklık edebilir ve toplumda bireyler arası, gruplar arası, toplumlar arası çatışmaların da kaynağı olabilir. Değer çatışmaları toplumda anominin baş göstermesine, toplumsal düzenin, birliğin bozulması gibi yıkıcı sonuçların doğmasına sebep olabilmektedir.

Edebiyat sosyolojisi de bizatihi kendisi bir değer olan edebiyat üzerinden toplumsal olguları inceleyen bir alt disiplindir. Edebiyatı toplumsal hayatla bağları açısından yazar, eser, basım-yayın-pazarlama-dağıtım, okur unsurlarından meydana gelen toplumsal bir olay olarak ele alan edebiyat sosyolojisi, bu toplumsal olay içerisinde değerlerin izlenebileceği alanlar sunmaktadır. Öncelikle yazar doğduğu, büyüdüğü, yaşadığı, bulunduğu ortamların yaşantısı, anlam dünyası, değer algılarının izlerini hayatında ve eserlerinde yansıtmaktadır. Eser de özellikle içeriğiyle hem yazarın hem yazıldığı dönem toplumunun toplumsal olayları, değişimleri, dünya görüşü hakkında ipuçları sunarken biçim özellikleri üzerinden de hem toplumsal değer algısı hem edebiyatın basım-yayın-pazarlama-dağıtım boyutunda meydana gelen üretim ve dolaşım ilişkileri bahsinde veriler

sunmaktadır. Basım-yayın-pazarlama-dağıtım odağa alındığında araştırma kapsamındaki dönem toplumunun kurumlarında meydana gelen ilişkilerin, yapılarının ne olduğu hakkında değerlendirme yapmaya yardımcı olacak ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Okur boyutu ise bir anlamda toplumun, toplumsal değerlerin izlenebilmesini mümkün kılan asli boyuttur denilebilir. Zira okur toplumu anlamada bir örneklem özelliği gösterir. Okurun beğenisi ve eğilimi toplumsal değerleri ve anlayışı işaret etmektedir. Yazar, eser ve basım-yayın-pazarlama-dağıtımın oluşturmaya çalıştığı etkinin boyutu okurun tepkisiyle değerlendirilebilir. Okurun tepkisi ayrıca edebiyat olayının sürekliliğini ve varlığını, konumunun şekil alışını belirleyici bir özelliğe sahiptir ve edebiyat olayının diğer unsurlarına etki etmektedir. Bu karşılıklı etkileşim ve iletişim edebiyat unsurlarını kati sınırlarla ayırmanın mümkün olmadığının bir ifadesidir. Edebiyat olayı iç içe, karşılıklı ilişki içerisinde, döngüsel bir yapı şeklindedir.

Sonuç olarak bireysel değerlerden grup değerlerine; kurumsal değerlerden toplumsal değerlere değerler, edebiyat olayının döngüselliği, iç içe geçmişliği içinde her bir edebiyat unsuru üzerinde bireyden topluma; geçmişten bugüne ve geleceğe gidiş gelişlerle izlenebilmektedir.

Bu araştırmada da değer ve değer çatışmaları edebiyat sosyolojisi bağlamında ele alınmıştır. Aynı kuşağa ve farklı coğrafyalara mensup yazar ve şairler ile seçili eserleri bu bağlamda incelenmiştir. Çalışma, giriş ve sonuç bölümleri dışında dört ana bölümden oluşmaktadır.

Araştırmanın birinci bölümü çalışmanın nasıl bir yöntemle gerçekleştirildiği üzerinedir. Birinci bölümün ilk kısmını ele aldığımız konunun, problemin açıklanması oluşturmaktadır. Devamında bu çalışmanın hangi amaç doğrultusunda yapıldığı, önemi, sınırlılığı yer almaktadır. Veri toplamada ve incelemede tercih edilen yöntem ve kullanılan tekniklerin açıklanması da birinci bölüm kapsamındadır.

Değerin kavramsal ve kuramsal çerçevesinin açıklanmasıyla başlayan ikinci bölümde değerin sosyal bilimlerde ele alınışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümün devamında literatürde yer alan değer sınıflandırmalarından örnekler verilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde bağlamın daha anlaşılır kılınabilmesi için edebiyat sosyolojisi kuramsal olarak ele alınmıştır. Bu bölümün başlangıcında sanatın/edebiyatın

özellik ve işlevlerinden kısaca bahsedilmiştir. Devamında edebiyatın toplumla ve sosyolojiyle kurduğu ilişkilere yer verilmiştir. Dünyada ve Türkiye'de edebiyat sosyolojisinin tarihsel seyrini anlattığımız kısmı, edebiyat sosyolojisinin ana unsurlarını açıkladığımız kısım takip etmiştir.

Dördüncü bölümü, öncesindeki iki bölümde yer alan kavram ve kuramların izlendiği uygulama bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümün ilk kısmını Ahmed Arif'in hayatı; *Hasretinden Prangalar Eskittim* kitabındaki şiirlerinde ve *Leylim Leylim* başlığı altındaki mektuplarında yansıttığı gerçeklik ile değer ve değerler çatışması oluşturmaktadır. Faik Baysal'ın hayatı; *Rezil Dünya* ve *Ateşi Yakanlar* eserlerinde yer verdiği toplumsal olaylar ile değerler, değerler çatışmaları bölümün ikinci kısmında yer almaktadır. Üçüncü kısım Tarık Buğra'nın hayatı; *Dönemeçte* ve *Yağmur Beklerken* eserlerinde toplumsal olaylar, değer ve değerler çatışmalarının incelendiği kısımdır.

Bu çalışmanın son bölümü sonuç ve tartışma kısmıdır. Bu bölümü üç edebiyatçının hayatlarının ve her birinin seçili ikişer eserden toplamda altı eserin incelenmesi sonucu ortaya çıkan verilerin değerler ile değer çatışmaları açısından tartışılması; eserlerin içeriklerinin toplumsal gerçeklikle uyumu hakkında bilgiler oluşturmaktadır. Çalışmada yer alan edebiyatçıların sahip oldukları benzer değerleri ile farklılaştıkları değer algıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Anadolu'da büyük toplumsal değişimler yaşanmıştır. Öncelikle devlet yapısında büyük değişiklik söz konusu olmuştur. Zira önceki dönem devlet yapısı monarşidir ve cumhuriyet anlayışı ilkeleriyle karşıtlıklar içermektedir. Devlet yapısında meydana gelen bu değişiklik toplumun devlet anlayışı ve dünya görüşünde, toplumsal gruplar ve kurumların yapısında meydana gelecek köklü değişiklikler anlamına da gelmektedir. Değişimlerin meydana getirdiği farklılıklar her düzeyde değerler çatışmasının yaşanmasının önünü açmaktadır. Esasen ana problemi, iktidarın tek parti elinde olması oluşturmaktadır. 1923-1950 yılları arasında iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'dir. Bu yıllar arasında çok partili hayata geçiş denemeleri söz konusu olmuşsa da demokratik hayata topyekûn geçiş mümkün olamamıştır. İktidara muhalif bir partinin olmayışı, demokratik hayata geçişin sağlanamaması ise bir kısım toplumsal problemlerin çözümünü engellemiş, hatta yeni toplumsal problemlerin, çatışmaların sebebi olmuştur. Zira toplumun büyük mücadele ve savaşlarla kurduğu, umut bağladığı cumhuriyet rejimi vadettiği refahı tam anlamıyla tesis edememiş görünmektedir. Bağımsızlık, özgürlük, demokrasi, eşitlik, siyasi hak ve özgürlük, düzen, mutlu bir yaşam gibi değerlerle yola çıkan halk, uğruna savaştığı bu değerleri arayışına devam eder durumdadır. Ayrıca, yönetimin dünya görüşü ve uygulamalarının, toplumun genelinin dünya görüşü, yaşantısı arasında da farklılıklar, uyuşmazlıklar söz konusudur. Aile, eğitim, ekonomi, hukuk, din gibi toplumsal kurumlardaki bazı uygulamalar toplumun genelinin benimsediği değerlerle uyumsuzluklar göstermektedir.

Tüm dünyada yaşanan toplumsal olaylar ve bu olayların sonuçları itibariyle meydana gelen değişimler de Türkiye Cumhuriyet'i sınırları içerisindeki çatışmalara eklenmiştir. 1. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik ve toplumsal problemler henüz çözüme ulaşmamışken, 2. Dünya Savaşı beklentisi ülke içindeki ekonomik ve toplumsal problemlere yenilerini eklemiştir.

Tüm bu değişimlere ve toplumsal olaylara bağlı olarak cumhuriyetin kuruluş ve kuruluşundan sonraki yıllar toplumda değer çatışmalarının açık olarak görüldüğü

dönemler olmuştur. Değer çatışmaları birey, grup ve kurumlar olmak üzere toplumun her düzeyinde gerçekleşmiştir.

Edebiyat, bir toplumun kültür unsuru, ortak değer yaratımı olması yönüyle insanlık tarihinin başlangıcından bu yana var olan bir toplumsal olgudur. Doğduğu toplumun olaylarını, yaşantısını, duygularını, inançlarını, geçmişini, gelecek düşünü, dünya görüşünü, değerlerini ifade etmenin özel bir yolu olmasının yanı sıra; ilgili toplumun ortak bilinç, sembol, ilişki ve değer yaratımı aracısı da olmaktadır. Bu özelliğinden hareketle edebiyat sosyolojisi de toplumsal olgu ve olaylar üzerine gerçekleştirdiği araştırmalarında eser başta olmak üzere edebiyat unsurlarını veri toplama aracı olarak görür. Toplumsal hayatın izleri edebiyat unsurları üzerinden izlenebilir. Bu anlamda bir toplumun değer algısı ve değer çatışmalarını edebiyat bağlantısıyla izlemek mümkündür.

Bu araştırmanın konusunu 1919-1960 yılları arasında Türkiye Cumhuriyet'i sınırları içerisinde yer alan toplumun değerleri ve bu yıllar arasında yaşanan toplumsal olaylara bağlı olarak gelişen değişimler karşısında yaşadıkları değer çatışmaları oluşturmaktadır. Söz konusu inceleme edebiyat sosyolojisi bağlamında ele alınmaktadır. Edebiyat sosyolojinin ana unsurlarından olan yazar, eser, okur ve basım-yayın-dağıtım bu incelemenin yapılacağı temel dinamikler arasındadır. İncelenen dönemin olanakları bakımından okur ve basım-yayın-dağıtım dinamiklerine tamamen ulaşma ve gerçekçi bir yorum yapabilme imkanları sınırlı olduğundan, daha ziyade yazar ve eser başlıkları temel alınarak inceleme gerçekleştirilmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmamızda temel amaç, edebiyat sosyolojisi bağlamında değer ve değer çatışmalarını ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda seçili üç Cumhuriyet dönemi edebiyatçısının hayatları ve seçili eserlerinden hareketle 1923-1960 yılları arasında Türkiye'de toplumun sahip olduğu değerlerle ilgili bilgi sahibi olmak ve yaşanan toplumsal değişimlerden kaynaklanan değer çatışmaları incelenmiştir.

Nitel araştırma yöntemiyle ele alınan bu çalışmada, seçilen örneklerden hareketle derinlemesine veri elde edilmesi amaçlanmış, bu amaç doğrultusunda elde edilen veriler derinlemesine yorumlanmıştır.

Değer konusu sosyoloji açısından dikkate değer bir mesele olarak görülmüş; belirli örnekler üzerinden değer ve değerle ilgili meselelerin toplumsal içeriğinin açığa çıkarılmasının değerle ilgili tartışmalar açısından önemli olduğu düşünülmüştür. Bu inceleme için edebiyat eserlerinin ve edebiyatçıların seçilmesinin temelinde, edebiyatın toplumsal içerikten bağımsız olmaması, edebiyatın ve edebiyatçının toplumsal etkisi yatmaktadır. Bu sebeple edebiyat, değer meselesinin örneklerinin izlenebileceği bir alan olarak değerlendirilmiş ve edebiyat sosyolojisi bağlamında katkı sunulması hedeflenmiştir.

Yazar bağlamında, seçili yazarların hayat hikayeleri merkeze alınarak bu bağlamda sahip oldukları toplumsal muhayyileleri, bulundukları sosyal ortamlar ve bu yolla edinmiş oldukları sosyal ve kültürel sermayeleri değer yönelimleri açısından dikkatle incelenmiştir. Bir veri kaynağı olarak kabul edilen yazarların biyografileri, söz konusu toplumsal içerikleri ve değerle ilişkileri bağlamında çalışmaya konu edilmiştir. Bu sebeple Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden Ahmed Arif; Batı Türkiye coğrafyasından Faik Baysal; İç Anadolu Bölgesi'nden Tarık Buğra seçilerek Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin üç farklı tipoloji resmedilmeye çalışılmıştır. İlgili coğrafyalarda doğrudan kan bağı yahut resmi aidiyetten ziyade yazarların bölgeyle kurdukları aidiyet esas alınmıştır. Bu seçimlerin birebir bölge temsili yahut genelleme yapma amacı taşımadığı, nitel araştırmanın doğasına uygun olarak inceleme konusu edilen unsurların derinlemesine değerlendirmesi olduğu ifade edilmelidir.

Eser bağlamında, seçili eserlerde geçen değerler ve bu değerlerin hangi bağlamda öne çıkarıldığı yahut adının geçtiği, nasıl bir olay örgüsüyle kurgulandığı, hangi toplumsal noktalara temas ettiği tespit edilmiş; eserdeki kurgunun ve anlatının yazarının değer dünyasıyla da bağlantıları kurulmuştur. Ayrıca, bu değerlerin değere ilişkin kuramsal ve kavramsal çerçeveleriyle bağlantıları kurulmuştur. Yazarların tercih edilen eserlerinde, öncelikle değerlerin izlenebileceği içeriklere sahip olmaları belirleyici olmuştur.

Okur ve basım-yayın-dağıtım unsurları, yukarıda da ifade edildiği gibi, döneminin geçmişte kalması ve teknik imkansızlıklardan ötürü, incelemeye daha az konu edilmiştir. Buna ek olarak, özellikle ilgili yazarların ve eserlerinin seçilmesi bağlamında bu unsurlar etkili olmuştur. Ahmed Arif'in ölümünden yıllar sonra bile ilgilileri tarafından okunan ve görüşleri benimsenen bir isim olması; bununla birlikte hem dönemi hem sonrası açısından

TRT ve yayınevleri tarafından ilgisinin sınırlı kalması dikkate değerdir. Faik Baysal'ın ise oldukça üretken bir isim olması, farklı türlerdeki eserlerinin dizi, tiyatro gibi görsel sanat alanına da taşınması, buna rağmen tanınırlığının ve eserlerine yayınevlerinin ilgisinin sınırlı olması bir diğer dikkat çekici unsurdur. Tarık Buğra'nın benzer şekilde hem toplum tarafından hem yayınevleri tarafından ilgi görmüş ve görüyor olması, eserlerinin ideolojik olarak çatışan farklı yayınevleri tarafından halen basılıyor olması gibi sebepler önemli görülmüştür.

1.3. Araştırmanın Önemi

Akademik olarak ülkemizde gerçekleştirilen değer çalışmaları hatırı sayılır bir düzeydedir. Edebiyat sosyolojisi bağlamında yapılan çalışmaların sayısı da her geçen gün artmaktadır. Ancak literatürde edebiyat sosyolojisi bağlamında değer ve değerler çatışmasını çalışan araştırmalar, değer ve edebiyat sosyolojisi çalışmalarına kıyasla az sayıdadır. Değer ve değer çatışmalarına edebiyat sosyolojisi açısından yaklaşmak değer ile ilgili yeni bilgilerin farklı bir açıdan elde edilmesini sağlamaktadır. Eserin kurgusal olması özelliğini hatırda tutmakla birlikte özellikle yazılı edebiyatla birlikte eser, vücut bulduğu dönemin somut bir verisi olma özelliği taşımaktadır. Zira edebiyatın bir milletin günlüğü olduğunu belirten Gregory Jusdanis'in ifadesinden hareketle (Alver, 2016, s.87), edebiyat tarihi bir belge kesinliğinde olmamakla birlikte özellikle geçmiş dönemlere yönelik olarak bir toplumun değerlerinin; yaşanan toplumsal olay ve değişimlerinin sonucu beliren çatışmalarının izlenebilmesini sağlayan somut veriler sunmaktadır. Bununla birlikte edebiyat dünyası ve bir insan üretimi olarak eser; üretim ve dolaşım ilişkiler ağı içerisinde yer alan kurumlar, bu kurumların yapısı, sahip olduğu anlaşmalar, sözleşmeler, hukuki, kurumsal kurallar vb. vesikalar aracılığıyla da somut verilere ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Elde edilen somut veriler bir sosyoloji araştırması yoluyla bilimsel değerlendirmelere ulaşmasının önünü açmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan toplumun geçmiş dönemlerde sahip olduğu değerler hakkında bilgi sahibi olmak, bugünün toplumsal değer algısıyla kıyas yapabilmeyi mümkün kılmakla birlikte, söz konusu toplumun gelecekteki yönünün değerlendirilmesine de yardımcı olacaktır. Değerlerin toplumsal düzenin, birlikteliğin, bütünlüğün temelinde yer alması ve diğer toplumlarla benzerlik ya da farklılıkları ortaya çıkarması da bu konuda bilgi sahibi olmanın önemini vurgulamaktadır. Bir değer araştırmasının edebiyat sosyolojisi

bağlamında ele alınması geçmiş dönemin bugünle kıyasını ve gelecekte olası yönünü değerlendirmek bahsinde somut verileri sunmak yoluyla yardımcı olmaktadır. Toplumun sahip olduğu değerleri hakkında somut verilerle bilgi sahibi olma imkânının yanı sıra araştırmaya konu olan dönemin toplumsal değer çatışmalarının edebiyat sosyolojisi üzerinden belirgin olarak görülmesi de mümkündür. Edebiyat unsurları arasında yer alan yazar bir toplumsal olay, değişim hakkındaki değerlendirmelerini çeşitli roman tipleri ve olay örgüsüyle, birden çok canlandırma, kurguyla ifade edebilir. Tipleştirmeler yoluyla toplumsal gerçekliğin tipik unsurları göz önüne çıkarılabilmekte, bu yolla toplumun kültürü, yapısı, yaşadığı değişim gibi toplumsal içerikler sosyolojik incelemeye dâhil edilebilmektedir (Öztürk Aykaç, 2016, s.357-361). Bir eser içerisinde dahi çeşitli tip ve dünya görüşlerinin izlenebilmesi veri çeşitliliğini sağlamaktadır. Bu kurgulara okurun göstereceği tepki araştırılan toplumun dünya görüşü, değer algısı hakkında değerlendirme yapmaya yardımcı olur. Okur da bu anlamda veri toplama alanını genişletmektedir. Bahsi geçen okur tepkisinin anlaşılmasında eserin üretim ve dolaşım sıklığı, yoğunluğu izlenebilir. Bir toplumun belli bir zaman dilimi içerisinde yaşanan değer çatışmalarını kavramak da gerçekleşmesi olası toplumsal olay ve değişimler karşısında toplumun göstereceği tepkinin öngörülmesini sağlayacaktır. Söz konusu öngörü, değer çatışmalarının toplumsal düzeni bozucu etkisinin, yıkıcı boyutlarının önüne geçilmesinin yollarının aranması açısından önemlidir. Bu araştırmanın da sosyolojide değerler ve değerler çatışmaları çalışmalarına ve özellikle ülkemiz toplumu açısından bilgi ve farkındalığın oluşmasına katkı sağlayacağı düşüncemize istinaden önemli olduğu düşünülmektedir. Özellikle değer sosyolojisi ve edebiyat sosyolojisi bağlamında literatüre katkı yapacağı umulmaktadır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılığı

Bu çalışmada Türkiye'de belli dönem içerisinde değer ve değerler çatışmaları Ahmed Arif, Faik Baysal ve Tarık Buğra'nın hayatları ile seçili eserleri üzerinden incelenmektedir. Çalışmada, değer incelemelerinin yapıldığı örnekler bağlamında bilimsel ilkeler doğrultusunda belli sınırlamalara gidilmiştir.

Öncelikle temel alınan dönem Türkiye'nin yaşadığı toplumsal değişimlerden 1923-1960 arası olarak belirlenerek zamansal bir sınırlamaya gidilmiştir. Yazarlarında yaşamlarının ve eserlerinin bu yıllardan seçilmesi bu sınırlama dâhilindedir.

Mekân bağlamında, yazarlar ve eserleri özelinde belirlenen coğrafyalar bağlamında çalışma sınırlandırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti boylamsal olarak Doğu, Orta ve Batı şeklinde üçe bölünerek söz konusu coğrafya sınırlılığı belirlenmiştir. Bu bölgelerin dışında kalan diğer coğrafi bölgeler ve bu bölgelerindeki iç ayrımlar söz konusu sınırlılık dâhilinde dışarıda bırakılmış, seçili bölgeler özelinde derinlemesine bir incelemeye gidilmiştir.

Araştırmanın sınırlılığının bir diğer boyutunu Cumhuriyet dönemi edebiyatçılarından, aynı kuşak içerisinde yer alan, Türkiye'nin farklı sosyo-kültürel ortamlarında doğmuş, yaşamış; farklı kültürel aidiyetlere sahip üç edebiyatçı oluşturmaktadır. Çalışmada yer alan edebiyatçıların seçiminde temel ölçütlerin belirlenebilmesi için editörlüğünü Tûba Öztürk'ün yaptığı *Yazarlar ve Şairler Sözlüğü*'ne başvurulmuştur. Araştırmanın diğer bir sınırlılığı da çalışmada yer alan edebiyatçılarımızdan Faik Baysal ve Tarık Buğra'nın tüm eserleri arasından iki eserinin inceleme kapsamına alınmasıdır. Zira Faik Baysal'ın bu araştırmada işaret edilen yedi romanı, dokuz hikâyesi, dört şiir kitabı, bir oyunu, on iki çevirisi vardır. Tarık Buğra'nın da yine bu çalışmada hayatının anlatıldığı kısmın sonunda on üç romanının, beş hikâyesinin, beş oyununun, sekiz muhtelif eserinin varlığından söz edilmiştir. Öncelikle toplumsal değerler ve değerler çatışmasının edebî türler arasında açıkça izlenebilmesi imkânını sunacağı kanaatimiz sebebiyle edebiyatçılarımızın roman türünde icra ettikleri eserleri seçimde öncelenmiştir. Bununla birlikte her iki edebiyatçımız da diğer türlerde yazdıkları eserlerden daha çok roman türünde verdikleri eserlerle bilinmektedirler. Tarık Buğra'nın bu çalışmada yer alan romanlarının belirlenmesinde ilk olarak araştırmamızda değerler ve değerler çatışmalarının incelenmesi planlanan tarihî dönem ve mekân kapsamı dışında kalan romanlarının elenmesi yoluna gidilmiştir. Bu eleme sonrasında geriye kalan romanları arasından Buğra'nın romanda bilimsel sonuçlara ulaşmanın yolu olarak ifade ettiği kasabayı roman mekânı olarak sunduğu eserleri öncelenmiştir. Bu kriterler dâhilinde Buğra'nın üç romanı (*Küçük Ağa*, *Dönemeçte*, *Yağmur Beklerken*) diğer romanları arasından belirmiştir. Buğra'nın *Dönemeçte* ve *Yağmur Beklerken* romanlarının *Küçük Ağa* romanına göre daha az sayıda çalışılmış olması; konu, zaman aralığı ve mekân bakımından uygunlukları da göz önüne alınarak söz konusu eserler bu çalışma için seçilmiştir. Benzer şekilde Faik Baysal'ın *Rezil Dünya* ve *Ateşi Yakanlar* romanları bu çalışmamızın 1919-1960 yılları arasında Türkiye'de yaşayan toplumun değer ve değer çatışmalarının izlenmesini

mümkün kılan eserleri arasındadır. Baysal'ın romanları arasında araştırmamızda temele alınan kriterlere üç romanı (*Sarduvan, Rezil Dünya, Ateşi Yakanlar*) diğer romanlarına göre daha uygun düşmüştür. Baysal'ın romancılığının asli vurguları dikkate alındığında ve 1919-1960 yılları arasındaki değer ve değerler çatışmalarının şehir hayatı penceresinden bakışla da veri çeşitliliğini sağlayacağı, bilimsel değerlendirmelere ulaşmayı sağlayacağı düşüncesiyle *Rezil Dünya* ve *Ateşi Yakanlar* romanları tercih edilmiştir.

Bu araştırmanın diğer bir sınırlılığını seçili edebiyatçılarımızdan Ahmed Arif'in şair kimliği ile ön plana çıkması ve bu kapsamda araştırmada Arif'in şiirlerinden oluşan bir kısmın varlığı olarak belirtebiliriz. Edebiyatta şekil şartlarına diğer türlerden daha sıkı bir bağla bağlı olan şiir türü, ağırlıklı olarak her okurla çeşitlenebilecek sembol, simge, temsillere sahiptir. Bu bakımdan toplumsal gerçeklerin, değerlerin ve değer çatışmalarının açık olarak, bilimsel değerlendirmelerle izlenebilmesi diğer edebiyat türlerine göre daha güçtür. Ancak sosyolojik bir olgu olan toplumsal değerlerin ve değerler çatışmalarının edebiyat sosyolojisi bağlamında ele alınması söz konusu güçlüğün aşılmasında yardımcı olmaktadır. Öncelikle edebiyat sosyolojisi açısından eserlerin biçim özellikleri de toplumun dünya görüşü hakkında bilgiler içermektedir. Bununla birlikte bu çalışmada seçili eserlerin yanı sıra belli kriterlerle seçilmiş edebiyatçılarımızın hayatlarına da yer verilmiştir. Edebiyatçılarımızın hayatları, eserlerinin vücut bulmalarının perde arkasında yaşanan olay ve anlamlarla ilgili ipuçlarını sunarken, parçası oldukları toplumsal hayatın, dünya görüşünün işaretlerini de bünyelerinde barındırmaktadır. Ayrıca edebiyat sosyolojisi bağlamı, edebiyat olayının diğer unsurlarının da işe koşulmasıyla değerlerin ve değer çatışmalarının izlenmesinin imkânını eser sınırları dışına taşımaktadır. Edebiyat sosyolojisi ve sosyolojinin diğer alt dalları bağlamında gerçekleştirilen şiir çalışmaları da söz konusudur. Sadık Kemal Tural'ın *Mehmet Akif'in Bir Şiirinin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Tahlili*; Hilmi Yavuz'un *Üç Şiir, Üç İstanbul: Bir Duyular Sosyolojisi Uygulama Denemesi*; Nusret Yılmaz'ın *İlhan Berk'in "İstanbul" Adlı Şiirine Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Bir Bakış*, Nesime Ceyhan Akça'nın *Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri* ve Safiye Çelik'in *Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Mehmed Akif Ersoy* çalışmaları sosyoloji açısından şiirin ele alındığı çalışmalara örnekler arasındadır. Örneğin Ceyhan Akça (2013, s. 9-10) incelemesinde şiiri tercih etmesinin gerekçeleri arasında şiirin çabuk

yazılan/söylenen; kişinin sevinç, arzu ve üzüntülerini en hızlı ifade eden; günlük ve anlık tepkileri içerebilen; okuyucuyla en hızlı iletişime geçen bir edebî tür oluşunun ve bu sebeple toplumsal çalkantıları sıcağı sıcağına hafızasına ve mısraına alarak ilerleyen; diğer edebî türlerden farklı olarak yalınlık ve yoğunlukta çok esnek oluşu sebebiyle çıplak gerçeklikle acı suskunluğu bir arada taşıyabilen bir tür oluşunu öne sürer. Bahsi geçen gerekçelerin yanı sıra Ahmed Arif'in toplumcu gerçekçi sanat anlayışına sahip olması, onun şiirlerinde toplumsal olay ve durumları yansıtması anlamına gelmektedir. Toplumcu gerçekçi sanat anlayışı, eserin hangi türde olduğuna bakılmaksızın toplumsal olayları, olguları günlük konuşma dilinin kullanılması gibi göstergelerle gerçeğe uygun yansıtılması gerekliliğini savunan bir edebiyat anlayışıdır. Bu bakımdan Ahmed Arif'in yaşadığı sırada yayınlanmış tek şiir kitabı olan *Hasretinden Prangalar Eskittim* kitabının bu çalışmada yer alması uygun görülmüştür. Arif'in bu çalışmamızda incelenen diğer eseri *Leylim Leylim* de *Hasretinden Prangalar Eskittim* kitabında yer alan şiirlerin anlamlarını, açıklamalarını içermesi bakımından şiirlerde yer alan sembollerin, simgelerin açıkça anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. *Leylim Leylim* kitabı Arif'in ölümünün ardından kitaplaştırılmış özel mektuplardan oluşmaktadır. Söz konusu kitabın bu çalışmada yer bulmasındaki sebeplerden biri Arif'in tek şiir kitabının anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesidir. Diğer bir sebepse Arif'in hayata, topluma, edebiyata dair düşüncelerini açıkça ifade ettiği özel mektuplardan oluşmasıdır. Mektup, bir edebiyat türü olarak yazıldığı zamana ait birçok bilgiyi içinde barındırabilmektedir. Arif'in bu mektupları da sevgiliye aşkını anlatmasının yanı sıra yazıldığı zamanın toplumsal olaylarına, dünya görüşüne, değerlerine değinmektedir. Söz konusu mektupların yazılış tarihleri bu araştırmanın konusunun izlendiği tarih aralığı kapsamındadır. Bu mektupların dışında Arif'in ölümünden sonra kitaplaştırılan, Cemal Süreya'ya mektuplarından oluşan kitabı bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. *Cemal Süreya'ya Mektuplar* isimli kitap tarafımızca okunmuş; araştırmamıza katkı sağlayabilecek, elde edilmesi olası bilgilerin *Leylim Leylim* kitabında da yer almasına bağlı olarak, tekrardan kaçınmak adına bu çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi ve buna bağlı teknikler kullanılmıştır. Yöntem, insanın hayat, yaşadığı çevre ve dünya, kendisi hakkında bilgi edinmesi ve

değerlendirmesi yollarını ifade etmektedir. Bilimsel yöntem de bu yollarından biri olarak bilim dünyasına özgü düşünce, kurallar, teknik ve yaklaşımlar kapsamında bilgi üretmektir. Bilimsel araştırmalar yöntem bakımından iki ana kola ayrılmaktadır. Bunlardan birini nitel araştırma yöntemi oluşturmaktadır. Nitel araştırma yöntemi araştırma konusunun arka planında yer alan kuramsal, felsefî anlayışı da sorgulayan, yoruma açık, geniş kapsamlı bir araştırma yöntemidir (Neuman, 2014, s.22). Bu özellikleriyle nitel araştırma yöntemi, bu çalışmada yer verdiğimiz Cumhuriyet dönemi seçili edebiyatçılarının hayatlarının ve seçili eserlerinin hem içerikleri, biçim özellikleriyle hem eserlerinin gerisinde ve sonrasındaki serüvenleriyle yorumlanmasına imkân tanıması bakımından uygun bir yöntemdir. Bu yöntem doğrultusunda teknik olarak içerik analizi tercih edilmiş, analiz birimi olarak belirlenen edebiyatçıların hayatları ve eserleri bu teknikle incelenmiştir.

1.5.1. Evren ve Örneklem

Araştırma örneklemini Türkiye Cumhuriyeti edebiyatı içinde yer alan; Türkiye'de doğmuş, yaşamış tüm yazar ve şairler evreninden, Ahmed Arif, Faik Baysal, Tarık Buğra ile bu edebiyatçıların tüm eserleri evreninden seçili ikişer eserleri oluşturmaktadır. Edebiyatçılardan oluşan örneklem grubunun belirlenmesi için öncelikle Türkiye'nin farklı sosyo-kültürel ortamlarını bir bütün olarak ifade edeceği düşünülen doğu, orta ve batı ayrımına gidilmiştir. Bu ayrım kapsamında Türkiye Cumhuriyeti edebiyatçılarından aynı kuşak içinde yer alan ve Türkiye'nin farklı sosyo-kültürel ortamlarında doğmuş, yaşamış edebiyatçılar belirlenmiştir. Bu anlamda farklı sosyo-kültürel şartlar altında Türkiye'de yaşanan toplumsal olaylara ve değişimlere bakış açıları arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespiti amaçlanmıştır. Bu yolla ortak değerlerin ve çatışmalara kaynaklık eden farklı değer anlayışlarının değerlendirmesinin sağlanmasına çalışılmıştır. Doğdukları, yaşadıkları, özellikle aidiyetlerini ifade etmeleri bakımından Ahmed Arif'in Türkiye'nin doğusunu, Faik Baysal'ın batısını ve Tarık Buğra'nın orta bölgesini temsil edeceği kanaatine varılmıştır. Bu kanaatin oluşmasında söz konusu edebiyatçıların toplum nezdinde karşılık görüp-görmediklerini, belli fikirlerin savunucusu kabul edilip-edilmediklerini, eserlerinin okur tercihleri kapsamında olup-olmadıklarını işaret eden araştırma ve düşünceler de dikkate alınmıştır. Seçilen bu edebiyatçıların bu çalışmada yer alan eserlerinin seçiminde Türkiye tarihi içerisinde yaşanan toplumsal değişimler ve

çatışmaların bir kısmını kapsayan 1919-1960 yıllarının olaylarını konu ediniyor olmaları etkili olmuştur. Seçili eserler Ahmed Arif'in *Hasretinden Prangalar Eskittim* şiir kitabı ve mektuplarından derlenen *Leylim Leylim*; Faik Baysal'ın *Rezil Dünya* ve *Ateşi Yakanlar* romanları; Tarık Buğra'nın *Dönemeçte* ve *Yağmur Beklerken* kitaplarından oluşmaktadır. Çalışmada yazarların incelenme sırası isimlerinin alfabetik sıralamasına göre oluşturulmuştur. Her yazarın kendine ayrılan bölümde eserlerinin incelenmesi ise kitapların basım tarihlerinin sıralaması dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

1.5.2. Veri Toplama Tekniği

Veri toplama tekniği içerik analizidir. İçerik analizi, araştırmacının ihtiyaç duyduğu verilerin bir iletişim ortamı görevi gören her tür yazılı, sözlü, görsel unsurların içeriğinden elde edilmesidir (Neuman, 2014, s.466). İletişim görevi gören söz konusu unsurların içeriği sözcükler, anlamlar, resimler, semboller, düşünceler, konular, mesajlar anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada da üç cumhuriyet dönemi edebiyatçısının gerçekleştirdiği söyleşilerle desteklenen hayatları ve seçili eserlerinin içeriği, değerler ve değer çatışmaları hakkında değerlendirmeye veri teşkil etmektedir.

Sosyolog C. Wright Mills (2007, s. 11-20), sosyolojide çığır açan "toplumbilimsel düşün (toplumsal muhayyile)" kavramıyla, toplumsal bir unsur olan bireylerin yaşamları ve bulundukları toplumun tarihiyle bir bağ kurulmasını salık verir. Bireylerin yaşamları, içinde bulundukları toplumdan, o toplumun geçirdiği değişimlerden bağımsız değildir. Dolayısıyla herhangi bir sosyolojik meselede toplumsal tarihi göz önünde bulundurabilmek önemlidir. Kişilerin biyografilerindeki toplumsal içerikler de bu sayede açığa çıkarılabilecek, bireysel olan ile toplumsal olan arasındaki bağlantı sağlıklı bir şekilde kurulabilecektir.

Biyografilerden veri toplanması, bu bağlamda toplumsal muhayyile aracılığıyla sosyolojik bir analizi mümkün kılmaktadır. Seçilen edebiyatçıların biyografileri içinde doğdukları, yaşadıkları yerler; içinde büyüdükleri ortamlar ve sahip oldukları aileler gibi unsurlar bulunmakta, bu unsurlar da habitusları içindeki sosyal ve kültürel sermayelerini oluşturmaktadır. Edebiyatçılar, alfabetik sıraya göre başlıklandırılarak incelenmiştir.

Eserler ise değerler özelinde tematik bir içerik analizine tabi tutularak incelenmiştir. Eserler, her bir yazar özelinde kronolojik olarak listelenerek incelenmiştir. İncelemede,

ilgili eserde değerlerin geçtiği yerler belirlenerek hangi değerin, hangi bağlamda geçtiği tespit edilerek yorumlanmıştır.

2. BÖLÜM: DEĞERİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Felsefede Değer

"Değer"i temel problemleri arasında tartışan en eski alanlardan biri felsefedir. Söz konusu tartışma Antik Çağ filozoflarına kadar uzanmaktadır. Başta felsefe kelimesinin anlamı "bilgelik sevgisi" olarak bizatihi değer içermektedir. Bilgelik sevgisi, sahip olan insana mutluluk ve kurtuluşu sağlar, onun hayatına anlam ve değer katan derin bilgiyi sunar (Arslan, 1996, s.18-20). Felsefe olguların yanı sıra değerler, anlamlar, amaçlar, idealler dünyasını da konu edinir ve onların ne olduğunu tartışır. Onun ana disiplinleri arasında yer alan varlık felsefesi ve bilgi felsefesinden sonra geriye kalan konuları değerlerle ilgilidir.

Gerçekte var olan, meydana gelen nesne ve olaylar ölçülebilir olduklarında olgu olarak ifade edilir. Olgu her sağlıklı insanın kabulünü mümkün kılan özelliklere sahip şeylerdir. Bu özellikler bir nesnenin ya da olayın olgusal yanını ifade eder. Ancak insan varlık alanı içindeki her nesne ve olaya sadece olgusal yanıyla bakmaz. Onlara anlamlar, olumlu-olumsuz nitelemeler yapar. Bir nesne ya da olayın bu yanı ise onun değersel yanını oluşturmaktadır. Şeylerin değersel yanı iyi veya kötü, güzel veya çirkin, doğru veya yanlış gibi nitelemelerden meydana gelmektedir. Değerler felsefesi nesneleri, olayları sahip oldukları veya temsil ettikleri bu değerler açısından incelemektedir (Arslan, 1996, s.109). Felsefî olarak değer iki açıdan ele alınmaktadır. Bunlardan biri "değer"i temel problem edinmek, diğeri ise "değerlendirme"yi gündeme getirmek şeklindedir. Değerlendirme çerçevesinde "İyi nedir?", "Güzel nedir?", "Doğru nedir?" soruları tartışılmakta iken; değerin kendisi tartışıldığında adalet, sevgi, sorumluluk, sanat, bilim, ahlak gibi değerlerin ne olduğu ve özellikleri irdelenmektedir (Bircan ve Kalın, 2019, s.34).

Değerler felsefesinde değerin kendisini ele alan yaklaşım onun varlığı, varlığının ve bilgisinin ne olduğu üzerinde durmaktadır. Değerlerin var olup olmadıkları, varsa ne tür bir varlığa sahip oldukları, yapılarının ve kaynağının ne olduğu temel problemleridir. Bu çerçevede ortaya konulan görüşlerden hâkim olan görüş, değerlerin nesnelliğini ve bilgilerine ulaşmanın mümkün olduğunu, onların hiyerarşik bir düzene sahip olduğunu savunan görüştür ve felsefede "değer teorisi"ni oluşturmuştur (Bircan ve Kalın, 2019, s.34-35).

Değerlerin yapısının ne olduğu sorusu onun nesnel mi, öznel mi yoksa başka türden bir şey mi olduğu tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bu konudaki görüşlerden biri "objektif değer anlayışı"dır. Objektif değer anlayışına göre, değerler insanların duygu, düşünce, yargılarından bağımsız olarak vardır, şeyler kendinde değere sahiptirler. Sokrates ve Platon değerlerin nesnel olduğunu savunan klasik dönem filozoflarının başında gelmektedir. Onlara göre cesaret, adalet, cömertlik gibi değerler insan ve insanın duygu, düşüncelerinden bağımsız olarak vardır. İnsanlar arasında görülen farklılıklar bilgi eksiklerinden, farklı eğilimler, çevre koşulları içinde bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Bu anlayışa göre, yeterli bilgi ve donanım kazanan her insan değer konusunda aynı noktada buluşacaktır (Arslan,1996, s.110-111).

Değerlerin yapısının nesnel olduğuna karşı çıkan görüşlerden biri "subjektif değer anlayışı"dır. Bu anlayışa göre değerlerin nesnel bir gerçekliği yoktur. Değerler insanın şahsi duygu ve tavırlarıyla var olmaktadır. Onlara göre değerler, nesne ve olayların insana görülenini temsil etmektedir. Şüpheci filozoflar Protagoras, Pyrrhon, Descartes, Pascal bu yaklaşımı savunmaktadırlar. Değerlerin nesnelliklerini, her zaman herkes için değişmez özellikte olduğunu savunanlara "rölatif-göreli değer anlayışı" savunucuları da karşı çıkmaktadır. Bu görüşü savunan filozoflar değerlerin bir kültürden bir kültüre bir zamandan başka bir zamana ve koşulların değişmesine bağlı olarak farklılık gösterdiğini, değerlerin kişinin çevresi, kültürü ve mizacı tarafından belirlenen kişisel ve sosyal tercihlerine bağlı olduğunu savunmaktadırlar (Bircan ve Kalın, 2019, s.33). Sofist filozoflar bu görüşü savunmaktadır.

Objektif değer anlayışı ve sübjektif değer anlayışının dışında değerin ne sadece şeylerin kendinde ne de sadece insanların duygu ve eğilimlerine bağlı olarak var olduklarını, her iki durumun da söz konusu olduğunu savunan görüş vardır. Bu görüşe göre değer nesne ve olayların özellikleri ile onu arzulayan öznenin özellikleri arasındaki ilişkiden meydana gelen ilişkisel bir şeydir (Arslan, 1996, s.113).

Felsefede değerlerin kaynağının ne olduğu konusunda da bazı görüşler ortaya atılmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse bu görüşler değer "hazdır", "arzulanan şeydir", "tercih edilendir", "tanımlanamaz kavramdır", "insandır", "tanrıdır" iddialarına bağlı olarak kaynakları bakımından "aşkın" ve "içkin" kaynaklı olarak ayrılmaktadır. Değerin ne olduğu

ve kaynağı çerçevesinde tartışılan görüşler onun inanma ve bilme şeklinde iki yönünün olduğunu ortaya koymaktadır.

Değerler felsefesindeki diğer bir sınıflandırmada da değerler "amaç (yüksek) değerler" ve "araç (basit) değerler" olmak üzere ikiye ayrılır (Aydın, 2011, s.41). Bir de amaç değerlerin en üstünde, hiyerarşik değer sıralamasının tepe noktasında yer alan "nihai amaç değer" vardır. Amaç değerler, ilişkisel herhangi bir durum olmasa da mutlak varlık olarak değeri kendinde değerlerdir. Kendinde var olduğuna inanılana istinaden amaç olmuşlardır. Araç değerler ise istenilen sonuca, amaç değerlere ulaşmada araç görevi gören değerlerdir.

Felsefede değerlerin kendisi söz konusu olduğunda üç temel değer alanı vardır. Bunlar iyi veya kötü üzerine söylemlere ilişkin, insan eylemlerinde yapılması gerekeni salık veren değerler olarak "ahlaki değerler"; güzele, çirkine, zevkli, zevksize ilişkin, olması gerekeni işaret eden değerler olarak "sanatsal /estetik değerler"; sevap, günah gibi dinî çağrıları, uyma ve sakınmaları içeren doğru veya yanlış, iyi veya kötü, güzel veya çirkin ifadeleri ile de işaret edilen "dinî değerler"dir (Bircan ve Kalın, 2019, s.35). Bu değerlerden ahlaki değerler, "ahlak felsefesi/etik"; estetik değerler, "sanat felsefesi/estetik" dinî değerler, "değerler felsefesi" başlıkları altında ele alınmaktadır Söz konusu değerler teorik olarak ayrı alanlar olarak anılmakla birlikte pratikte birbirlerinden bağımsız değillerdir. Genel olarak iç içe geçmiş bir durum arz ederler. Özellikle bir davranış hem iyi hem güzel hem sevap, doğru olarak ifade edilebilir. Örneğin adil olmak hem güzeldir hem dinî buyruklar arasındadır, sevaptır hem de doğrudur.

Felsefede değerlerin özel bir bölümünü teşkil eden ahlaki değerler, "ahlak felsefesi/etik" başlığı altında tartışılmaktadır. Aydın, etiğin dar anlamda değerleri; geniş anlamda ise değer ve davranışı yani ahlakı kapsadığını belirtmiştir (2011, s.42). Bu ifadeye bağlı olarak dar anlamda etik, bir davranışın iyi veya kötü davranış olduğuna dair değer yargılarındaki "İyi ve kötü, doğru ve yanlış nedir?", "Herkes için geçerli bir iyiden söz edilebilir mi yoksa o öznel bir özellik mi taşımaktadır?" soruları etrafında gelişir. Etiğin geniş anlamda ele alınması halinde "Nasıl davranmalıyız?", "Ne yaparsak iyi davranmış oluruz?" soruları temelinde sunulan görüşlere ve tartışmalara yer verilmektedir (Güngör, 1998, s.19). Yani etik, ahlakın felsefesini yapmaktadır.

Değerlerin ifade edilişi insanın "değer yargısı"nı ortaya koymaktadır. Değer yargısı; nesne, durum, olay yani herhangi bir şey üzerine olabilir. Söz konusu yargı özel olarak sadece insan davranışı üzerine olursa bu "ahlaki değer yargısı" olur. İyi veya kötü olduğuna dair kanaat bildirilen şey insan davranışıdır ve herhangi bir nesne ahlaki yargıya konu değildir. Bununla birlikte, insan davranışı üzerine yargıda bulunmak başka insanların varlığını, onlarla etkileşimi, iletişimi gerektirir. Bu durum bir insanın başka insanlardan, başkalarının ondan beklediği davranışların karşılaşması demektir. Beklenen davranış, bir arada düzen içinde yaşayabilmek için olması gereken davranışlar anlamına gelmektedir. Karşılıklı davranış beklentileri bir arada yaşayan insan topluluklarının ortak kanaatler, ahlaki değer yargıları etrafında birleşmesidir ki değer bu noktada "davranışın nasıl olması gerektiği hakkındaki fikir, inanç ve kabuller" olarak belirir (Berger, 2002; akt. Ersoy, 2018, s.356). Hangi davranışın iyi hangi davranışın kötü olduğuna dair ahlaki yargılar evrensel ve toplumsal ahlaki değer yargılarından oluşmaktadır ve bu yargılar insanın ahlak hayatını meydana getirmektedir. Değer, ahlak bağlantısıyla, felsefede kendinde değer olarak ifade edilen üç ana değer boyutundan insan ilişkileri alanına, boyutuna genişlemektedir. Soyut bir özellik arz eden değer, gözlemlenebilir somut davranışlara dönüşerek ölçü standart, rehber olma özellikleriyle belirmektedir.

2.2. Sosyal Bilimlerde Değer

2.2.1. Değerin Özellikleri ve İşlevleri

Değerler antropoloji, sosyoloji, psikoloji, teoloji, ekonomi, siyaset bilimi vb. bilim dallarının çalıştıkları konuları arasındadır ve birçok bilim dalının hakkında çalışmasına bağlı olarak birden çok tanımla ifade edilmiştir. Matematikte bir değişkenin sahip olduğu niteliğinin derecesini gösteren sayısal bir ifadedir. Ekonomide bir mal veya hizmetin ölçülebilen karşılığıdır ki bu karşılık genellikle paradır. Güzel sanatlarda resimdeki bir tonun diğer tonlara göre ışık yoğunluğu derecesini ifade eder. Antropolojide kültür çalışmaları çerçevesinde ele alınır ve kültür unsurlarından biri olarak insanın hayatındaki davranış ve durumların seçiminde yol gösterici soyut ilkelerdir[1]. Psikoloji, değeri "bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançlar" olarak ele alır (Güngör, 1998, s.28). Sosyolojide değer ise "sosyal olguların önemliliği üzerindeki

[1] Aydemir, S.R. (2005, Şubat 3). "Değer". https://www.mevzuatdergisi.com/2005/02a/03.htm. Erişim tarihi: 10.10.2022.

değerlendirmede, özel eylem ve amaçları yargılamada temel ölçü sağlayan ve bir grubun üyelerince güçlü duygusal bağlarla oluşturulmuş soyut, genelleştirilmiş davranış prensipleri" (Aydın, 2011, s.39) şeklinde tanımlanabilir. Değerler üzerine çalışmalarıyla tanınan Rokeach (1973) değeri, "bireysel veya toplumsal olarak zıtları arasından tercih edilen belli bir davranış biçimi veya yaşam amacı şeklinde süre giden bir inanç" şeklinde tanımlamıştır (Akt.Karababa,2019, s.2). Dökmen (2004) değeri "bireylerin hem kendileri hem de çevresindeki kişiler için anlamlı buldukları davranışları üreten şemalar" olarak ifade etmiştir (Akt. Karababa, 2019, s.2). Cevizci, değeri "olanla olması gereken ayrımını yapmayı sağlayan bir ölçüt" olarak tanımlamaktadır (2002; akt. Aydemir ve Tecim, 2012, s.47). Berger değerleri "insanların amaç ve motivasyonlarını belirleyen rehber ilkeler ve inançlar" olarak ifade etmektedir (2002; akt. Ersoy, 2018, s.357). Değerler toplum tarafından çok uzun yıllar içerisinde birikimler ve deneyimlerle meydana getirilmiş, her yerde ve birçok şekilde uygulanarak toplumsal yapılara dönüşmüş temel ilkelerdir (Birkök, 2019, s.495). Krech göre "hangi obje ve hareketlerin iyi ve arzu edilir, hangilerinin fena ve arzu edilemez olduklarına ait inançları" işaret ederler (1989; akt. Aydın,2011, s.40).

Değer tanımlarında sosyal bilimlerin dikkati değerin ne olduğundan ziyade onun insan ve toplum hayatına etki eden özellik ve işlevleri üzerinedir.

Değerler, özellikleri açısından hem bireysel hem de toplumsal boyutlara sahiptir. Değerlerin özelliklerini bireysel boyutuyla ele alırsak; değerler bireylerin amaçlarını belirlemede ve bu amaçlarına ulaşmada etkilidirler. Bireylerin davranışlarına rehberlik ederler, kendilerini ifade etmelerini, diğer bireyleri etkilemelerini, davranışlarını seçmelerini sağlayan bir kriter görevi görürler. Bireyin sosyal konumunun belirlenmesinde yardımcı olurlar. Değerler insanla özdeşleşmiştir. Başka bir canlının değerlerinden söz edilemez. İster nesnel ister öznel olarak ele alınsın sonuçta o insanın ona yönelmesi, hayatına dâhil etmesi, ilişkilerinin temelinde bulunması yönüyle insana özgü bir şey olarak vardır. Ayrıca insan bizatihi bir değerdir. Değerler bireyin her alanla ilgili tercihlerine etki etmektedir ve dinî, siyasi, ekonomik, ahlaki vb. her alanın kendine ait değerleri söz konusudur. Bu durum değerlerin sosyal hayatla bağ kurması, olgusal bir özellik taşıması anlamına da gelmektedir.

Toplumsal olarak değerlerin özelliklerinin başında birleştirici olmaları gelmektedir. Değerler, kişiler ve toplumlar tarafından üzerinde uzlaşılmış, ortak iyilik ve refahı koruduğuna inanılan standartlardır. Böylece topluma anlam katan bir özellik arz ederler. Bu bakımdan ciddiye alınırlar. Ayrıca belli bir toplumun değerlerinin kültürel olarak şekillenmesi ve kültür üzerinde etkide bulunması onların ciddiye alınmalarının sebepleri arasındadır. Bu durum, değerler uğruna bireylerin ve toplumların özveride bulunması anlamına gelmektedir.

Değerlerin sadece bilişsel değil duygusal yönleri de vardır. Bu yönleri, değerlerin aşkın yanını ifade eder. Söz konusu özelliğine bağlı olarak normlara göre daha genel ve soyut özelliktedirler.

Bununla birlikte değerler değişkendir. Bu değişkenlik, bireylerin ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanması bağlamında önceliklerine göre sıraladıkları değerler sisteminde meydana gelen bir değişimdir (Fichter, 2006; Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000; Rokeach,1973; Milli Eğitim Bakanlığı; 2009; Gökçe,1994; akt. Karababa, s. 4-6).

Sahip oldukları özelliklere bağlı olarak değerler kişilerin hayatlarında ve toplumda belli işlevleri yerine getirmektedir. Rokeach (1973) değerlerin üç temel işlevinin olduğunu belirtmiştir (Akt. Karababa, s.7). Bu işlevlerden ilki, değerlerin düzeltici ve ayarlayıcı olma işlevidir. Kişi kişisel ve toplumsal değerleri takip eder, değerlerin rehberliğinde bilinçli olarak amaca uygun, meşru olan davranışları seçer ve uygular. Rasyonelleştirilmiş ve meşrulaştırılmış bu davranış ve tutumlar kişinin varlığını anlamlandırmasına, hayatın içindeki yerini kavramasına, ilgilerini ve amaçlarını belirlemesine yardımcı olacak seçimleri içermektedir. Bu durum kişinin iç gerilimlerini ve benlik karmaşasını engeller. Böylece, değerler benlik koruyucu işlevle Rokeach'in ifade ettiği işlevlerinden ikincisini de gerçekleştirir. Değerlerin diğer bir işlevi de bilgi ve kendini gerçekleştirmedir (Akt. Karababa, 2019, s.7). Kişi toplum içinde yararlı ve önemli görülen değerleri öğrenerek kendini başarıya götürecek değerlerin farkına varır ve onlara ulaşma yollarını öğrenir, yeteneklerini sergileme imkânı bulur. Bu açıdan kişinin içinde yaşadığı toplumun değerlerini bilmesi, toplum olarak daha iyi bir konuma gelmek için yollar araması anlamına da gelmektedir. Ayrıca değerler kişilerin sosyal rolleri benimsemesi, role uygun davranışlar sergilemesi işlevine de sahiptir. Birleştirici özelliğine bağlı olarak insanların

bir arada yaşamalarını, dayanışmayı, yardımlaşmayı, hoşgörüyü tesis ederler. Değerlerin sosyal kontrol ve baskı aracı olma işlevleri de vardır.

Özet olarak değerler, kişi ve toplumların daha sağlıklı ilişkiler kurmalarını, mutlu ve huzurlu yaşamalarını sağlarlar.

2.2.2. Değer-Tutum İlişkisi

Sosyal bilimlerde özellikle psikoloji ve sosyal psikoloji bilim dallarında değer kavramının ele alındığı araştırma konularının başında "tutum" çalışmaları gelmektedir. Psikolojide genel kabul gören klasik tanıma göre tutum, "Bir bireye atfedilen, bireyin farkında olduğu, onun için bir anlam ifade eden obje (psikolojik obje) ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli biçimde oluşturan bir eğilimdir" (Smith, 1968; akt. Kağıtçıbaşı, 1999, s.102). Bireye yapılan bu atıf, onun gözlemlenebilir davranışları üzerinden gerçekleşmektedir. Bu tanıma bağlı olarak tutum, bireyin eylemlerinin, iç dünyasındaki bilgi, inanç gibi soyut unsurlarının somut gözlemlenebilir halidir. Bu klasik tanımında tutum, bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır. Ancak konuyla ilgili sonraki yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda bir tutumun varlığından söz edebilmek için bu üç unsuru birden taşımak zorunda olmadığı iddiası gündeme gelmiştir. "Tutum bir objenin olumlu veya olumsuz değerlendirmesidir" (Zanna ve Rempel, 1998; akt. Kağıtçıbaşı, 1999, s.106), "Tutumlar çeşitli objelerin bellekte saklı tutulan değerlendirmeleridir" (Judd ve diğerleri, 1991; akt. Kağıtçıbaşı, 1999, s.106) şeklinde tanımlar da yapılmıştır. Tutumların gücü, bahsi geçen unsurların üçünün de kişide tutarlı bir şekilde görülmesiyle ifade edilir. Özellikle, tutumun davranış unsuru kişide düşünce ve duygularına eşlik etmiyorsa ya da tutarsızlık söz konusuysa bu, o tutumun zayıf ve değişime direncinin daha az olduğunu göstermektedir. Söz konusu uyumsuzluk kişinin iç çatışmalarının yolunu da açabilmektedir. Sonuç olarak tutumun temelde bilişsel ve duygusal olarak en az iki unsuru vardır ve temelde kişisinin davranış eğilimi olarak ifade edilebilmektedir. Bu benzerliklere bağlı olarak da bazı psikologlar değer ve tutumu eş anlamlı olarak kullanmaktadır.

Sosyal psikolog Güngör (1998) de iki kavram arasındaki benzerliklere dikkat çekmiştir (s.29). Bu benzerliklerden ilki her ikisinin de bilgi, duygu ve davranış unsurlarından oluştuğudur. Birey bir değere, değerin bilgisine sahip olduğunda onu takip etme hissini

duyar, onunla ilgili olumlu tavır takınır. Gelişen bu duygu bireyi ilgili değerin gerektirdiği yönde davranmaya iter. Güngör'e göre, iki kavram arasındaki diğer bir benzerlik, her ikisinin de temelinde organize olmuş bir inanç grubunun olmasıdır. Bireyler tutumlarının ardındaki inançları tek bir değer ifadesi şeklinde belirtirler ancak bunun sebebi bireylerin nesneler ve durumlar hakkındaki görüşleri için, zihin organizasyonlarının oluşturduğu "atıf noktası (frame of reference)"nın varlığıdır. Bu atıf noktası, birçok inancın tek bir esas teşkil edecek şekilde billurlaşmasıdır (Güngör, 1998, s.30).

Değerler konusunda sistematik çalışmalar yapan sosyal psikolog Rokeach ise daha çok iki kavramın farklılıklarını sıralanmıştır. Rokeach, tutumların nesne ve durumlara odaklanmışken, değerlerin onların üstünde olduğunu belirtir. Bu farkla bağlantılı olarak bireylerin sayılamayacak kadar çok tutumundan bahsedilebilirken, değerler çok daha az sayıdadır. Zira bireyler öğrendikleri inançlar kadar değerlere sahiptir (Oral, 2019, s.26-27). Tutumların daha kişisel ve bireysel olduğunu değerlerin ise daha genel olduğunu belirten Özensel de bu farkı desteklemektedir (2019, s.71). Rokeach'in değeri tutumun üzerinde tutmasına sebep olan düşüncelerinden biri bu farklılıktan doğmaktadır. O, insanların değerlerinin tutumlarından daha az sayıda olmasına bağlı olarak değerlerin kişilerin, grupların, toplumların benzerlik veya farklılıklarını açıklayan daha ekonomik bir çözümleyici araç olduğunu belirtmektedir (Oral, 2019, s.27). İki kavram arasındaki diğer bir fark, değerler standartken, tutumlar standart değildir. Aydın'ın "Tutumların süreklilik kazandığı yerde değer ortaya çıkar." söylemi de bu farklılığı destekler niteliktedir (2003, s.125). Rokeach hem tutumun hem de değerlerin sosyal davranışların belirleyicileri olduğunu belirtir ancak ona göre değerler, psikolojik anlamda daha dinamik bir yapıya sahiptir. Burada kastedilen dinamiklik, bireyin algı, duygu, zekâ, kişilik gibi içsel belirleyicilerinin üzerinde yarattığı etki anlamındadır. Bu duruma bağlı olarak değerler kişiliğin oluşmasında ve zihin sistemi üzerinde önemli bir yere sahiptir ve tabii olarak tutumlara da yön vermektedir. Değerler toplum açısından da birleştirici kimlik özellikleri üzerinde etkilidirler.

Tutumlar değerlere göre daha yüzeysel ve değişken görüşler olarak görülmektedir. Bu durumu destekler nitelikte toplum içinde pek çok tutumun hoşgörüyle karşılanabilmesine rağmen, insanların değerlerinin özellikle de toplumsal değerlerle tutarsızlık gösterdiği durumların toplum tarafından daha katı tepkilerle karşılandığı ifade edilebilir.

2.2.3. Kültür-Değer İlişkisi

Başta sosyal antropoloji olmak üzere sosyal bilimlerin araştırma konularından biri de "kültür"dür. Latince "toprağa sürmek, tarım ürünleri elde etmek ve onları geliştirmek" anlamına gelen "cultura" kelimesinden türeyen kültür, daha sonra "insan bedeni ve ruhunun terbiye edilmesi", "sanat ve fikir eserleri geliştirme" anlamlarını da içeren geniş bir tanıma dönüşmüştür (Kaplan, 1987, s.2). Bir başka tanımda kültür, "belirli bir toplumun üyelerinin doğada bulabileceklerinden daha fazla doyum sağlayabilmeleri için meydana getirdiği maddi ve manevi, davranışsal düzenlemelerin tümü" olarak ifade edilmiştir (Kağıtçıbaşı, 1999, s.344). Kültürü oluşturan unsurlar, "maddi" ve "manevi" olmak üzere ikiye ayrılır. Maddi unsurlarını belirli bir toplumun insanlarının yaptıkları yapılar, mimari eserler, sanat yapıtları gibi nesneler oluşturur. Bu nesneler, söz konusu kültürün yaşam tecrübelerinin, değerlerinin belirtileri, simgeleri özelliğini taşırlar. Kültürün manevi unsurlarını ise o kültürün toplumsal yaşamını düzenleyen kuralları, bilgileri, inançları ve değerleri oluşturur (Şişman, 2002; akt. Oral, 2019, s.23). Kültür tanımlarının ortak vurgularının başında kültürün "insana özgü bir olgu" olduğu vurgusu gelir. Kültür nihayetinde yaşam biçimlerine, şartlarına bağlı olarak insanın yapıp ettiği her şeyi kapsamaktadır. Belli bir toplumun insanlarının geliştirdiği tüm bilgi, inanç, sanat, ahlak, gelenek, görenek, yetenekler, alışkanlıklar ve toplumsal kurumları kültürlerini oluşturmaktadır (Oral, 2019, s.22). Tüm bu yapıp etmeler belirli bir toplumun insanlarının karşılaştıkları sorunlara karşı çözüm arayışları, tarihsel olarak taşıdıkları değerleri, inançları olarak meydana gelir ve meydana geldiği toplumun kuralları, yaşama biçimi, yapısını da şekillendirir. Bir anlamda değerlerle meydana gelenin, değerleri meydana getirdiği karşılıklı bir ilişki görülür. Kültür bir bakıma evrensel nitelikteki değerlerin yaşam biçimlerine bağlı olarak bir topluma özgü olarak uyarlanarak toplumsal değerler adını almasıdır. Bu manada her kültürün kendine özgü değerleri algılayışı vardır. Belli bir kültürün insanlarının değerler sıralamasında önceledikleri değerleri, söz konusu kültürün meydana geldiği toplumun karakterini, asli özelliklerini de ortaya koymaktadır. Örneğin Kaplan, Türklerin en belirgin özelliğinin hür ve bağımsız olarak yaşama, dünyaya hâkim olma iradesi olduğunu belirtmiştir. Yine kimlik unsurlarından dinî ve millî değerlerine bağlı olarak, hâkimiyeti altında bulunan topluluklara karşı hoşgörülü ve adil olması da belirttiği diğer karakteristik özelliklerindendir (Kaplan, 1987: 4).

Bir toplumun kimlik unsurlarını oluşturan kültürün varlığını sürdürebilmesi için nesilden nesile aktarımının sağlanması gerekmektedir. Bu aktarımı sağlama yollarının başında toplumsallaşma gelmektedir. Aile, okul, sosyal gruplar vb. kurumlar toplumun varlık unsuru olan ve edinilmesi arzu edilen değerleri aktarmanın temel aracıları, toplumsallaştırma araçlarıdır. Zamanın şartlarında meydana gelen değişimlere ve yaşanan toplumsal olaylara bağlı olarak kültürde değişimler söz konusu olabilir. Kültürün maddi unsurlarında daha hızlı yaşanan değişimler, manevi unsurlarında yavaş seyreder. Bununla birlikte kültürün manevi unsurları arasında yer alan değerlerin değişmez yanları da vardır. Kaplan, kültürün özünü teşkil eden değerlerin esas itibari ile değişmediğini belirtmiştir. Bu iddiasında değerleri buğday tohumuna benzetir. Bu tohum kendisi gibi varlıklara şekil verecek genleri taşımaktadır. Ancak tohumun toprağa ekildikten sonraki akıbeti, yetişmesi veya yetişmemesi, onun ekimi sonrasında karşılaşacağı şartlara bağlıdır (Kaplan, 1987, s.58). Yani toplumsal değerler özellikle yüksek değerlerde değişim söz konusu değildir. Özü itibariyle o aynıdır. Değişen onun algılanış, yaşanış şeklidir.

2.2.4. Sosyolojide Değer

Değerler, insan hayatında gerçekleşen bütün olayların gerisinde yer almaktadır. İnsanın tüm ilişkilerine etki ederek sosyal hayatı ve toplumsal yapıları biçimlendirmektedir. Değerlerin toplum hayatını belirlemedeki bu etkisine rağmen sosyolojinin değerleri araştırma konuları arasına alması sosyal bilimler tarihi açısından görece daha geç zamanlara denk gelmektedir. Bu durumun temel nedeni, sosyolojinin bağımsız bir bilim olarak kurulduğu yıllarda pozitivizmin hâkim görüş olmasıdır. Pozitivizme göre bilim olmanın şartı nesnelliktir. Sosyal bilimlerde nesnelliği tesis etmenin yolu değerden bağımsız ve yansız olma ilkesidir. Bu ilke sosyolojik araştırmanın objektif olarak yalnızca deneysel kanıtlara dayandırılarak ve kişisel kanaat, inanç, ahlaki değerlerden çıkarım yapılmaksızın gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir (Neuman, 2014, s.128). Pozitivizme göre doğru bilgi yalnızca bilimsel bilgidir. Bilimsel bilgiye ulaşmanın yolu ise metafizik temele dayanan inançlar dünyasının bırakılması, nesnel, sınanır duyular dünyasının temele alınması ile mümkündür. Deneyle elde edilen bilgilerin mutlak sonuçlarıyla genel geçer yasalara ulaşılır.

Sosyolojinin kurucusu ve pozitivizmin öncüsü Auguste Comte'un sosyoloji anlayışına göre sosyolojinin görevi toplumsal olguları analiz ederek, toplumu yöneten yasaları

açıklamaktır. Toplum, toplumsal statik (toplumsal yapı, düzen) ve toplumsal dinamik (toplumsal değişim) süreçlerinden oluşmaktadır. Sosyolog, bu düzen ve değişim süreçlerinin sebep veya sonucundaki anlam ve değerleri araştırmaya dâhil etmeksizin bu yapılar arasındaki gözlemlenebilir ilişkilere odaklanmalıdır (Turner, Beeghley ve Powers, 2013, s.41).

Sosyolojide değerleri konu edinen klasik sosyologlardan biri Max Weber'dir. Weber, "anlayıcı (verstehen) sosyoloji anlayışı"yla değerleri sosyolojinin araştırma konuları arasına dâhil etmiştir. Ona göre, insanların sosyal ortamlarda sergiledikleri davranışlarının dışarıdan gözlemlenmesi yeterli değildir, davranışın gerisindeki anlamların incelenmesi gereklidir (Özcan ve Özbay, 2002, s.65). İnsanların ilişkide oldukları toplumsal ortamlarda sergiledikleri davranışları belli amaç ve niyetleri içerir. Bu amaç ve niyetleri değerlerine göre şekillenir. Weber'in "sosyal eylem" adını verdiği bu davranışların ardındaki değerlerin, inançların yani anlam dünyasının yorumlanması, kavranması ve açıklanmasıyla sosyolojik çözümleme yapılabilir. Bu anlamda sosyolojik bir araştırmanın çalışacağı olgular arasında en küçük gözlem birimi olarak sosyal eylem yer alır (Ünsaldı ve Geçgin, 2015, s.142). Weber'in, sosyal eylemleri arasında "değersel-akılcı eylem" tipi de yer almaktadır. Değersel-akılcı eylemler; görev, şeref, onur, din, bağlılık gibi değerlerle, belirli bir amacı olan planlanmış eylemlerdir. Eyleyen için önemli olan söz konusu değerlere ulaştırdığına inanılan eylemin gerçekleştirilmesidir.

Weber sosyal eylemin toplumsal yapıyı etkilediğini belirtmektedir. Sosyal eylemin toplumsal yapıyı etkilemesi gibi toplumsal yapı da sosyal eyleme yön tayin etmektedir. Bu iddiasını destekleyen ünlü tezi *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1905) adlı çalışmasıdır. Çalışmada Protestanlığın özellikle "Kalvinizm" mezhebinin dinî değerleriyle Batı'da ortaya çıkan Modern Kapitalizmin ilkeleri arasındaki bağlantı ortaya konmuştur. Kalvinizm inancına göre, insanlar kurtuluş için seçilmiş ya da seçilmemiş olarak doğmaktadır. Bu durumu değiştirmek yazgı sebebiyle mümkün değildir ancak kimlerin az sayıdaki kurtulmuşlardan kimlerin kurtuluşa erememişlerden olduğunu anlamak için işaretler vardır. Dünyadaki iş başarısı kurtulmuş Kalvinistleri anlamanın yoludur. İş başarılarının göstergelerinin başında ekonomik başarı gelmektedir. Bu anlamda Kalvinistlerin bir ödev ve erdem bilinciyle mesleklerinde çok ve disiplinli çalışmaları önemlidir. Çok servet edilmeleri ve kazandıkları servetlerini geçici dünya

zevk ve hazları uğruna harcamamaları gereklidir (Durakbaşa, 2002, s.32). Sonuç olarak Kalvinistin çok çalışması, disiplinli, tutumlu bir iş insanı olması dinî değerleri açısından gereklidir. Özellikle iş hayatları öz-denetimli ve sistematikleştirilmiş olmalıdır. Çalışmanın Modern Kapitalizmin ruhu üzerine belirttiği ilkeler ya da ekonomik değerler de Kalvinizm'in dinî değerlerine benzer niteliktedir. Weber'e göre Modern Kapitalizm ahlak dışı kişisel kazanç anlayışlarından farklıdır. Modern kapitalist, kazancını bir görev olarak disiplinli çalışmasıyla meşru yollardan elde etmektedir. Performansın değerine inanç vardır. Ekonomik başarı önemlidir ve bu önemin vurgulandığı değerler sistemi söz konusudur. Temel amaç servet edinmektir. Asli insan güdüsü kazanmaktır ancak servet birikimi çok çalışmanın yanı sıra güdüsel zevk ve hazlardan kaçınmayı da gerektirir (Ünsaldı ve Geçgin,2015, s.149-151).

Sosyal eylemler, kurum adı verilen toplumsal alt yapıları meydana getirir. Kurumlar da söz konusu tekillikleri içinde eriterek kendilerine ait değerler kalıba döker ve toplumsal düzeni tesis eden toplumsal değerler ve kurallar ortaya koyar. Yani bireyin amaçlı ve tekillik arz eden değerleri bir bakıma kurumlar yoluyla genelleşir. Kurumların bütünleşmesi ile de toplumsal yapı meydana gelmektedir. Weber'e göre, toplumsal yapıda meydana gelecek bir değişimin şartı da sosyal eylemde yani bireylerin değerlerinde meydana gelecek değişime bağlıdır. Burada bir noktayı açıklamak yerinde olacaktır. Weber, değerden bağımsız sosyoloji düşüncesinin öncü savunucularından biridir. Ancak onun savunduğu değerden bağımsız sosyoloji anlayışı sosyal eyleme etki eden değerlerin, onun toplumsal bir olgu oluşunun reddi ya da sosyoloğun değer sahibi olmaması, toplumsal değerleri konu edinememesi anlamında değildir. Onun savunduğu şey sosyoloğun araştırmasını kendi inanç ve değerleri çerçevesinden uzak tutarak, objektif olarak elde ettiği sonuçları bilimsel veriler ışığında açıklamasının gerekliliğidir.

Fransız sosyolog Emile Durkheim sosyolojinin kendine özgü, bireyin üzerinde zorlayıcı, dışsal olan toplumsal olguları incelemesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre toplumsal olgular toplumsal yapılar, kültürel normlar ve değerlerdir. Durkheim, toplumsal olguları "maddi" ve "maddi olmayan" toplumsal olgular olarak ayırır ve sosyolojinin merkezinin maddi olmayan toplumsal olgulardan oluştuğunu belirtir. Maddi olmayan toplumsal olguların dört tipi vardır. Bunlar; ahlak, kolektif bilinç, kolektif temsiller ve toplumsal akımlardır. Bilindiği gibi ahlak, değer yüklü davranıştır. Durkheim'a göre, ahlak bireyin

üzerinde ve zorlayıcıdır yani toplumsal bir olgudur. Toplumun güçlü bir ortak ahlaka gereksinimi vardır. Öyle ki güçlü ahlaki bağlar insanların özgürlüğü için dahi gereklidir. Hem bilinç hem ahlaki vicdan anlamlarını taşıyan "conscience" kelimesinin karşılığı olan kolektif bilinç kavramında da Durkheim bir toplumun üyeleri arasındaki ortak inanç, duygu, değerler toplamının oluşturduğu bir sistemi ifade etmektedir. Bu haliyle çok geniş ve sosyolojik olarak araştırılması güç bir fikir durumundaki sistemi Durkheim kolektif temsiller kavramı yoluyla aşmayı önermektedir. Kolektif temsiller inançları, normları ve değerleri temsil eden dinî semboller, işaretler, resimler, mitler, efsaneler, ritüeller vb. temsillerdir ve toplumsal isteklere uyma yönünde teşvik edici, yol göstericidirler. Toplumsal akımlar da bireylerarası etkileşimler düzeyinde var olan maddi olmayan toplumsal olgulardandır. Bireyler arasındaki etkileşimlerin karmaşıklığı ve yoğunluğu bireyin üzerinde yeni bir gerçeklik düzeyinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bir topluluğun üyelerince paylaşılan anlamlar olarak da ifade edilebilir. Kolektif ruh hali diyebileceğimiz bu olgu toplumdan topluma farklılık göstermektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s.79-84).

Durkheim'ın ünlü çalışması *İntihar: Toplum Bilimsel Bir İnceleme* (1992), bir toplumun değerlerinde yaşanan değişimlere bağlı olarak, bireysel bir eylem gibi görünen intiharın toplumlardaki gerçekleşme oranlarında meydana getirdiği etkinin incelendiği bir araştırmadır. Bir toplumun inanç, duygu ve değerler bütünü olarak kolektif bilinçteki değişimler, toplumsal akımlardaki değişimlere yol açmaktadır. Toplumsal akımlardaki değişim de intihar oranlarındaki değişimin kaynağıdır. Toplumsal uyumsuzluğun (anomi) yükseldiği dönemler toplumsal değerler hakkında karmaşanın, belirsizliğin hüküm sürdüğü dönemlerdir. Değerlerin yol gösterici özelliğine bağlı olarak toplumun üyeleri bu anomi döneminde yol-yön yitimi yaşamaktadır ve intihar oranlarında artış gözlemlenmektedir. Bu noktada Durkheim'ın görüşlerine atfen "değer, bir grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamlılığını sağlamak için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ve onaylanan, onların ortak duygu, düşünce, amaç ve çıkarlarını yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlardır (Erdoğmuş, 1976, s.115; Kızılçelik ve Ejder, 1992: 99, akt. Yazıcı 2014, s.211) tanımı daha anlaşılır olmaktadır.

Yapısal işlevselci Talcott Parsons'ın "sosyal sistem kuramı" da norm ve değerler temelinde vücut bulmuştur. Parsons bir sistemin varlığını sürdürebilmesi için dört temel ihtiyacının karşılanması gerekliliği belirtikten sonra toplumsal dünyayı ifade eden dört eylem sistemi ortaya koyar. Bu eylem sistemleri; "davranışsal organizma sistemi", "kişilik sistemi", "toplumsal sistem" ve "kültürel sistem" şeklindedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 244).

Davranışsal organizma sistemi, kuram açısından insanın anatomisini, fizyolojisini, güdülerini, fiziksel ve organik çevresini içeren, diğer eylem sistemleri için enerji kaynağı özelliğine sahip, sistemlerin en altında yer alan düzeydir. Dış dünyaya intibak sağlamak ve onu dönüştürmekle, uyum işlevini üstlenen eylem sistemidir.

Kişilik sistemi, kişinin inançları, duyguları, istek, arzu, amaçları gibi güdüsel unsurları içeren eylem sistemidir. Bahsi geçen güdüler biyolojik değil toplumsal değerler, inançlar, ahlaki ölçütlerin içselleştirilmesiyle şekillenmiş güdülerdir. Bu anlamda kişi güdüsel ihtiyaçlarına içinde bulunduğu toplum tarafından kabul edilmiş davranış biçimleri, standartları ışığında çözümler aramaktadır.

Eylem sistemlerinden toplumsal sistemin unsurları statü, rol, norm ve değerlerdir. Statü, toplumsal sistem içinde yapısal bir konumu belirtirken; rol, söz konusu konumda eyleyenlerin ne yaptıklarıdır. Normlar, insanların eylemleri ile ilgili karar vermelerinde etkin toplumsal onay gören kurallardır. Değerler ise bir toplumun üyelerince toplumsal dünyanın neye benzemesi gerektiği üzerine inançlarını ifade etmektedir. Davranışlara rehberlik eden normlar da değerlerin etkisi altında şekillenirler (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s.248-249).

Toplumsal yapı, bütünleşme ve toplumsal yapıların devamlılığının sağlanması noktasında Parsons içselleştirme ve toplumsallaşmaya önem vermektedir. Ona göre başarılı bir toplumsallaşma toplumun değer ve normlarının içselleştirilmesi, eyleyenin bunu bilincinin bir parçası kılması ile mümkündür. Eyleyenlerin değer ve normları içselleştirmesinde kültür önemli bir etkendir. Parsons'a göre, kültürel sistem diğer sistemleri de birbirine bağlayan güçtür. Bilgi, edebiyat, sanat, semboller, fikirler ve diğer insanî ürünler kültürel sistemin unsurlarıdır. Tüm sistemler için kültür kurucu unsur durumundadır. Bu noktada "Her toplumda onun sahip veya bağlı olduğu kültürü meydana

getiren inançlar, fikirler ve normlar sistemine değer denir" (Ülken, 1969, s.73) şeklindeki değer tanımını belirtirsek, Parsons'ın kuramındaki toplumsal yapının, onun bütünlüğünün, devamlılığının değerlerle var olduğunu ve sürdüğünü söyleyebiliriz.

2.2.4.1. Rol, Kurum, Toplumsal Yapı, Norm-Değer İlişkisi

İnsanın biyolojik bir varlık olmasının yanı sıra sosyal bir varlık da olması, onun doğumundan ölümüne kadar başka insanlarla etkileşim içinde bulunmasını zorunlu kılar. Etkileşim süreci karşılıklı etki ve tepkileri içerir. Bu süreçte kişi diğer kişilerin tutum, davranış ve beklentilerini dikkate almaktadır. Kendi tutum, davranış ve beklentilerini büyük ölçüde bu dikkatle şekillendirmektedir. Rokeach'in "başkalarını etkileme girişimleri, kendini başkalarına tanıtma, başkalarıyla karşılaştırmalar yapma ve buna göre yargılama; ahlaki yargılar ve değerlendirmeler, tutumlar, ideoloji ve sosyal eylem gibi davranışların neredeyse tamamının belirleyicisi" (Mc Donald ve Gandz, 1991; akt. Sağanak, 2004, s.103) olarak ifade ettiği bu tanım bağlamında değerler; sosyal hayatı ve ilişkileri meydana getiren temel etkenlerin başında gelmektedir.

Rol, "aile, toplum ve kültür tarafından kabul edilen, onaylanan beklenti ve davranışlar"dır (Özüdoğru Erdoğan, 2019, s.82). Bir toplumun üyelerinin neredeyse tamamının onayladığı, kabul ettiği beklenti ve davranışlar; o toplumun çok uzun yıllar içinde tecrübe ettiği yaşam olaylarından, doğru veya yanlış güzel veya çirkin üzerine ortak inanış, yargı ve uygulamalarından oluşmaktadır. Bu anlamda roller topluma kendine özgülüğü tesis eden kültürün eylem boyutuna geçişiyle somutlaşması yollarından biridir. Kişi, rollerin gerisindeki köklü anlam dünyasına bağlı olarak onları benimser ve uyum gösterir. Bu açıdan değerler rollerin benimsenmesi, sevilmesini sağlama işleviyle belirir. Roller toplumsal yapıdaki bir konumu, pozisyonu ifade eden statülerde gerçekleşir. Statü bir kişiyi ifade etmenin ötesinde kurumsallaşmış bir yapıyı ifade eder ve belli normlara sahiptir. Bu normlar söz konusu statüyü işgal eden kişinin hak, görev ve sorumluluklarına dair bilgiler içerir ve o konumdaki kişinin nasıl davranması gerektiğine dair beklentileri ifade eder. Etkileşim yoğunluğuna bağlı olarak belli statü bütünlükleri belli kurumları meydana getirir. Örneğin anne, baba vb. statüler aile kurumunu; öğretmen, öğrenci vb. statüler eğitim kurumunu oluşturur. "Kişilerin temel gereksinimlerini karşılamak amacıyla belirlenmiş, onaylanmış ve birleştirilmiş şekilde süreklilik arz eden davranış örüntüleri, rol ve ilişki yapıları" (Fichter, 2006; akt. Yazıcı, 2014, s.217) şeklinde

tanımlanan kurumlar da kendini var eden unsurlarının özelliklerine bağlı olarak toplumsal değerlerden oluşmaktadır. Bir kişi veya sosyal grup olmayan kurumların her birinin kendine ait normları vardır ve kendi değerlerini oluştururlar. Kurumlar varlığını ve düzenini sağlamak adına bu değer ve normlara uygun davranışları roller aracılığıyla toplumun üyelerinden beklerler, davranışlara standart belirlerler. Toplumsal değerlerle inşa olan bu toplumsal yapı unsurunun normları, değerlerin standart, ölçü koyma özelliğinin somut göstergelerinden biridir. Kişi de kurumların belirlediği standartları, normları öğrenir ve uygular. Bu norm ve değerlere uygun olmayan davranışlar karşılığında belli yaptırımlar söz konusu olur. Normlara uyulmaması resmi normlarda ceza uygulamasını, gayri resmî normlar da ayıplama, kınama, dışlama gibi yaptırımları gündeme getirir. Bu yaptırımlara "sosyal kontrol araçları" denir. Sosyal kontrol, toplumsal değerleri korumak amacıyla bir grup ya da kurumun üyelerinin toplumun örf, adet, gelenek ve bunun gibi değerlerine uygun davranmalarını sağlayan önlemler bütünüdür (Yazıcı, 2014, s.219). Kurum bu yaptırım gücünü toplumsal bilinçten almaktadır ki toplumsal bilinç toplumsal değerlerin bir tezahürüdür. Kurumlar kişisel ve sosyal grup farklılıklarını bir potada eriterek bütünlük oluşturur. Kurumların bütünleşmesi ile de toplumsal yapı meydana gelir. Bireyden topluma giden yol üzerindeki her toplumsal yapıda değerlerin bütünleştirici, birleştirici özelliğini görmek mümkündür.

Değerlerin toplumsal yapı üzerindeki belirleyiciliğinin yanında toplumsal değişim üzerinde etkisi de büyüktür zira bir toplumsal yapıda meydana gelecek bir değişim, o toplumun değerlerinin ihtiyaç ve koşullarına bağlı olarak değişimiyle mümkündür.

2.2.4.2. Toplumsallaşma-Değer İlişkisi

Sosyal bir varlık olan insanın çevresini, ailesini, toplumunu tanıması, onlara uyum sağlaması; kendi varlığını anlamlandırması ve sağlıklı ilişkiler kurması için gereklidir. Bu uyum öğrenme ile elde edilmektedir ve bu öğrenme sürecine "toplumsallaşma" denir. Toplumsallaşma bireyin kendi toplumunun değerlerini, tutumlarını, normlarını öğrenmesi ve içselleştirmesi sürecidir (Akan, 2002, s.117). Aile, akran grupları, okul, kitle iletişim araçları, sosyal gruplar bu süreçteki toplumsallaştırma araçları arasında yer almaktadır. Bu süreç ilk olarak çocukluk yıllarında aile içinde başlar. Çocuk, toplumda genel kabul gören davranışları, ahlak kurallarını ailesinin onayladığı davranışları sergilemek yoluyla öğrenir ki, ailesinin onayladığı davranışlar, içinde bulundukları

toplumun değerlerinden bağımsız değildir. Normların bir kısmını oluşturan ahlak kurallarının öğrenilmesi noktasında birçok sosyal bilimcinin ortak görüşü bu öğrenme ve içselleştirmenin büyük ölçüde çocukluk yıllarında tamamlandığı yönündedir. Kişinin yetişkinlik yıllarındaki ahlaki yargı ve davranışlarının temelinde çocukluk yıllarında edindiği öğrenmeleri vardır. Bu görüşü savunanlar açısından kişinin ahlaki hayatı çocukluk yıllarında genel şeklini alır. Bu yıllarda içselleştirilen değerler, normlar daha kalıcı ve etkindir. Öte yandan toplumsallaşma, bireyin yetişkinlik yıllarını da kapsayan uzun bir süreçtir. Zira insan yaşamı boyunca diğer insanlarla, gruplarla ilişki içindedir ve öğrenmeye devam etmektedir.

Yine kültür unsurları arasında yer alan dil ve semboller de ilk olarak aile içinde öğrenilmeye başlar. Bir toplumun dili, kelimeleri, cümle dizilimi, deyimleri, atasözleri, sembolleri vb. o toplumun değerlerinin yansımasıdır, toplumun geçmiş yaşantısına, bilgilerine, tecrübelerine dair ipuçları taşır. Ayrıca dil, değerlerin görünür kılınmasının yollarından ilki olan değer yargılarının da ifade araçlarının başında gelir. Toplumsal kurum ve grup unsurları arasında yer alan rollerin bir kısmının öğrenilmeye başladığı yer de ailedir. Çocuk kadın, erkek, anne, baba vb. rolleri, dahi kendi rolünü aile içinde öğrenir. Söz konusu roller bir toplumun kültür özellikleriyle, özgülük kazandığı toplumsal değerleri ile şekillenmiştir.

Değerlerin belli bir topluma has toplumsal değerler olarak bireye kazandırılması süreci anlamına gelen toplumsallaşma, kişiliğin şekillenmesinde de önemli rol oynar. Kişi içinde bulunduğu dünyadaki yerini, amacını, kimliğini bu yolla anlamlandırır. Her bireyin farklı genetik yapı, aile ortamı, sosyal grup tecrübelerine sahip olmasına bağlı olarak değerler farklı algılanır. Bu farklı algılama bireye biriciklik kazandırırken, yeteneklerini keşfetme imkânı da sağlar.

Özellikle modern dönem toplumlarında toplumsallaşma sürecinin önemli araçlarından biri de okullardır. Çocuk formel olarak bürokrasi ile ilk olarak okullarda karşılaşır, belli toplumsal standart ve normları öğrenmeye başlar (Akan, 2002, s.122). Okullar bilişsel becerilerin geliştirilmesinin yanı sıra toplumsal değerlerin de öğrenildiği yerlerdir. Her toplumun kendine özgü özellikleri vardır ve amacı varlığını, düzenini sürdürmek için kendi kültürüne, değerlerine sahip iyi insanlar yetiştirmektir. Bu amaca bağlı olarak eğitim ve öğretim programı anlamına gelen "müfredat", kişiye nelerin öğretileceği, hangi

özelliklerin nasıl kazandırılacağına yönelik plandan oluşur. Değerlerin korunmasını veya değişmesini sağlayan değer algısı okullardaki müfredatın içeriğine bağlı olarak oluşturulabilmektedir.

Okullarda ayrıca diğer bir toplumsallaşma aracı olan arkadaş grupları, sosyal faaliyetler, sosyal gruplar da yer almaktadır. Okul döneminin çocukluk yıllarından başlayarak kişinin gençlik döneminin sonlarına kadar sürüyor, hayatının hatırı sayılır bir bölümünü kapsıyor olması da onun toplumsallaşma aracı olarak etkinliğini artırmaktadır. Çocukların arkadaşlarıyla oynadıkları oyunlarda informel toplumsallaşma görülür. Bu oyunlar toplum tarafından benimsenen roller, değerler ve kuralların izlerini taşır. Ayrıca çocuğun kurallara niçin uyması gerektiği üzerine bilincini geliştirir. Arkadaş grubunun etkisi özellikle ergenlik döneminde en yüksek düzeyine çıkar. Kişinin kendi kimliğini oluşturma çabalarının, hâkim gençlik kültürüne katılma isteğinin üst düzeyde olduğu bu dönemde arkadaş grubu diğer toplumsallaştırma araçlarından daha etkilidir. Arkadaş grupları aynı değerler ve amaçlar etrafında birleşen insanların oluşturduğu sosyal grupların da ön provası niteliğindedir. Siyasi partiler, dernek veya vakıflar, dinî bir topluluk, belli meslek gruplarından kişilerin bir araya geldikleri ortamlar vb. birliktelikler sosyal grupları ifade eder. Sosyal gruplar değerlerin, aynı değerleri paylaşanların birliktelikleri şeklinde bütünleştirici, her sosyal grubun ayırt edici özelliklerle kimliğini oluşturması anlamında ayırt edici özellikleri ile belirmesi anlamına gelmektedir.

Günümüzde kitle iletişim araçları değer, tutum, davranış oluşturma ve değiştirme gücü en yüksek olan araçlardır. Gazete, dergi, kitap, televizyon, film, radyo gibi basın yayın araçlarının yanı sıra; bilgisayar, internet, cep telefonu gibi bilişim araçları da kitle iletişim kapsamında yer almaktadır.

Çocukların, gençlerin televizyon, bilgisayar, cep telefonlarıyla geçirdikleri süreleri araştıran çalışma sonuçlarına bakıldığında, etkinliği çok daha iyi anlaşılmaktadır. Zira günümüzde cep telefonu sözünü ettiğimiz bütün kitle iletişim araçlarının işlevlerini kendinde topladığı gibi, her yaş grubundan kişinin sahip olduğu, yanlarından ayırmadıkları bir parçaları durumundadır. Örneğin Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2021 yılında gerçekleştirdiği "Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması" sonuçlarına göre 6-15 yaş grubu çocukların sadece kendi kullanımlarında olan cep

telefonu/akıllı telefon oranı 2013 yılında %13,1 iken; 2021 yılında % 39 olarak tespit edilmiştir[2]

Kitle iletişim araçları değer, tutum oluşturma ve değiştirme gücüne sahip olmanın yanı sıra bir toplumun değer özelliklerini ya da çatışmalarını anlama, gözlemleyebilme imkânı da sunar. Özellikle sosyal ağlar üzerinden ifade edilen yargılar, sergilenen tutumlar belli bir toplumun üyelerince önceledikleri veya çatıştıkları değerler hakkında fikir vermektedir.

2.2.5. Değer Sınıflandırmaları

Bilme ve inanma yönlerine bağlı olarak değerler sosyoloji açısından hem içkin hem aşkın yönlere sahiptir. Değerlerin aşkın yönlerinin de "toplum" ve "toplum üstü" olmak üzere iki kaynağı söz konusudur. Toplum üstü kaynağına örnek dinî değerlerdir. Toplum kaynağı ise insanın doğumundan itibaren içinde bulunduğu toplumun değerlerini duyguyla, inançla benimsediği yönlere, etkileşimine işaret etmektedir. Sonuç olarak değerler aşkın kaynak bakımından en genel haliyle "sosyal (profan) değerler" ve "dinî değerler" olarak ayrılabilir (Aydın, 2003, s.124). Bu ayrım dinî değerlerin sosyal olmadıkları anlamında bir ayrım değildir. Zira din kaynağı bakımından insanüstü bir özelliğe sahip olsa da -özellikle semavi dinler- dinin uygulanması, yaşanması anlamında toplumsaldır. Sosyal değerler de yapılan sınıflandırmalar, çalışmalar açısından iki grupta toplanmaktadır. Gruplardan biri "evrensel düzeyde değerler", diğeri "kültürel düzeyde değerler"dir (Korkmaz, 2014, s. 183-185).

Evrensel değerler üzerine yapılan çalışmalar bütün insanlar, toplumlar, kültürler için geçerli olabilecek değerleri sınıflandırmaya yönelik çalışmalardır. Kültürel değerler üzerine yapılan çalışmalar ise öncelikle kültürel değişkenler üzerinde değerleri tanımlamak, açıklamak amacındadır. Bu sınıflandırmalar, değerlerin niteliklerine göre olabileceği gibi belli bir alana ait olarak da yapılabilir. Bahsi geçen ayrımlar genel bir çerçeve çizmektedir. Değer kavramının daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla literatürde birçok değer sınıflandırması yapılmıştır. Bu çalışmada yer verdiğimiz sınıflandırmalar yaygın olarak kullanılan sınıflandırma örneklerinden oluşmaktadır.

[2] Türkiye İstatistik Kurumu. (2021,Aralık 22). https://www.tuik.gov.tr.Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanımı-Arastirmasi-2021-41132. Erişim tarihi:15.05.2023

Davranışa doğrudan etki eden ve tutumların oluşmasının temel sebeplerinden olan değerler, sosyal bilimler alanında kavram olarak ilk defa W. I. Thomas ve F. W. Znaniecki'nin 1918 yılında yayınlanan *Polonya Köylüsü* adlı eserlerinde kullanılmıştır (Kağıtçıbaşı,1999, s. 143). Sosyal bilimler alanında ilk defa değer sınıflandırması yapan kişi de kişilik yapıları üzerinde yaptığı çalışmalarla bilinen E. Spranger'dır. Gordon W. Allport, Philip E. Vernon ve Gardner Lindzey de Spranger'ın sahip olunan değerlere göre kişilik tipi sınıflandırmasını takip etmiş, geliştirmiş ve "Değerler Çalışması"nı (DÇ) ortaya koymuşlardır.

2.2.5.1. Gordon W. Allport, Philip E. Vernon, Gardner Lindzey

Allport ve arkadaşlarının ortaya koydukları "Değerler Çalışması" (DÇ) uygulama çeşitliliğine imkân veren özelliğine bağlı olarak değer sınıflandırmalarında genel kabul görmüş ve yaygın olarak kullanılmıştır. Allport ve arkadaşlarının uygulaması, kişilerin günlük hayatta karşılaşabilecekleri durumlar karşısında, her biri bir değer grubunu işaret eden davranış senaryoları arasından seçimlerinin beyanlarını içermektedir. Bu ölçekte her bir değerin kişideki önceliğinin düzeyinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Buna göre her insanın önemsediği bir veya birden fazla değeri söz konusudur ve bu değerler bütünü kişinin değerler sistemini oluşturmaktadır. Bu değerler sisteminin altı boyutu vardır. Bir kişi için önemli görülen bir değer bir başka kişi için aynı önemi taşımamaktadır. Bu anlamda değer sıralaması her kişi için farklılık göstermektedir ve kişilerin yaşam tarzlarına, amaçlarına değerler sistemindeki sıralaması yön vermektedir. Kişi sahip olduğu değer sistemi ile kendine özgü, kişisel ve esnek hiyerarşiler oluşturmaktadır. Değer sisteminin bahsi geçen altı boyutu, değer kategorileri şöyledir:

1.Estetik değer: Zarafet, uyum, simetri, güzellik, ahenk bu grubun değerleridir. Bu değeri benimseyenler için tüm hayat olayları uygunluk, ahenk, estetik açıdan değerlenir. En yüksek değer, form ve ahenktir. Değer hiyerarşisinde en yüksek değeri bu değer grubunun değerleri olanlar için sanat toplum için zorunluluktur.

2.Bilimsel (teorik) değer: Temel ilgi gerçeğin ortaya çıkarılmasıdır ve gerçek önemsenir. Muhakeme, rasyonel düşünce, şüphe, eleştiri ve deneysel araştırmalar gerçeğe ulaşmak için benimsenen değerlerdir. Kişinin rasyonel düşünme becerileri neticesinde oluşturduğu değer sistemidir. Bilimsel değerlere sahip olan kişiler deneysel, akılcı ve entelektüel

olarak ifade edilen kişilerdir. Bu kişiler kendisini objelerin güzelliği veya yararlılığı gibi yargılardan arındırarak yalnız gözlemler ve muhakeme de bulunurlar.

3.Ekonomik değer: Servet birikimi ve rekabet halinde olduğu başkalarını geçmek bu grupta yer alan değerler arasındadır. Bu değerleri benimseyenler için hayat bir mücadeledir. Faydacı ve pratik eylemleri benimserler. Yararlı şeyler üretmeyen bilgi gereksizdir. Yararlılık ve etkinlik ölçüsü olarak kazanç ve zenginliği görürler. Tutumlu olmak, kazancı doğru kullanmak önemlidir. Tutumluluk yalnız para konusuyla sınırlı değildir. Sağlıkta, zamanda, hatta konuşmada dahi tutumluluk gereklidir.

4.Siyasi değer: Kişide güç elde etme ve bu gücü başkalarının üzerinde hâkimiyet kurmak için kullanma duygularının ağır bastığı değer boyutudur. Her şeyin üzerinde kişisel güç, etki, otorite, şöhret, sosyal statü sahibi olmak vardır. Bu değere sahip kişilerin hayatlarının büyük kısmında rekabet ve mücadele vardır ve lider olmanın yollarını ararlar.

5.Sosyal değer: Bu değerlerin ana kaynağı insan doğasıdır ki toplumun varlığı ve toplumsal değişim isteğinin esas kaynağı da insan doğasıdır. Sevgi, sempati, nezaket, özveri, başkasına yardım, bencil olmama bu grupta yer alan değerlerdir. Bu değerleri benimseyen kişiler için en yüksek değer insan sevgisidir. Başka insanlar araç değil amaçtır. Sosyal değerler bir toplumun içindeki niteliği, yaygınlığı, etkisi bakımından aynı düzeyde görülmez. Bu anlamda sosyal değerler içinde öz değerler, özel değerler, seçimlik değerler ve geçici değerler olarak derecelendirilir.

6.Dinî değerler: Evrenin bütünlüğüne ve kişinin kendisini bu bütünlüğe bağlamasına dayanan değerler bu gruptadır. Bu değerlere sahip kişiler için en yüksek değer birliktir. Din uğruna dünyevi hazları feda etmek esastır. (Karababa, 2019, s.15).

2.2.5.2. Milton Rokeach

Rokeach'in sınıflandırmasında değerlerin sosyal dünyayla ilişkisi, sosyal tutum ve davranışlar üzerindeki etkisi belirgin olarak ortaya konulmuştur.

Rokeach değerleri "Gaye/ Amaç değerler (terminal values)" ve "Vasıta / Araç değerler (Instrumental values)" olarak iki gruba ayırmıştır. Amaç değerler, "birey merkezli" ve "toplum merkezli"; araç değerler ise "moral (ahlaki) içerikli" ve "yeterliliğe ilişkin"

olarak ayrılmaktadır[3] Rokeach'in sınıflandırması ahlak felsefesinde yer alan değer ayrımına dayanmaktadır. Bu değer gruplarında 18 adet amaç değer ve 18 adet araç değer yer almaktadır.

Amaç değerler insan hayatının temel amaçlarına ilişkin inançları, ulaşılması arzulanan nihai durumları içeren değerlerden oluşmaktadır. Amaç değerler;

1. Ahiret selameti, kurtuluş, mevcut düzenin sürmesinden yana olma

2. Aile güvenliği, toplumun güvenliği, sevilen kişilerin korunması

3. Barış içinde bir dünya

4. Başarı hissi, amacına ulaşma duygusu

5. Bilgelik, yaşamın olgunlukla değerlendirilmesi

6. Eşitlik, kardeşlik, herkese fırsat eşitliği

7. Gerçek dostluk, yakın arkadaşlık

8. Güzellikler dünyası, doğanın ve sanatın güzelliği

9. Heyecanlı bir hayat, coşkulu, uyarıcı, aktif bir hayat

10. İç huzur, iç ahenk, içsel çatışmanın olmaması

11. Özsaygı

12. Mutluluk, memnun olmak

13. Olgun sevgi, gerçek sevgi, ruhsal yakınlık

14. Özgürlük, özgür tercihler yapabilmek

15. Rahat bir hayat, yararlı bir hayat

16. Sosyal tanınma, saygı, takdir

[3] Öğülmüş, S. Karakter ve Değer Eğitimi: Değerlerin Sınıflandırılması. https://www.acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/134136/mod_resource/1/. Erişim tarihi: 10.10.2020.

17. Ulusal güvenlik

18. Zevk, zevk veren bir hayat

Şeklindedir. (Karababa,2019, s.9).

Araç değerler ise amaç değerlere, arzulanan durumlara ulaşmak için benimsenen davranış biçimlerini ifade eden değerlerdir. Araç değerler;

1. Bağımsız, kendine dayanan, kendine yeterli

2. Bağışlayıcı, affedici

3. Cesaretli

4. Dürüst, içten, samimi

5. Entelektüel

6. Geniş görüşlü, açık fikirli

7. Hayal gücü kuvvetli, yetenekli, etkili

8. Hırslı, çalışkan

9. İtaatkâr, saygılı, görevine bağlı

10. Kendini kontrol eden, özdenetim, öz disiplin

11. Kibar, terbiyeli, düzgün davranışlı

12. Mantıklı

13. Muktedir

14. Neşeli

15. Sevecen, şefkatli, müşfik

16. Sorumluluk sahibi

17. Temiz, itinalı, düzenli

18. Yardımsever, diğerkâm

Şeklindedir. (Karababa,2019, s.9).

Amaç değerlerden birey merkezli değerler arasında iç huzuru, başarı hissi, sosyal onay gibi değerler yer alırken; toplum merkezli değerler arasında özgürlük, eşitlik, barış içinde bir dünya gibi diğer insanlarla ilişkilerle bağlantılı değerler yer alır. Araçsal değerlerden moral değerler affedicilik, yardımseverlik gibi değerlerdir. Cesaret, mantıklılık gibi değerler de yeterliliğe ilişkin değerlerdir[4].

Rokeach'e göre değerler insan zihninde birbirlerine göre derecelendirilir ve hiyerarşik olarak örgütlenir. Bu örgütlü yapı bireyin değer sistemini ifade eder. Her birey bir değer sistemine sahiptir.

Değerlerin süreklilik ve görecelik özellikleri vardır. Süreklilik, değerlerin kesintiye uğramaksızın sürüp gitmesi özelliğidir ve bireyin hayat amacı olan değerlerinin hem kalıcı hem değişebilen özellikte olması gereğine vurgu yapmaktadır. Sabit olmaları halinde birey ve toplumlar değişime kapalı, kaskatı bir durum sergileyecekler ve bu onların varlıklarını tehlikeye sokan bir durum olacaktır. Değişken olmaları halinde ise bireyin kişiliği ve toplumun sürekliliğinden söz edilemeyecek, varlıkları yine tehdit altında olacaktır.

Değerlerin görecelik özelliği ise bireylerin farklı yaşam tecrübelerine, karşılaştıkları durumlara göre değer sıralamalarını belirleyerek, değerler sistemlerini oluşturmalarını ifade etmektedir (Karababa, 2019, s.8).

Amaç değerler ve araç değerleri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak aralarındaki işlevsel ilişki sebebiyle mümkün değildir. Örneğin cesaret, güvenlik için bir araç değerdir ancak heyecanlı bir hayat için amaç değer yerine geçebilir. Bu noktada Aydın'ın konuyla ilgili ifadelerine yer vermek yerinde olacaktır. Aydın (2011), değerler hiyerarşisinin sağlıklı işleyişi için araç değerlerin amaç değerler tarafından denetim altında olması gereğini belirtir. Amaç değerlerce kontrol edilmeyen araç değerler bir zaman sonra topluma ciddi zararları olan sonuçlar meydana getirmektedir. Ayrıca dikkat çeken durumlardan biri de

[4] Öğülmüş, S. Karakter ve Değer Eğitimi: Değerlerin Sınıflandırılması. https://www.acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/134136/mod_resource/1/. Erişim tarihi: 10.10.2020.

amaç değerler ile araç değerler sıralaması üzerinedir. Amaç değerler özellikleri itibari ile diğer değerleri ve toplumsal olayları belirleme gücü yüksek değerlerdir. Hiyerarşik yapı içinde üst tarafta yer almaktadır ve yapı içinde yukarı çıkıldıkça değerler evrensel bir özellik gösterir, daha kalıcı, sürekli, belirleyici olma özellikleri artar. Birey ve toplumların seviyeleri değer sistemlerinin üst sıralarında yer alan değerlerinden anlaşılabilir. Sistemin üstlerinde araç değerler yer alıyorsa, amaç değer olmuşlarsa bu o birey ya da toplumda var olan bir probleme ya da amaç değer algısında bir yanlışa işaret etmektedir (Aydın, 2011, s.41-43).

2.2.5.3. Shalom H. Schwartz

Schwartz'a göre değerler, kişinin tutum ve davranışlarını doğrudan güdüleyebilen, durum ve koşullardan bağımsız olarak onları yönlendiren üst düzey yapılardır (Demirutku ve Sümer, 2010, s.18). Schwartz değerler kuramını insanın doğası gereği var olan üç evrensel ihtiyaç temelinde oluşturmuştur. Bu evrensel ihtiyaçla**r;** bireyin biyolojik ihtiyaçları, sosyal etkileşimini düzenleme ile ilgili ihtiyaçları, grup veya toplumların varlıklarını korumaları ve devam ettirebilmeleri için gereken ihtiyaçları şeklindedir**.**

Schwartz'a göre kişiler hedeflerine ulaşabilmek için ihtiyaçlarını değerler biçiminde ifade ederler. Her kişi ve grup aralarındaki ilişkilerin düzenini sağlamak, davranışlarını gerekçelendirmek, açıklamak amacıyla ilgili ihtiyaçlarının bilişsel temsilleri olan değerleri kullanır. Schwartz bu üç evrensel ihtiyaçtan hareketle, Rokeach'in değerler listesi başta olmak üzere literatürde yer alan diğer ölçekleri de göz önünde bulundurarak "Değer Yönelimleri Ölçeği"ni (1992) oluşturmuştur (Bolat, 2016, s.335). Schwartz, oluşturduğu bu ölçeği aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkede uygulanmış, elde ettiği sonuçları bireysel ve kültürel-toplumsal olmak üzere iki düzeyde incelemiştir. Bireysel düzeyde yaptığı analizlerde değerleri kişilerin hayatlarını yönlendirmedeki önemlerine göre ele alırken; kültürel düzeyde yaptığı analizlerde değerleri toplumun geneli tarafından paylaşılması ve toplumsal normlara dayandırılması fikri ile değerlendirmiştir (Küçük, 2016, s.281). Schwartz farklı kültürlerde gerçekleştirdiği araştırmalarının sonucunda elde ettiği farklı değer anlayışlarının on temel değer tipi etrafında toplanabileceğini ifade etmiştir. Bu on temel değer tipinin kapsadığı alt değerler ile birlikte Schwartz'ın ölçeğinde toplamda 56 tane değer vardır. Söz konusu değer tipleri

birbirlerinden bağımsız değildir, bütüncül bir yapıdadır. Schwartz'ın belirlediği on değer tipi ve alt değerler şöyledir:

1. Güç (power): toplumsal konum ve prestij, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim ve kontrol gücü

Alt değerleri; sosyal statü sahibi olmak, otorite kurmak, zengin olmak, toplumdaki görüntüsünü koruyabilmek, kişiler üzerinde kontrol sağlamak

2. Başarı (achievement): toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi

Alt değerleri; başarılı olmak, yetkin olmak, hırslı olmak, sözü geçen biri olmak, zeki olmak

3. Hazcılık (hedoism): bireysel zevke, hazza yönelim

Alt değerleri; keyif, hayattan tat almak

4. Uyarılım (simulation): heyecanlı bir hayat, hayata meydan okuma, yenilik arayışı

Alt değerleri; cesur olmak, değişken bir hayat yaşamak, girişkenlik, heyecanlı bir hayat sahibi olmak

5. Özyönelim (self-direction): düşüncede ve eylemde bağımsız olmak, keşif ve inceleme

Alt değerleri; yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgürlük, kendi amaçlarını seçebilmek, kendine saygılı olmak

6. Evrenselcilik (üniversalizm): anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanlarla doğanın iyiliğini gözetmek

Alt değerleri; açık fikirli olmak, sosyal adalet, eşitlik, barış içinde bir dünya, doğayla bütünlük içinde olmak

7. İyilikseverlik (benevolence): yakın ilişki içinde olunan kişilerin iyiliğini gözetmek, geliştirmek ve korumak

Alt değerleri; yardımseverlik, dürüstlük, bağışlayıcı olmak, sorumluluk sahibi olmak, sadık olmak, sevgi

8. Geleneksellik (tradition): dinî ya da geleneksel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık

Alt değerleri; hayatın kendine verdiklerini kabullenmek, dindar olmak, alçakgönüllü olmak, geleneklere saygılı olmak, ılımlı bir yaşam sürmek

9. Uyma- uyum (conformity): başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere uygun olmayan dürtü ve davranışların sınırlandırılması

Alt değerleri; kibarlık, itaatkâr olmak, anne babaya ve yaşlılara değer vermek, öz disiplin

10. Güvenlik (security): toplumu, ilişkilerin ve bireyin kendisinin huzur ve istikrarı

Alt değerleri; aile ve ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini isteme, sağlıklı olmak, iyiliğe karşılık vermek, temizlik. (Küçük,2016, s.282).

Schwartz'ın modelinde çeşitli tutum ve davranışları açıklayan değerler görece önemlilikleri bakımından çembersel bir yapı içindedir. Modelde konumlandırma zıtlık ve uyumluluk esasına göre gerçekleştirilmiştir. Ele alınan belli bir değer tipi çember içindeki konumundan iki yanına doğru yakınında bulunan diğer değer tipleriyle aynı güdüsel ihtiyaçlardan belirmiştir ve birbiriyle uyumlu, benzer tutum ve davranışların görüldüğü değer tipleridir. O değer tipinden uzaklaşıldıkça temelinde çatışan güdüler söz konusudur.

2.2.5.4. Clare W. Graves

Graves değerleri belli düzeyler kapsamında varoluşçu bir yaklaşımla A.Maslow'un hiyerarşik sistem mantığıyla spiral bir sistem içinde ele almıştır (Karababa, 2019, s.12). İnsanın içinde bulunduğu şartlarla bilincinin varoluş amacına bağlı olarak girdiği etkileşim Graves'in sistemindeki düzeyleri ifade etmektedir. Hiyerarşik düzendeki bu düzeylerden sonraki bir düzeye geçiş insanın içinde bulunduğu düzenin şartlarına uyumu ve varoluş problemlerini çözmesi ile mümkündür. Bu geçişler aşamalı olarak meydana gelebileceği gibi şartlarda yaşanan ani bir değişime bağlı olarak da gelişebilir. İnsanın bulunduğu düzeylerde varoluş problemlerini çözememesi bir sonraki düzeye geçememesi anlamına gelir. Zira üst düzeylere çıkıldıkça düzeyler daha karmaşık bir yapıya sahip olmaktadırlar. Bu noktada önceki düzeye düşüş de görülebilir.

Graves'in modelinde yedi düzey vardır. Her düzeyin kendine özgü değerleri ve davranış biçimleri söz konusudur. Her düzey ilgili zamanın toplumun, kültürün şartlarını içerir ve düzeylerde var olan değerler, değerler sistemini ifade etmektedir.

Graves'in yedi var oluş düzeyi / değer sistemi şu şekildedir:

1.Tepkisel var olma düzeyi / değer sistemi: biyolojik olarak hayatta kalmayı amaçlayan grubun düzeyidir. Hayatta kalmayı sağlayan fizyolojik gereksinimleri karşılamak temel önceliktir ve bu gereksinimleri karşılayan şeyler bu düzeyin değerleridir. Bu amaçla sergilenen tutum ve davranışlar doğrudur. Tepkisel var olma düzeyi bireysel bilincin en düşük olduğu düzeydir.

2.Geleneksel var olma düzeyi / değer sistemi: bu düzeyde var olma çabası bilinçli bir var olma çabası değildir. İnsanların güvenlik ihtiyacına bağlı olarak kendilerini güvende hissettikleri, yararı uğruna kendilerini feda edecekleri sosyal birliklerin düzeyidir. Kişinin sürdürmek istediği yaşam biçimi atalarının yaşam biçimidir ve onların tutum ve davranışlarını takip etmek doğrudur. Atalara, bilgelere, şeflere, kabileye saygı gösterilir.

3.Ben merkezli var olma düzeyi / değer sistemi: Bu düzey kişi tarafından benliğinin farkına vardığı düzeydir. Yaşam amacı ve ihtiyaçları bakımından başka insanlar ve çevre üzerinde egemenlik kurmak bu değerler sisteminin hâkim değerleri arasındadır. Bu düzeydeki temel değerlerden biri de güçtür. Bireyi birey yapan tutum ve davranışlar doğrudur.

4.Fedakâr var olma düzeyi / değer sistemi: bireyin dinî veya mevcut toplum düzenini sağlayan inanç ve kurallara sıkı sıkıya bağlı olduğu düzeydir. Birey dünya hayatından çok ahiret hayatını öncelemektedir. Onu ahiret hayatının mükâfatlarına yaklaştıran tutum ve davranışlar doğrudur. Aynı şekilde toplumun düzenini tesis ettiğine inanılan mutlak, değişmez ilkelere uymak doğru davranıştır. İtaat, muhafazakârlık, uyum gibi değerler bu değer sisteminin içindedir.

5.Materyalist var olma düzeyi / değer sistemi: birey için gerçeğe mantıksal akıl yürütme ve araştırma yoluyla ulaşılır. Bu yollarla ulaşılan bilgi doğrudur. Kişi kendi yararı doğrultusunda başarıya odaklanmıştır. Başarı rekabet edilenler karşısında üstünlük ve

avantaj sağlar. Bilimsellik, rekabet, şöhret, statü, girişimcilik gibi değerler bu değer sisteminde yer almaktadır. Bu değerlere yönelik tutum ve davranışlar doğrudur.

6.Toplumsal var olma düzeyi/değer sistemi: bu düzeyde toplumun bir bütün halinde faydası ve insanî değerleri ön plandadır. Kişi iç huzurunu doğaya sevgiyi ve başkaları ile barış içinde olmayı önemser. Bağımsızlık, eşitlik bu değer sisteminde yer alır. Bu düzeyde bulunanlar hiyerarşiye karşıdır, sosyal çevreyi, diyalog ve ilişkileri önemserler. Değerler toplulukların temelini oluşturur, kararlar uzlaşma ve oy birliği esasına dayanır.

7.Var oluş düzeyi/değer sistemi: sistem düşüncesi hâkimdir. Farklılık ve çoklukların birbirine bağlı olduğunun farkına varıldığı düzeydir. Güven güç, statü veya gruba değil bilgili ve uzman kişilerdir. Farklı değerlere saygı, hoşgörü temel değerlerdir[5].

2.2.5.5. Erol Güngör

Türkiye'de değer sınıflandırması konusundaki çalışmaların başında Erol Güngör'ün *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar* (1978) adlı uygulamalı çalışması gelmektedir. Bu çalışmada Güngör değerleri yediye ayırmıştır. Güngör'ün bu sınıflandırması Allport ve arkadaşlarının sınıflandırmasına, ahlaki değerleri eklemesiyle meydana gelmiştir. Buna göre değerler; estetik değerler, bilimsel (teorik) değerler, ekonomik değerler, siyasi değerler, sosyal değerler, dinî değerler ve ahlaki değerler olmak üzere yediye ayrılır. Her davranışın ardında birden fazla değer vardır. Değerler birbirinden kesin çizgilerle ayrılamaz, birbiriyle dinamik bir ilişki içindedir ve bu ilişki kişinin değer sistemini meydana getirir. Kişinin bu değer sisteminin en üstünde yer alan değeri de onun temel değerini ortaya koymaktadır (Güngör, 1998, s.42). Ahlaki değerler de değerler sisteminin bir parçasıdır.

Güngör ahlaki hayatımızın bilgi, duygu, davranışlar bütünü olduğunu ifade eder. Bilgiyi içeren yönüyle ahlaki davranış öğrenme ile de bağlanır. Ahlaki davranışlarla ilgili inançlarımızın bir değer hükmü olduğunu ancak her değer hükmünün ahlakla ilgili olmadığını belirten Güngör, ahlaki değerlerin diğer değer hükümleri ile olan ilişkisine bağlı olarak bazen diğer değerlerin ahlaki değerler olarak ifade edildiğine dikkat çeker.

[5] Rüzgâr, M.Y. (2017, Kasım 2). İnsan bilincinin ve değerlerinin dönüşüm süreci: Spiral dinamikler. https://www.uplifers.com/insan-bilincinin-ve-degerlerinin-donusum-sureci-spiral-dinamikler/. Erişim tarihi: 10.10.2021.

Her değer alanının kendine özgü ahlaki ilkeleri vardır ancak bu o değer alanının ahlaki değerler grubunun bir parçası olduğu anlamına gelmemektedir. Bu duruma bağlı olarak bilim ahlakı, siyaset ahlakı gibi her değer grubunun değerlerini içeren ahlak ilkeleri söz konusudur. Bununla birlikte bütün bu ahlaki ilkelerin birleştiği ahlaki değerler de vardır. Güngör'ün çalışmasından hareketle genelin mutluluğu, vicdan huzuru, kendini bilmek gibi değerler ahlaki değerler olarak ifade edilebilir (Güngör, 1998, s. 42-86).

Günümüzde değerler alanında yapılan çalışmaların en kapsamlı olanı Ronald Inglehart'ın 1981 yılında oluşturduğu "Dünya Değerler Araştırması (DDA)" dır. Bu araştırma 1973 yılında Avrupa Komisyonu özel danışmanı olan Jacques-René Rabier'ın oluşturduğu Avrupa Birliği (AB) bünyesinde yürütülen Avrupa değerler çalışmalarının derlemesi Eurobarometre'ye dayanmaktadır. Eurobarometre Avrupa vatandaşlarının sosyal ve politik tutumlarını düzenli olarak izlemek amacıyla oluşturulmuş bir ankettir ve bu anketi oluşturan komisyonun içinde Inglehart da yer almıştır. Dünya değerler araştırmasının ilk uygulaması 25 ülke üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın 2017-2020 yılları arasında gerçekleştirilen yedincisinde listede 78 ülkenin yer aldığı görülmektedir[6]. Bu araştırmanın uygulandığı ülkelerden biri olan Türkiye söz konusu projeye 1990 yılında katılmıştır ve DDA'nın Türkiye'de uygulanması Yılmaz Esmer tarafından gerçekleştirilmektedir. DDA'nın amacı, küresel düzeyde tüm toplumların sahip oldukları değerler ve inançların zaman içindeki değişimlerini, bu değişimlerin sosyal ve politik yapılar üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu açıdan farklı toplumlardaki yaşam algısı, siyaset ve demokrasi, milliyetçilik, ekonomi, çalışma hayatı, din ve inanç, kadın-erkek ilişkileri, eşitliği ve cinsel özgürlükler, aile, anne-baba ve çocuk ilişkileri, çevre, küreselleşme gibi alanlardaki değerlerin karşılaştırmalı olarak tespiti ve analizi yapılmaktadır

Değer konusunda yapılmış karşılaştırmalı çalışmalardan biri de Çiğdem Kağıtçıbaşı (1982)'nın yapmış olduğu, 1970'lerden bugüne 20.000'den fazla kişiyle dokuz farklı ülkede yürütülen "Çocuğun Değeri Araştırmaları"nın Türkiye'de uygulanan

[6] Örmeci, O. (2020, Ağustos 2). Dünya Değerler Araştırması 7.Dalga Veri Setindeki Türkiye Bulguları. https://www.politikaakademisi.org/2020/08/02/dunya-degerler-arastirmasi-7-veri-setindeki-turkiye-bulguları/. Erişim tarihi: 10.10.2020.

araştırmasıdır. Araştırmada amaç anne-babaların çocuklarına atfettikleri değerler ve çocuk sahibi olma konusundaki tercihlerini belirlemektir.

M. Bahaddin Acat ve Ali Arslan (2012) da değer konusunda yaptıkları çalışmalarıyla kendi değer sınıflandırmalarını ortaya koymuşlardır. "Yaşayan Değerler Tablosu" adını verdikleri ölçeği, 1726 veli ve 575 öğretmene uygulayarak beş gruptan oluşan bir değer sınıflandırması yapmışlardır. İlköğretim öğrencilerine kazandırılması gereken değerlerin araştırıldığı bu çalışma sonucu ortaya çıkan değer grupları; muhafazakârlık-geleneksel değerler, ulusal-milli değerler, öze dönük-kişisel değerler, sosyal-toplumsal değerler, bilimsel-yenilikçi değerler şeklindedir (Özen, 2015, s.38).

Meral Çileli (2000) Türk gençlerinin 1989-1995 yılları arasındaki değer yönelimlerini belirlemek amacıyla 1400 üniversite öğrencisine Rokeach'in "Değer Yönelimleri Anketi"ni uygulamıştır. Araştırma bulgularına göre 1989 yılından 1995 yılına ilerleyen yıllar içinde gençlerin rekabetçi ve bireyselci değerleri daha çok önemsedikleri görülmüştür (Özen, 015, s.34).

Mustafa Aydın *Gençliğin Dinî ve Sosyal Değerleri* (1999) başlıklı çalışmasını 150'si üniversite düzeyinde öğrenim gören 150'si ilköğretim düzeyinde öğrenim görmüş 300 genç üzerinde gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada sosyal ve dinî değerlerin algılanışı başta eğitim öğretim düzeyi olmak üzere cinsiyet, yaşadığı yer, gelir düzeyi, anne-baba okuryazarlığı gibi değişkenlerle ele alınmıştır.

Bülent Dilmaç, Erhan Ertekin ve Ersen Yazıcı (2009) değerler ile öğrenme tarzları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yine Dilmaç Münevver Yıldız ile (2012) öğretmen adaylarının sahip oldukları değerlerle kişilik özellikleri arasındaki ilişkileri inceledikleri araştırmalarında "Schwartz Değerler Listesi" ve sıfatlara dayalı kişilik testi kullanmışlardır. Araştırma 1245 öğretmen adayı katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Dilmaç ve Tolga Seki de 2015'te gençlerin sosyal görünüş kaygısı ve öznel iyi oluşları ile sahip oldukları değerler arasındaki ilişkiyi 600 lise öğrencisi üzerinden araştırmışlardır.

Verdiğimiz örneklere benzer birçok değer araştırması örneğini saymak mümkündür. Zira ülkemizde konuyla ilgili akademik çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır.

2.2.6. Değerler Çatışması

Çatışma bir tanımda "birey, grup veya örgütün ilgi, istek, çıkar ve amaçlarına ulaşmada psikolojik ve sosyolojik engellere karşı verdiği mücadele" (Aydınalp, 2010, s.189) şeklinde ifade edilmiştir. Başka bir tanımda "birey, grup veya örgüt gibi sosyal varlıklar içinde veya bu varlıklar arasında anlaşmazlık, uyuşmazlık ve uyumsuzluk içeren etkileşimsel bir süreç" (Rahim, 2002, s.207; akt. Cengiz, 2018, s.4) olarak belirtilmiştir. Yapılan birçok çatışma tanımının ortak noktalarından biri, onun engellenme, uyumsuzluk, anlaşmazlık, direnme gibi olumsuz durum, duygu ve algılar neticesinde meydana gelmesidir. Diğer bir husus, çatışmanın iki veya daha fazla taraf arasında gerçekleşmesidir. Her insan kişisel amaç, istek ve ihtiyaçları, düşüncesi, kişilik özellikleri bakımından diğer insanlardan farklıdır. Sosyal ilişkilerin meydana geldiği gruplar ve örgütler de kendilerini diğer grup ve örgütlerden ayırt eden amaç ve kurallardan oluşmaktadır. Söz konusu farklılıklar etkileşim çerçevesinde çatışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. İnsanın etkileşim içinde olduğu her yerde ve her toplumda çatışma toplumsal bir olgu olarak var olmaktadır.

Her insan farklı aile ortamı, eğitim süreci, sosyal deneyimleri, toplumsal yapı, çevre koşulları ve kültür yaşantısına bağlı olarak farklı dünya görüşüne sahiptir. Bu dünya görüşü neyin doğru veya yanlış neyin güzel veya çirkin vb. olduğuna dair inançları, yargılar içeren değerlerden meydana gelmektedir. Kişinin bütün bu değerlerinin toplamı onun değerler sistemini oluşturmaktadır ve yüksek değerler en üstü olmak üzere hiyerarşik bir sıralamaya sahiptir. Bir değerin yüksekliği o değere atfedilen önem derecesine göre belirir. Kişinin istek ve ihtiyaçlarını karşılamada, yaşamının anlamını ve canlılığını sağlayan amaçlarına ulaşma yolunda önemi yüksek olan şeyin, değeri de yüksek olmaktadır. Durum grup ve örgütler açısından da böyledir. Gruplarda diğer gruplardan kendilerini ayrıştıran, kendilerini var eden ve belli bir düzen içinde devamlıklarını sağlayan amaç ve normlardan meydana gelmektedirler. Söz konusu bu amaç ve normlar değerlerle şekillenmiş oldukları gibi grup kendi kültürünü ve değerlerini de oluşturmaktadır. Grubun bahsi geçen tüm bu değerlerinin toplamı da onun değerler sistemini var etmektedir.

Toplumsal olgular arasında yer alan kimlik olgusu değerler çatışmasına kaynaklık eden unsurlardan biridir. Kimlik; "bir kişinin ya da grubun kendi özelliklerine, değerlerine,

konumuna ve kökenine ilişkin bilinçli kavrayışı" (Şimşek, 2002, s.31) demektir. Birey açısından kendini tanımlama şeklini, kendine verdiği değerini ve ne olmak istediğine dair düşüncelerini ifade eden benliği, kimliğinin parçalarından biridir. Kimlik, verili-kazanılmış, bireysel-toplumsal gibi kategorilere ayrıldığı gibi; fiziksel, hukuksal, etnik, kültürel, siyasal kimlik şeklinde ifade edilen türlere de sahiptir.

Bireysel kimlik unsurları, kişiyi diğer kişilerden ayırt eden niteliklerini kapsamaktadır. Kişinin kendilik algısıdır. Toplumsal kimlik ise kişinin diğer kişilerle benzerlikleri üzerine kurulan birlikteliklerin, ilişkilerin ifadesidir. Bir grup ya da toplumla özdeşleşme söz konusudur. Bu anlamda bir gruba mensup olma, onlar tarafından onaylanma, desteklenme ve rol ilişkileri bu kapsama girmektedir. Literatürde iki kimlik türünü birbirinden kesin olarak ayrı tanımlanması gerektiğini savunanlar varsa da bu iki kimlik birbiriyle iç içe geçmiştir ve birbirlerini etkilemektedir. Yine de kişinin bireysel kimliği kapsamında yer alan değerlerle toplumsal kimlik değerleri arasında uyumsuzluk, çelişki söz konusu olabilir. Örneğin kişisel özgürlüğünü önemseyen bir kişi dâhil olduğu grubun normları gereği özgürlüğüne yönelik kısıtlamalara maruz kalabilir ve değerler çatışması yaşayabilir (Şimşek, 2002, s.35).

Kimlik bağlamında yaşanan değerler çatışması verili kimlik ile kazanılmış kimlik unsurları arasındaki uyumsuzluktan da doğabilir. Her insan belli bir ailenin, ırkın, ceddin, kültürün, ulusun, dinin üyesi olarak dünyaya gelmektedir. Doğduğu dünyanın değer ve normlarını toplumsallaşma süreçleri ile öğrenir, içselleştirir (Şimşek, 2002, s.33). Bu sürecin büyük kısmı çocukluk döneminde gerçekleşen bilinçli bir seçimden uzak verilenin içselleştirilmesi sürecidir. Verili kimlik unsurları çerçevesinde edinilen değerlerin değişimi çok daha zordur. Ancak insanın öğrenme süreci ömür boyu devam eden bir süreçtir. İnsanın farklı yaşam deneyimlerine bağlı olarak kimlik edinme, yenileme ya da değiştirmesi söz konusudur. Bu süreç bilinçli olarak kişinin tercihlerini içermektedir. Kazanılmış kimlik eğitim- öğretim, göç, meslek değiştirme, yabancı ülkelerde bulunma gibi durumlara bağlı olarak gelişen yaşantılardan, tercih edilen değer ve tutumlardan oluşmaktadır (Şimşek, 2002, s.33). Hem birey hem de grup düzeyinde verili kimlik değerleri ile kazanılmış kimlik değerleri arasındaki uyuşmazlık, çelişki, farklılık çatışma meydana getirir.

Kimlik temelli çatışmalar bireylerin öz yönelimli olduğu toplumlarda daha çok görülür (Özensel, 2019, s.76). Bu anlamda modern dönem toplumlarında bu çatışmanın görülmesi olasılığı geleneksel toplumlardan daha yüksektir. Zira geleneksel toplumlarda kişinin rolleri, düşünceleri, davranışları töre, akrabalık ilişkileri, din gibi belli kimlik unsurları tarafından belirgin olarak çerçevelenmektedir (Şimşek, 2002, s.31). Modern toplumlarda ise kişinin sahip olduğu birçok rolü vardır. Kimliğini meydana getirebileceği birçok kombinasyon söz konusudur. Bununla birlikte modern dönem toplumlarında belli bir amaç ve değer etrafında toplanmış örgütlü yapılar çoktur ve bu kişi üzerinde uyarıcı etki yapan unsurların çokluğu demektir. Ayrıca içinde bulunduğumuz zaman diliminde mobiliteyi sağlayan araçların çeşitliliği, kişinin belli sınırlar dışına çıkışını kolaylaştırmıştır. Bu anlamda farklı toplum üyelerinin, farklılıkların etkileşime geçmeleri çok daha kolay ve yüksektir. Tüm bu çeşitliliği getiren modern dönem şartlarının sonucu olarak değer çatışmaların yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Modern dönem toplumları maddi değerlerin daha ön planda olduğu toplumlardır. Güngör, bir toplumdaki değer çatışmalarının nedenleri arasında insanın psikolojik ihtiyaçlarını doğrudan tatmin eden sanat, din, ahlak gibi manevi değerlerin yerini maddi değerlerin almasını göstermiştir (Cihan, 2015, s.665).

Asli kimlik unsurları arasında yer alan din her dönem için değer çatışmalarının en yoğun görüldüğü alanların başında gelir. Din, toplumsal değerlerin üretilmesi ve korunması işlevine sahiptir (Aydemir ve Tecim, 2012, s.47). Bu anlamda toplumsal düzen ve uyumu sağlayan temel değerlerin başında gelmektedir. Ayrıca din sadece yaşanılan hayatı düzenleme ve korumanın ötesinde, inananlar için dünyadaki hayatın sonrasını da düzenleyici buyruklar içermektedir. Bahsi geçen özelliklerine bağlı olarak bireylerin tutum ve davranışları üzerinde etkileri diğer değer türlerinden daha yüksektir (Aydın, 2011, s.41). Bireyin tutum ve davranışlarını belirleyicilikte sahip olduğu yüksek etki diğer değer alanları üzerinde de görülmektedir. Bu yüksek etki aşkınlık özelliğinden ileri gelmektedir.

Sosyoloji literatürünün klasik çalışmalarından Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Türk sosyologlardan Sabri Ülgener'in *Zihniyet ve Din* ile İzzet Er'in *Sosyal Gelişme ve İslam* çalışmaları dinî değerlerin diğer değer alanlarından iktisadi hayatın şekillenmesinde etkisini göstermesi bakımından verilebilecek örnekler

arasındadır (Aydınalp, 2010, s.193). Dinî değerlerin diğer değer alanlarına etkisi yanında çatışan yönleri de vardır. Örneğin, Müslüman bir kişinin dinî değerleriyle, ekonomik değerlerden kar elde etme yollarından olan faiz uygulaması uyumsuzluk gösterir. Uyumsuzluk kişinin dinî değerleriyle toplumda uygulanan ekonomik yöntemlerin, kurum değerlerinin çatışmalarına neden olabilir.

Yine bir toplumun ahlaki yaşantısı ve normlarının önemli bir kısmı dinî değerlerin ve buyrukların etkisi ile oluşmuştur. Bir toplumun kültürel kimliği de dinî değerlerin izlerini taşımaktadır. Siyasal hayatın, sanat dünyasının şekillenişinde dahi dinî değerlerin etkileri göz ardı edilemez. Dinî değerler kolay değişmezler ve önceliğinin, öneminin yüksek olmasına bağlı olarak korunmak istenen değerlerin başında gelmektedir.

Bütün bu etkenlere bağlı olarak değerler çatışması dinî değerler sahasında yoğun yaşanmaktadır. Belirtmek gerekir ki çatışmanın kaynağı din değildir. Mesele dinî değerlerin birey ve toplum hayatı için merkezi bir öneme sahip olmasına bağlı olarak farklılıkların taraflarca daha belirgin bir tehdit olarak algılanmasıdır.

Bununla birlikte bir toplumu bir arada tutan, tarihî ve sosyal birikimlerinin bir tezahürü olan, ilgili toplumun yüksek değerleri arasında yer alan toplumsal değerleri bahsindeki farklılıklar da değer çatışmalarının çok ve yoğun olarak görüldüğü değer kategorilerinden biridir. Zira bahsi geçen yüksek toplumsal değerler diğer tüm değerlerin tarihî bir süreç içerisinde harmanlanmasıyla var olagelen değerlerdir ve toplumsal yaşamın temelinde yer almaktadır. Örneğin vatan, millet sevgisi gibi değerler bu kapsamda verebileceğimiz örnekler arasında yer almaktadır. Özetle bireylerin ve toplumların amaç (yüksek) değerleri bahsinde değer çatışmaları yaşamaları olasılıkları çok daha yüksektir. Zira yüksek değerler, bireyler ve toplumlar için varlıklarının kurucu unsuru ve amacıdır. Bu anlamda yüksek değerler bireylerin veya bir toplumun üyelerinin üzerinde hemfikir olduğu değerler olmaları yönüyle bütünleştirici bir özellik sergilerken diğer yandan yıkıcı sonuçlar meydana getirebilecek çatışmaları da potansiyel olarak bünyelerinde barındırırlar. Söz konusu değer çatışmaları farklı birey ve farklı toplumlar arasında görülebileceği gibi bazen aynı toplum içinde aynı yüksek değer çerçevesinde de görülebilir. Bu değer çatışmalarına ülkemiz açısından 12 Eylül 1980 Darbesi öncesinde gruplar arasında yaşanan, sonuçları itibari ile yıkıcı psikolojik ve sosyolojik etkilerinin bugün de görüldüğü çatışmalar örnek verilebilir.

Toplumsal değişmenin yaşandığı toplumlarda değer çatışmaları sıklıkla yaşanmaktadır. Değişmenin yeni şart ve imkânlarına bağlı olarak gelişen yeni toplumsal değerler eski değerlerle çelişir, farklılık arz ederse değer çatışmaları yaşanır. Bu anlamda Aydın'dan nakledilen, Mardin'in örneğini vermek yerinde olacaktır. Mardin örneğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumlarından Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ni meydana getiren değerlerle, Müslüman Türk toplumunun kültürel değerlerinden istişare ve istişare ile karar verme değerlerinin uyumlu olmasına bağlı olarak TBMM'nin rahatlıkla benimsendiğini ancak laiklik ilkesinin günümüzde dahi tartışılmaya devam ettiğini işaret etmiştir (Aydın, 2011, s.43).

Değişimin hızlı olduğu toplumlarda da değer çatışmaları görülür. Zira yeni değerlerin içselleştirilmesi belli bir süreci kapsamaktadır. Dolayısıyla yeni ve eski değerler arasında uyumsuzluk söz konusudur (Özensel, 2019, s.76). Burada bahsi geçen yeni-eski değer ifadesi değerin kendinde meydana gelen bir değişimi nitelememektedir. Değişim, değişen toplumsal şartlara bağlı olarak değerlerin önem sıralamasında, bireylerin, grupların, toplumların değer algısında meydana gelmektedir. Özellikle aşkın özellikli ve yüksek değerler her dönem, zaman ve her yerde değişmeksizin vardır. Değişen o değerin zamana ve mekâna bağlı olarak algılanış, yaşanış şeklidir; değerler sisteminde önem algısına bağlı olarak sıralanmasında meydana gelen değişimdir.

Sosyoloji literatürüne genel olarak bakılacak olursa, işlevselci ve yapısal işlevselciler çatışmanın toplumsal düzeni bozucu etkilerine odaklanmış ve kaçınılması gereken bir olgu olduğunu vurgulamışlardır. Örneğin Durkheim'a göre toplumu bir arada tutan değerler ve geleneklerdir. Bu unsurlarda meydana gelen çatışmalar toplumda suç, sapma, intihar gibi davranışların gerçekleşme oranının yükselmesi anlamına gelen patolojik durumun doğmasına sebep olmaktadır. Toplumsal karmaşanın hâkim olduğu bu durum toplumsal çözülmenin de önünü açmaktadır.

Çatışma kuramcıları açısından ise sınıf-grup çatışmaları ideal toplum düzenine ulaşılması için zorunlu görülmektedir. Örneğin çatışma kuramının öncüsü Karl Marx'a göre modern toplumlarda üretim araçlarına sahip, egemen burjuva sınıfı ile artı değer üreten, emekçi proletarya sınıfı maddi, ekonomik eşitsizlik, farklılık üzerine kuruludur. Burjuva, proletarya sınıfının inanç, değer, düşünce, tutum ve davranışlarına yön veren güce sahiptir. Bu anlamda ekonomik değerler alt yapı unsuru olarak üst yapıda yer alan diğer

değer türlerinin belirleyicisi durumundadır. Bu eşitsizlik proletaryanın kendi değerlerinin farkına varması, örgütlenmesi, burjuva sınıfı ile yaşayacağı çatışma neticesinde son bulacaktır. Çatışmanın sonucu proletaryanın başarısıyla sınıfsız, ideal toplum düzenine geçişi sağlayacaktır. Marx'ın kuramında değer çatışmaları ideal topluma giden yolu açması bakımından onaylanmaktadır.

Çatışma kuramcıları çatışmanın olumlu sonuçlarına odaklanmışlardır. Örneğin Lewis A. Coser çatışmanın bir grubu, toplumu birleştirici, sağlamlaştırıcı etki yapacağını belirtmektedir. Ayrıca çatışmalar izole olmuş bazı bireylerin kendi kimliklerinin bilincine varmalarını sağlayacaktır. Coser'a göre, küçük çaplı çatışmalar toplumsal bütünlüğü bozacak büyük çatışmaların önüne geçmeleri bakımından istenen bir durumdur. Çatışma toplumsal çözülme ile sonuçlanmadığı sürece gereklidir (Aydınalp, 2010, s.191).

Değer çatışmaları kaçınılmaz toplumsal bir gerçek olsa da istenen bir durum değildir. En azından asgari düzeye indirilmesi toplumsal huzurun sağlanabilmesi adına önemlidir. Zira değer çatışmalarının yoğun olarak yaşanması, bireyler üzerinde gerilimi artırarak ruhsal ve sosyal ilişkiler dünyasında bozulmalara neden olmaktadır. Yine gruplar arasında yaşanan çatışmaların yoğunluğu toplumsal karmaşa ve toplumsal çözülmeleri meydana getirebilir. Farklı toplumların yaşadığı yoğun değer çatışmaları savaş gibi sonuçları itibariyle telafisi zor toplumsal olayların yaşanmasına sebep olabilmektedir.

Bir toplumda değer çatışmalarının asgari düzeye indirilmesi ve yıkıcı etkilerinin azaltılması, hemfikir olunan toplumsal yüksek değerlerin düzeni, birliği sağlama işlevini sürdürebilmesi amacıyla alınan tedbirlerden biri bazı değerlerin yasal olarak koruma altına alınmasıdır. Bireylerin, grupların yasaya konu olan değerlerle çatışan, sözlü ya da fiziksel saldırıya dönüşen davranışları hukuki olarak cezalandırılmaktadır.

Esasen değer çatışmalarının azalmasında bireylerin farklı değer yargılarına sahip tarafın bu farklılığının, farklı yaşam tecrübe ve koşullarından kaynaklı olağan bir durum olduğunun bilincinde olması çok daha etkilidir. Bir bireyin doğruluğuna inançla şekillenmiş değerleri bir başka bireyin değerleri ile farklılık gösteriyorsa bu, farklı değerlere sahip bireyin kötü olduğu, ortadan kaldırılması gereken bir tehdit olduğu anlamına gelmemektedir. Bu şuuru kazanmış insanların çokluğu muhakkak değer çatışmalarını azaltıcı etki oluşturacaktır.

3. BÖLÜM: EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ

3.1. Sanat/Edebiyat-Değer İlişkisi

İnsan yeryüzünde var olduğu günden bu yana varlığını, hayatı anlama, anlamlandırma ve anlatma isteği içindedir. Yaşadığı hayatı anlamlı kılan duygu, düşünce, inanç, değer, amaç, idealler doğrultusunda eyleme geçer; bu anlamları tasavvur eder, başkalarına anlatmanın yollarını arar. Bu durum insanın sosyal bir varlık olarak hayatı yaşanılır kılmak için diğer insanların varlığına duyduğu ihtiyacın bir tezahürüdür. Sanat da insanın bu yönde gerçekleştirdiği eylemlerinden birisidir. Ancak o insanın herhangi bir eyleminden öte özel bir eylemedir.

Sanat üzerine ifade edilen birçok tanımın ortak noktalarından hareketle Tezcan sanatı "bazı düşüncelerin, duyguların, amaçların ya da olayların tecrübeden yararlanılarak beceri ve düş gücü ile anlatılması; yaratıcı bir insan etkinliği" olarak ifade etmiştir (2011, s.1; akt. Alver, 2016, s.10). Tanımda vurgulanan yaratım, insanın çevresindeki nesneleri, olayları, durumları sahip olduğu beceri ve hayal gücüyle işleyerek farklı bir yorumla, farklı bir formda sunması anlamına gelmektedir. Sanat temelde beceri ve hayal gücüyle can buluyorsa da kendi içinde belli bir sistem, ölçü, kurallar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu durum onun "tecrübeyle" şeklinde ifade edilen, öğrenilen-öğretilen bir yanının olduğunu belirtmektedir (Alver, 2016, s. 13).

Sanatın temelinde güzellik vardır. Söz konusu güzellik sanatın sadece güzel nesneleri, olayları, duyguları yansıtması anlamında değildir. Güzellikten kasıt, sanatın çevresinde olup biten her şeyle, hayatla kurduğu özel ilişkinin estetik kalıplarla, estetik türde yansıtılması anlamındadır (Alver, 2016, s.11). Yani sanat sadece güzeli yansıtan değil, güzel bir yansıtmadır. Bahsi geçen estetik kalıplarla güzel yansıtma, Maksim Gorki'nin sanat ile ilgili "iyinin mübalağa edilerek daha iyi olmasını sağlamak, kötüye mübalağa ile yaklaşmak suretiyle ona karşı bir tiksinti, ondan uzaklaşma isteği oluşturmak" ifadesindeki işaretlerini de kapsamaktadır (Yusufoğlu, 2021, s.180). Lev Tolstoy da sanatın iyiyi kötüden ayırt etmenin, iyiyi bulmanın, tanımanın bir aracı olduğunu belirtmiştir (Yusufoğlu, 2021, s.180). Bu anlamda sanat insanın güzele, iyiye yönelmesini estetik araçlarla sağlayan bir rehber olmaktadır. Bu rehberlik değerlerin özelliklerindendir

ve bu özelliğe işaretle sanat bir değerdir. Söz konusu çerçevede vücut bulan şey sanat eseridir ve icracısı sanatçıdır.

Kösemihal (1964) sanatçının kişiliğinin ve sanat eserinin "kozmo-bio-psiko-sosyal" unsurlardan oluştuğunu ifade etmektedir (s.5). Sanatçının kişiliği onun fiziksel ve ruhsal özelliklerinin, içinde bulunduğu çevredeki canlı ve cansız varlıkların, mensubu olduğu toplumun kurumlarının, kültürünün, inançlarının, değerlerinin etkisi ile şekillenmektedir. Sanat eseri de bu etkilerle vücut bulmaktadır. Bu bakımdan sanat birçok bilimin çalışma konuları arasında yer alır. Sosyoloji de sanatı oluşturan unsurlarından biri olan sosyal boyut sebebiyle sanatı konu edinen bilimlerden biridir.

Sanat mimari, heykel, resim, edebiyat, müzik, tiyatro, sinema gibi geniş bir alanı kapsamaktadır. Edebiyat da sanat dallarından biridir. İnsanın özel eylemlerinden oluşan sanatın içinde özel, türsel bir deyiş, anlatış biçimidir.

Edebiyat duyguların, düşüncelerin, olayların, hayatın düş gücü ile kurgusal ve estetik olarak sözlü ya da yazılı ifadesidir. Bu yolla üretilen ürün edebî eserdir ve onu icra eden kişi edebiyatçıdır. Edebiyatın kurgusal olması onun hayattan ve toplumdan kopuk olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine kurgunun güç aldığı temel noktalardan biri hayattır. İnsanın kurgulama, yaratma eylemi var olan olgu, algı ve tecrübelere dayanarak, muhayyile ile yeni bir kavrayış, bilinçten hareketle var etmedir (Alver, 2016, s.51). Kurgulama yoktan var etmek anlamından ziyade var olanların muhayyile ile işlenerek yeni formda sunulmasıdır. Bu anlamda edebiyat gerçeklikten izler taşır, gerçekliği farklı formda yansıtır. Bununla birlikte edebiyatçı tarafından kurgulanmış bir şey, bir olay okurun zihninde kendi gerçekliğiyle tasavvur edilerek, gerçek hayatla bağ kurar. Bu anlamda eser, her bir okurla gerçek hayatla, okuru sayısınca gerçeğe dönüşür.

Edebiyatın estetik özelliğe sahip bir söyleyiş olmasının bir yanını dilinin coşkulu, mecazlı, çok anlamlı olması sağlamaktadır. Bir edebiyat metninde sıkça karşılaşabileceğimiz simge, imge ve sembollerin varlığı onun çok anlamlı olarak okunmasına imkân tanımaktadır. Bir metnin ya da söylemin edebiyat açısından değerinin varlığını belirleyebilecek ölçülerden biri de bu özelliğidir.

Edebî bir metnin öğretici bir yanı vardır. Ancak her öğretici metnin edebî değer taşıyor olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira edebî değer ölçüsü öğreticilik değildir. Yine

edebî metinler bir anlam ve bir düşünce içerirler. Ancak her düşünce, anlam içeren metin edebî metin olarak nitelendirilemez. Bir edebî metin bir dünya görüşünü, inancı, ideolojiyi savunuyor olabilir. Ancak bu her ideoloji, inanç üzerine kaleme alınmış metnin edebî değerinin olduğu anlamına gelmemektedir. Bu açıklamalardan sonra denilebilir ki bir metnin edebî değerini işaret eden özelliklerden biri estetik duygularla kaynaşmış, kurgusal bir ifade içeriyor olmasıdır (Kösemihal, 1964, s.7-8).

Estetik bir söyleyiş olmasının diğer bir yanı da edebiyatın biçimsel türlere sahip olmasıdır. Edebî eser belli bir düzen, ölçü, kendine özgü kurallar içerisinde gerçekleştirilir. Bu kendine özgülük edebiyatçının ifade biçimini, söz dizimini de kapsamaktadır.

Edebî değer bahsinde ifade edilenler, edebiyatın iki temel anlayış etrafında tartışılmasına sebep olmaktadır. Bu anlayışlardan biri "sanat, sanat içindir", diğeri "sanat toplum içindir" anlayışlarıdır. Sanat, sanat içindir anlayışını savunanlar bir metnin edebî değerinden bahsedebilmenin şartını estetik unsurlarla icra edilişinde görmektedirler. Onlara göre eser öğretme, bilgilendirme, ahlaki amaçlarla değil, sadece sanat için kaleme alınır. Sanat toplum içindir anlayışını savunanlar ise edebî değerin, toplum gerçeklerinin eserde ne kadar yansıtıldığıyla belirlenebileceğini savunmaktadırlar. Zira toplumun bir parçası olan edebiyatçı istese de istemese de toplumu yansıtır. Bu anlayış, edebiyat eserinin öğreticiliğini vurgulamaktadır.

Hem sanatın hem edebiyatın var oluş sebebi ve hedefi insandır. Bir insan tarafından icra edilir, değerli ya da değersiz addedilişi insan tarafındandır ve anlattıkları insana dair, insan içindir. Zira değerin varlığından bahis insanla mümkündür. İnsanın olmadığı bir hayatta değerden söz etmek mümkün değildir. Sanat/Edebiyat da insanla var olan bir değerdir. Bu anlamda sanat/edebiyat var oluşundan, icra edilişine; amaçladıklarından, vardığı yere; etkisinden, meydana getirdiği tepkiye kadar her aşamasında değerlerle yoğrulmakta ve değer meydana getirmektedir.

Edebiyat icracısına ve amacı konumunda yer alan muhatabına zihinsel, ruhsal ve davranışsal özgürlüğü tesis eder. Edebiyatçı düşüncülerini, duygularını kurgusal olarak özgürce ifade edebilir. Söz konusu ifadesini istediği tür ve kurguyla verebilir. Bu özgürlük elbette her düşüncenin, duygunun kontrolsüzce ifadesi anlamına

gelmemektedir. Zira böylesi bir durumun edebiyat dâhilinde yer alması mümkün değildir. Öncelikle bir metnin edebî olarak kabul edilebilmesinin şartları vardır. Ayrıca bir ürün olarak eserin meydana gelmesi ile dolaşımı, toplumda hâkim olan değerlerin edebiyat ve toplum kurumları aracılığıyla dolaylı olarak kontrolüne tabidir. Nihayet okurun tepkisi de edebiyatçının özgürlüğünü daha sınırlı bir alana çekebilmektedir. Ancak söz konusu durumlar yine de yazarın en azından kurgulama, düşünme, anlatma özgürlüğünü engelleyici değildir. Edebiyatın amacı olan okur da eser üzerinden dilediğince hayal etme, düşünme, fikir üretme, duygulanma özgürlüğüne sahiptir. Okur, bir insan hayatına sığmayacak olay ve durumlara eserle şahit olup, gerçek hayatta davranışına yön verecek olay ya da durumu seçme özgürlüğüne de sahiptir (Çetin, 2014, s.65). Bu bakımdan edebiyat insana özgürlük değerini sunmaktadır. Bununla birlikte yüzlerce hayat tecrübesine, düşüncesine, inancına eser üzerinden şahit olmak, insanın empati yeteneğini geliştirerek "yabancıyı", "ötekini" tanımayı, anlamayı mümkün kılabilir. Bu tanıma, anlama özellikle içinde bulunduğumuz modern dönemin, ilkeleri ve sunduğu hayat tarzı açısından çeşitlendirdiği değer çatışmalarının azalmasına yardımcı olabilir (Apaydın, 2021, s.233). Zira empati; hoşgörü, yardımseverlik, sevgi, saygı, birlik gibi değerlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır ve bu değerlerle hayat insanlar için yaşanılır olmaktadır.

3.2. Edebiyat-Toplum İlişkisi

Edebiyatın var olma sebebinin ve hedefinin insan olması onu insan hayatı üzerinden toplumla ilişkili kılar. Sosyal bir varlık olan insanın diğer insanlarla bir arada yaşaması ve iletişim kurması hayatını sürdürebilmesi için bir zorunluluktur. Bu zorunluluğun bir yanını iletişim oluşturmaktadır. İletişimin çeşitleri vardır. Edebiyat da insanlar arasındaki iletişimin dil aracılığıyla gerçekleşen bir çeşididir. Ancak o esin kaynaklı, heyecanlı, kurgusal, estetik kalıplara sahip bir ifadedir. Bu farklı ifade tarzı edebiyat eserinin etki gücünü artırmaktadır. Söz konusu güce sahip edebiyat eseri toplumda bilinçlendirme, düşündürme, eğitme, öğretme gibi işlevlerle de belirir. Bu anlamda edebiyat kimlik inşacısı olma özelliği gösterir. Kimlik bir kişinin, bir grubun, toplumun kendini nasıl nitelendirdiğinin; tarihsel ve toplumsal süreç içerisinde kendisini nasıl konumlandırdığının ifadesidir (Alver, 2006, s. 32). Millî kimlik, siyasi kimlik, dinî kimlik, cinsel kimlik vb. birçok kimlik çeşidinin inşasında etkili unsurlardan biri de edebiyat eseridir.

Dil, kültür unsurları arasında yer alır ve toplumun tarihsel birikimini, anlam dünyasını içinde barındırır. Edebiyatın dil üzerinden kültürle kurduğu ilişki onu kaçınılmaz olarak toplumla ilişkilendirmektedir. Edebiyatçı, içinde bulunduğu toplumun dili ve o dilin anlam dünyasıyla eserine can verir. Hitap ettiği kitle öncelikle o dili kullanan toplumun üyeleridir. Söz konusu toplum, dilin anlamına vakıftır. Bu bakımdan bir edebî eserde kullanılan deyimler, atasözleri, imgeler, semboller, simgeler toplumun kültürel birikimi, deneyimleri ile anlam olarak tanınır, çeşitlenir, tamamlanır, değerlenir. Bununla birlikte bir eserde can bulan bir kişi, bir dünya görüşü ya da edebiyatçı toplumsal bir sembol olarak kabul edilip, kültür haznesine bir değer olarak dâhil olabilir. Böylece edebiyat toplumun bütünlüğünü, birliğini sağlayan kültür unsurlarından biri olur. Gregory Jusdanis de edebiyatın bir milletin günlüğü, onun geçmişinin, bu gününün, geleceğinin hikâyesi olduğunu belirterek kültür ve edebiyat arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir (1998, s.76; akt. Alver, 2016, s.87).

Bir eser içerik ve biçim unsurlarından meydana gelmektedir. İçeriği eserde kurgulanmış konu ve edebiyatçının söyleyişini, dilinin estetik yönlerini ifade eden üslup oluşturmaktadır. Eserin biçimsel yönü de tür (şiir, roman, masal vb.), söz sanatları, kafiye, ritim, sözcük, söz dizimi gibi unsurlardan müteşekkildir. Eserin hem içeriği hem biçim özellikleri toplumsal olayların, değişimlerin, ideallerin, inançların, dünya görüşünün izlerini taşımaktadır ve onlardan etkilenmektedir. Benzer şekilde eser de -özellikle içerik- toplum üzerinde etki oluşturur. Etkisi ilk olarak belli bir grubun düşünce dünyası üzerinde gerçekleşir. Düşünce dünyasında oluşan etki toplumsal bir eyleme dönüşebilir. Edebiyatın toplum üzerindeki etkisine örnek olarak Rönesans ve Reform dönemlerindeki eserlerin Fransız devrimine giden yolun alt yapısını oluşturması verilebilir. Bu örnek bağlamında edebiyatın toplumsal olaylara öncülük edebildiği ve yeni değerlerin üretilmesinde aracı olabildiği söylenebilir.

Edebiyat eserinin düşündürme, bilinçlendirme, anlamlandırma gibi işlevlere sahip olması edebiyatın, geçmişin anlaşılabilmesini, bugünün korunabilmesini ya da geleceğe yön tayin edilebilmesini sağlamak amacını içinde barındıran ve bu amaç doğrultusunda "hikâyeleri tecrübelere dönüştüren bir kurum" olması anlamına da gelmektedir. (Randall, 1999, s.52-90; akt. Alver, 2006, s.34).

Edebî eser din, siyaset, ideoloji, ahlak, ekonomi vb. birçok konuyu anlatabilir. Bu yolla da toplumsal kurumlarla bağ oluşturur. Oluşturduğu bu bağ toplumsal kurumlardaki sorunlara dikkat çekmesi ve bu yönde harekete geçilmesini sağlamak yönünde olabilir. Ya da herhangi bir eser bir ideolojik, dinî yapının önceledi̇ği, önerdiği eserler arasında yer alabilir. Ayrıca edebiyatçı kurgu yeteneği ile birçok olay ve kişi yaratarak çeşitli toplumsal ilişkileri izleyebilme, deneyimleme imkânı oluşturur. Görüleceği gibi edebiyat toplumla birçok boyutta karşılıklı etkileşim ve ilişki içindedir.

3.3. Edebiyat-Sosyoloji İlişkisi

Bir bilim dalı olan sosyoloji ile bir sanat dalı olan edebiyatın toplumsal hayata yaklaşımları bakımından benzerlikler ve farklılıklar vardır. Edebiyat sosyolojisi de edebiyat ve sosyolojinin benzer noktalarından hareket eder, kesiştikleri konuları ele alır.

İnsanın yaşadığı hayatı anlamlı kılma çabası onun her türlü tecrübeyi, bilgiyi biriktirmesine yol açmıştır. Söz konusu birikimler diğer insanlara aktarılarak hayatın anlamının devamlılığı sağlanmıştır. Bu biriktirme insanlık tarihi içerisinde belli özellikler dikkate alınarak kategorilerin doğmasına neden olmuştur. Sanat bu kategorilerden biridir. Bir başka kategori de bilimdir. Her iki alanın ortak noktalarından biri kendilerine özgü birikimleri ile oluşturdukları anlamların, değerlerin olmasıdır (Tüzer ve Hüküm, 2019, s.47).

Sosyoloji toplumu temel alan bir bilim dalıdır. Toplumsal olgular, olaylar, değişimler, ilişkiler araştırma konularının odağını oluşturur. Bir sanat dalı olan edebiyatın ise merkezinde insan vardır ve insanı her yönüyle ele almaktadır (Cuma, 2009, s.83). İnsanın bir yanını da toplum oluşturmaktadır. Bununla birlikte edebiyatın varlık sebebi bizatihi toplumdur. O toplumsal ilişkiler içinde özgün bir çeşit, bir iletişim türüdür. Edebiyat eseri de toplumsal olayları, durumları, ilişkileri konu edinir. Ancak eser konu bakımından her zaman toplumsal gerçekliği anlatıyor demek doğru değildir. Edebiyatın böyle bir amacı ve zorunluluğu yoktur. Eserde anlatılanların ispat edilmesi sorumluluğu da yoktur. Çünkü sanatın, edebiyatın doğasında kurgu vardır. Bu noktada edebiyat ve sosyoloji arasındaki farklardan biri doğmaktadır. Bu fark, sağduyu ile konuşmak ve sorumlu konuşmak arasındaki farktır. Sağduyu bir olay, bir durum hakkında herkesin kendi dünya görüşü, anlayışı, yaşantısı, kavrayışına göre yorum yapabilmesi, düşüncesini belirtebilmesi

anlamına gelmektedir. Bu bakımdan bir edebî eser ya da toplumun bir üyesi herhangi bir konuyla ilgili bir şey söyleyebilir ya da eser hakkında herkes sağduyu ile yorum yapabilir. Ancak bilimde sorumlu konuşma zorunluluğu vardır. Bir şeyin bilgisinden bilimsel anlamda bir şey söylemek ise ispat sorumluluğunu da beraberinde getirmektedir. Sağduyu kavramı ile sosyolojinin ilgi alanlarının aynı olması onların birbiriyle iç içe geçmiş, aynı bilgi oldukları düşüncesini doğurabilir. Ancak insan hayatındaki bilgileri temellendirmeleri bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Zygmunt Bauman bu farkı sosyolojik düşünme ve sağduyu üzerine yaptığı açıklamalarda belirtmiştir. Bauman, sosyolojik düşünmenin bizi ilişkisel bir kavrayışa götürdüğünü belirtir (2019, s.21). Sosyolojik düşünme ile kazanılan bu kavrayış bireyin toplum içindeki konumunu idrak etmesini sağlamaktadır. Sosyoloji insanın konumu ile ilgili farkındalığını onun hayatının olay ve durumlarını bilimsel yöntemler kullanarak açıklamaktadır. Söz konusu bilimsellik insan hayatındaki olay ve durumların belli koşullar altında, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde bilimsel yöntemler kullanılarak analiz edilmesidir. Sosyoloji elde ettiği verileri karşılaştırma yoluyla kavramlara ve bilimsel bilgiye dönüştürmektedir.

Sosyolojik düşünmek bu yolla bireyin öz farkındalığının artmasına, ön yargılardan arınmış olarak ötekini anlamasına, çevresinde olup bitene bütüncül bir kavrayışla bakmasına, insanlar arasında dayanışmanın doğmasına yardımcı olur (Bauman, 2019, s.27). Bir anlamda sosyolojik bakış açısı toplumsal bütünlüğe ulaşmanın bilimsel yoludur.

Sosyolojinin incelediği ana konulardan biri "toplumsal eylem"dir. Weber, toplumsal eylemin "amaç bilinciyle, değer bilinciyle, duygusal veya geleneksel nedenlerle belirlenmiş bir eylem" olduğunu belirtmektedir (Karkıner, 2011, s.31). Söz konusu eylemin anlamlı olması gerekmektedir. Sosyoloji açısından anlamlılık, bir eylemin birden fazla kişi tarafından gerçekleştirilmesini, tekrarlıyor olmasını ve özgür irade ile yapılıyor olmasını içermektedir. Bu bakımdan edebiyat olayı içerisinde gerçekleşen okuma, yazma, kitap edinme gibi eylemler sosyoloji için anlamlıdır, toplumsal eylem grubundadır. Zira bir şiirin birbirini tanımayan yüzlerce insan tarafından ezberlenmesi, yüzlerce insanın aynı kitabı okuması ya da yüzlerce edebiyatçının aynı türde eserler yazması gibi eylemler birden fazla kişi tarafından, özgür bir irade ile bir amaç, değer, duygu ya da geleneksel nedenlerle tekrarlanmaktadır (Tüzer ve Hüküm, 2019, s.20-26).

Toplumsal ilişkiler, bu ilişkilerin nedenleri, sonuçları, etkileri de sosyolojinin asli konuları arasında yer almaktadır. Edebiyat da kendine özgü ilişkilerin olduğu bir alandır. Eser bir insan üretimidir. İnsan üretimi üretim ilişkileri çerçevesinde aktörlerin, grupların oluşması anlamına gelmektedir ve aralarında çeşitli şekillerde ilişkiler gerçekleşmektedir.

Kendi içinde düzeni sağlayan, kendine özgü kurallarla işleyen ilişkiler alanı olmanın yanında edebiyatın toplumsal düzeni muhafaza eden bir yanı da vardır. Bu bakımdan toplumsal bir kurum işlevi görmektedir. Sosyolojinin konuları arasında yer alan kurumlar bağlamında sosyoloji ile edebiyatın yolları bu noktada da kesişmektedir.

Edebiyat eseri biçimi ve içeriği ile toplumsal olaylardan, düşüncelerden, inançlardan, değişimlerden izler taşır ve etkilenir. Benzer şekilde eser de toplumu etkilemektedir. Bu karşılıklı etkileşim sürecinde eser anlam bakımından tekrar tekrar inşa edilirken, inşa edici bir özellik de gösterir. Bu duruma uyumlu olarak edebiyat toplumsallaştırma araçları arasında yer alır. Bazı eserler ve yazarlar bir toplumun değerlerini inançlarını temsil etmektedir. Kişiye aile içinden başlamak üzere özellikle okullarda bu eserler üzerinden toplumsal ve kültürel değerler kazandırılır. Edebiyatın toplumsallaştırma araçlarından biri olması da onu sosyoloji ile ilişkilendirir.

Kurum özelliği gösteren edebiyatın siyaset, ideoloji, din, ahlak, ekonomi vb. kurumlarla kurduğu bağın yanında edebiyat eserlerinde söz konusu toplumsal olguların konu ediliyor olması onu sosyolojiyle ilişkili kılmaktadır. Bir toplumun belli dönem içerisindeki dünya görüşü, toplumsal ilişkileri o dönemin edebiyat eserlerinin örneklem kılınmasıyla değerlendirilebilir.

Bir toplumun tarihsel deneyimlerinin, yaşantısının, dünya görüşünün; diğer toplumlarla benzerlik ve farklılıklarının ipuçlarını içinde barındıran dil de edebiyatın ana malzemesi olduğu gibi sosyolojinin de kültür çalışmaları konularındandır. Ayrıca dil, insanlar arasındaki iletişimin insana özgürlüğünün bir ifadesidir. Bu anlamda da edebiyat sosyolojiyle kesişmektedir.

3.4. Edebiyat Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi

Edebiyatın sosyoloji alanı içindeki araştırmalara bir disiplin kimliği ile dâhil olabilmesi edebiyat sosyolojisi alt dalıyla mümkün olmuştur. Edebiyat sosyolojisi edebiyatı hem

toplumsal bir olay, ilişki biçimi olarak doğrudan hem de edebiyat ürünü olan eserlerin toplumsal hayatı, ilişkileri yansıtan bir veri kaynağı olduğu düşüncesi ile dolaylı olarak ele almaktadır. Eser toplumu yansıtan, toplumca anlamlandıran ve bu anlamlandırmaya bağlı olarak tepkide bulunulan şeydir. Edebiyat olayında dikkat eserleri üreten, tüketen kişi, grup ve kurumlar arasındaki iletişim ve etkileşim üzerinedir.

Sosyolojinin edebiyatın amacının toplumsal gerçekliği olduğu gibi yansıtmak olduğunu savunan edebiyat anlayışlarıyla çalışmalarını yürütmeleri daha mümkün görünmektedir. Ancak önemle vurgulanması gereken bir husus vardır. O da, edebiyatın bir sanat dalı olarak kendine özgü kuralları, değerleri, özellikleri olduğudur. Bu anlamda bir sanatın bütün bilgisini bilimsel bilgiye indirgemek doğru sonuçlara ulaşmayı zorlaştıracaktır. Örneğin bir dilbilimi çalışması için eserde yer alan kelime ya da cümlenin kullanımı dilbilimi kurallarına göre doğru olmayabilir. Ancak bu söz ya da cümle toplum tarafından karşılık bulan bir anlamı ifade ediyor olabilir ve bu bakımdan doğrudur, yerli yerincedir. Ya da tarihî bir olayı konu edinen bir eserde, yazarın bir tarihçi gibi olayları resmi belgelere dayandırma zorunluluğu yoktur. Zira yazar tarihî bir olayı muhayyile ile yeni bir gerçekliğe dönüştürmeyi seçebilir. Tüm bu örneklere rağmen edebiyat sosyolojisi açısından edebiyatın ve edebî eserin toplumla bağı vardır. Öncelikle edebiyat sosyolojisi edebiyata sadece eser odaklı bakmaz. Muhakkak eser hem biçim olarak hem içerik olarak toplumsal hayattan izler taşır. Ancak bununla birlikte hiç değilse eseri meydana getiren yazar toplumun bir parçasıdır ve toplumsal ilişkiler, etkileşimler içindedir. Yine bir edebiyat ürünü olan eser üretim ilişkileri sonucu ortaya çıkmaktadır. Eseri okuyanların özellikleri, tercihleri de onların toplumsal gruplar bakımından eserle toplum arasındaki bağlara dikkat çekmektedir.

Edebiyat ve sosyolojinin kesiştiği birçok noktadan hareketle ve edebiyat üzerine yapılan araştırmaların çeşitliliğine bakarak bir çalışmada edebiyatın mı sosyolojiden sosyolojinin mi edebiyattan yararlandığı sorusu gündeme gelebilir.

Edebiyat araştırmalarında amaç edebî metnin tüm yönleri ile çözümlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda bazı sosyolojik verilerden de yararlanır. Sosyoloji araştırmasında amaç ise toplumsal yapının çözümlenmesi, toplumsal olgu, olay ve ilişkilerin anlaşılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda konusu için veri toplama esasına dayanır. Edebiyat ve edebî metin bu anlamda sosyoloji araştırmasının ihtiyaç duyduğu verileri sağlama alanlarından biridir.

Edebiyat sosyolojisi sadece eserin sosyolojik kıstaslarla çözümlenmesi ile sınırlı değildir. Edebiyatın ve eserin topluma etkisinden, toplumun edebiyata ve esere etkisine; edebiyat olayı içinde gerçekleşen toplumsal ilişkilerden, eserin üretim, tüketim, dolaşım sürecinde var olan ilişkilerine; toplumun edebiyatı ve eseri şekillendiren yönlerinden, edebiyat ve eserin toplumda meydana getirdiği değişimlere kadar geniş bir çalışma alanına sahiptir.

Edebiyatla sosyoloji arasındaki çok yönlü ilişkiye, toplum yaşantısı içinde bunca kesişmeye rağmen edebiyat sosyolojisinin doğuşu geç dönemlere denk gelmiştir. Kösemihal bu gecikmenin bazı nedenlerinin olduğunu belirtmiştir. Bu nedenlerden biri burjuva görüşüdür. Bu görüşe göre kültür ve sanat toplumsal gerçeklikten bağımsız ve ondan öte bir şeydir. Yani tarihin, politikanın, toplumun etkilerinin dışında, kendine özgü yanıyla estetik unsurlarca var olmaktadır. Bu görüşün savunucuları bakımından edebiyat sosyolojisine ihtiyaç duyulmamaktadır. Zira bu sanatın anlamına bir katkı sağlamayacaktır (1964, s.11).

Edebiyat sosyolojisinin doğmasını geciktiren diğer bir neden egemen güçlerin edebiyatla toplum arasında bağ kurulmasını istememeleridir. Bu anlayış edebiyatla toplum arasında bağ kurulmasının toplumun öğrenilen yeni bilgilere bağlı olarak yeni görüşler, eylemler içerisine gireceği endişesini taşımaktadır. Toplumsal bilinçlenme var olan toplumsal düzeni bozucu, yıkıcı etkiler doğurabilir. Örneğin Orta Çağ Katolik Kilisesi matbaanın modern anlamda ortaya çıkışıyla zararlı okumaların artacağı endişesine kapılmıştır. Kilise bu okumaların toplumu geleneklerden, inançlardan, ahlaki davranışlardan saptıracağını; toplumda kadın histerisi gibi tıbbi patolojik durumları arttıracağını; toplumsal yükseliş gibi düşünceleri uyandırarak var olan düzenin bozulmasının yolunu açacağını savunmuştur (Sapiro, 2019, s.21). Sonraki yıllarda bu anlayış içinde olanlar düşüncelerini destelemek için Fransız Devrimi (1789-1799)'ni örnek göstermişlerdir.

Bahsi geçen toplumsal bilinçlenmenin gerçekleşmesini istemeyen bir grup da sanatçılar olmuştur. Halkın kendilerine ve eserlerine atfettiği olağanüstülük, tanrısal güç özelliklerini kaybetmek istememişlerdir. Bu anlamda sanatın ve sanatçının beslendiği asıl kaynağın bilinmesi toplum içindeki konumlarını yitirmelerine neden olacaktır.

Bununla birlikte sosyoloji ve edebiyat başlangıçta birbirine mesafeli durmuştur. Sosyolojinin kurucu isimleri arasında yer alan Auguste Comte, sosyolojinin bağımsız bir

bilim olabilmesinin şartı olarak doğa bilimlerinin yöntemlerinin kullanması gerektiğini savunmuştur. Sosyolojide pozitivizm anlayışını ortaya koyan Comte'a göre pozitif olan gerçek olandır. Bu gerçekliğin düşsel bir yanı yoktur. Pozitivizm anlayışla ele alınan olay ya da olgu neden sonuç ilişkisi içinde kesin, genellenebilir sonuçlar üretir. Bu anlamda pozitivizmde görecelilik söz konusu değildir (Ünsaldı ve Geçgin, 2015, s.98). Sosyolojinin bilim olabilmesinin şartı söz konusu ilkelerle mümkündür. Sosyoloji bu anlayışla bağımsız bir bilim olma hüviyeti kazanmış ve belli bir süre bu paradigma eşliğinde ilerlemiştir.

Edebiyatın ise dinamikleri farklıdır. Sanatın bir dalı olan edebiyatta kesinliklerden bahsetmek mümkün değildir. Zira onda kurgulama, esin gibi öznellikler söz konusudur. Bu bakımdan sosyolojinin dayandığı anlayış edebiyatla ilişki kurmasının önüne geçmiştir. Edebiyat eleştirisi de sosyolojinin eser çalışmasında gerekli yardımı sağlamayacağı düşüncesindedir. Bu anlayışlara bağlı olarak söz konusu iki alan arasında bağ ilk dönemlerde kurulamamıştır.

Tüm bu engellere rağmen 19.yüzyıl'da edebiyatla toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar yapılmıştır. Madame de Staél, Hyppolyte Taine, Herder, Gustave Lanson gibi isimlerin çalışmaları toplumla edebiyat arasındaki ilişkiye dikkat çeken çalışmalar olmuştur (Sapiro, 2019, s.23-26). Bu çalışmalar bir sistematik içinde değildir. Bu anlamda edebiyat sosyolojisinin kurucu çalışmaları olarak kabul edilmemektedirler. Ancak edebiyat sosyolojisinin haberci çalışmaları olarak anılabilirler. Bilimsel anlamda bir dikkat oluşturmaları ve kurulacak bir disiplin için izlenebilecek yöntemler hakkında fikir vermeleri açısından önemlidirler.

Edebiyat çalışmaları çeşitli yaklaşımlarla gerçekleştirilmektedir. Berna Moran *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* başlıklı eserinde edebiyat eleştirileri yaklaşımlarını dört ana grupta toplanmıştır. Bu yaklaşımlar; "Sanatçı odaklı eleştiri", "Eser odaklı eleştiri", "Okur odaklı eleştiri", "Dış dünya ve toplum odaklı eleştiri" şeklindedir (2002, s.10).

Sanatçı odaklı eleştiri yaklaşımlarının temel savunusu, sanatın duyguların ifadesi olduğudur. Bu bakımdan eser yazarın duygularının bir tezahürüdür. Eserin anlaşılabilmesinin yolu yazarını tanımaktan geçmektedir. Bu amaçla sanatçının hayatının, zevklerinin, alışkanlıklarının, bulunduğu ideolojik ortamların, sosyal grupların bilinmesi

gerekmektedir. Edebiyat alanındaki "Romantizm" ve "Anlatımcılık" akımları bu eleştiri yaklaşımını benimsemektedir. "Tarih eleştirisi" yazarların biyografilerine yönelen sanatçı odaklı bir eleştiridir.

Eser odaklı eleştiri yaklaşımına göre eserin anlaşılabilmesi için yazarın ya da başka bir şeyin incelenmesine gerek yoktur. Eserin anlaşılabilmesi için doğrudan eserin kendisine yönelmek gerekmektedir. "Rus biçimciliği", "Yeni eleştiri" ve "Yapısalcılık" akımları eser odaklı eleştiri yaklaşımlarıdır.

Okur odaklı eleştiri, eserle okur arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. "Alımlama estetiği" ve "İzlenimci eleştiri" akımları bu eleştiri görüşündedir. Alımlama estetiği yaklaşımına göre yazar ifade etmek istediği her anlamı eserinde aktaramaz. Eserde eksik kalan bu anlam okurun zihninde, ona ait tecrübelerle tamamlanır. Ayrıca her okur eserin anlamını kendince tamamlamaktadır. Bu bakımdan bir eserin ne kadar okuru varsa o kadar anlamı vardır.

Dış dünya ve toplum odaklı eleştiri de "Tarihsel eleştiri", "Sosyolojik eleştiri" ve "Marksist eleştiri" yaklaşımlarının yer aldığı eleştiridir. Bu eleştiri yaklaşımı genel anlamda eserin anlaşılmasında eserin meydana geldiği zamanı, dönemin çevresel ve toplumsal koşullarını, dünya görüşünü, dil özelliklerini bilmek gereğini savunmaktadır.

Edebiyat sosyolojisinin haberci çalışmalarının bir kolunu sosyolojik eleştiri yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmalar oluşturmuştur. Bu yöntemi savunanlar edebiyatın her türlü etkiden bağımsız olarak doğduğunu kabul etmemektedir. Edebiyat toplumun içinde var olmuştur, gelişmiştir ve toplumun ifadesi, yansımasıdır. Sosyolojik eleştiri "Mimetik sanat anlayışı"na dayanmaktadır (Alver, 2016, s.155). Mimetik sanat anlayışı, Platon'un "taklit/yansıma" teorisinden beslenmektedir. Bu teoriye göre sanat, doğa ve insan hayatının taklidi, temsilidir. Alver (2016) sosyolojik eleştirinin bir sosyolojik okuma olduğunu belirtir (s.155). Sosyolojik okuma iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Bunlardan biri "iç okuma", diğeri "dış okuma"dır. İç okumada eserin içeriği, üslubu merkeze alınır. Anlatıda yansıtılan olay, dünya görüşü, yaşam tarzı, ideoloji üzerinden okuma gerçekleştirilir ve anlatının gerçeklikle uyumu ölçü kabul edilir. Dış okumada ise eserin ya da yazarın ortaya çıkışının toplumsal nedenlerine odaklanılır. Dış okuma içeriğin ötesinde eserin biçimsel yönüyle de okunması anlamına gelir.

Kösemihal, 19. Yüzyılda edebiyat sosyolojisinin habercisi çalışmalarının iki şekilde ilerlediğini belirtmiştir. Bu gruplardan biri edebiyatın, eser ya da yazarın ortaya çıkışındaki toplumsal ilişkiyi ortaya koyan çalışmalardan oluşmaktadır. Madame de Staél, Hippolyte Taine, Gustave Lanson gibi yazarlar bu grupta yer almaktadır. Diğer grubu ise, edebî eserin toplumsal gerçekçiliğin aktarıldığı bir alan olduğunu savunanlar oluşturmaktadır. Bu grubun öncülüğünü Karl Marx, Friedrich Engels, Vissarion Belinski gibi yazarlar yapmaktadır. (Kösemihal, 1964, s.2).

19.yüzyılda edebiyat sosyolojisinin haberci çalışmalarının başında Mademe de Staél'ün çalışması gelmektedir. Staél 1800 yılında *Toplumsal Kurumlarla İlişkileri Çerçevesinde Edebiyat* adlı eserini yayınlamıştır. Söz konusu eserinde edebiyatla din, hukuk, ahlak gibi toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir (1997, s.1; Alver, 2016, s.157). Staél'ün bu çalışması edebiyatta eleştirinin sadece estetik ölçülerle değil gelenek, kurum gibi toplumsal olgularla da gerçekleştirilebileceğini düşündürmesi bakımından öncüdür ve önemlidir. Staél'ün yol açtığı bu düşünce sonrasındaki çalışmalar belli bir dönem sosyolojik eleştirinin olgucu eleştiriyle ilerlemesinin nedenidir (Alver, 2016, s.157).

Hippolyte Taine edebiyatla toplum arasındaki ilişkiyi özellikle *İngiliz Edebiyat Tarihi* (1863) adlı kitabında incelemiştir. Taine döneminin hâkim görüşüne uygun olarak pozitivist bir edebiyat bilimi kurmak istemiştir. Bu amaçla edebiyattaki iki noktayı açıklamaya çalışmıştır. Açıklamalarından biri yazarın gücünün kaynağı; diğeri de bu gücün ırk, çevre, zaman gibi koşullar içinde gelişimidir (Kösemihal, 1964, s.11). Taine'e göre ırk yaratılıştan var olan içsel eğilim ya da mizacı ifade etmektedir. Çevre, toplumu zamanla biçimlendiren coğrafi, iklimsel şartlar ile siyasal ve toplumsal koşullardır. Zaman da insanlığın düşünce tarihi seyrini, dönemin şartlarını belirtmektedir (Sapiro, 2019, s. 24-25). Genel olarak Taine'nin işaret ettiği nokta sanat eserlerinin toplumların belli bir çevre ve zaman içindeki duygu ve düşüncelerini yansıttığıdır. Onun için esas olan eserin üretildiği ortamdır.

Fransa'da edebiyat tarihçiliğinin öncü isimlerinden olan Gustave Lanson her edebiyat eserinin toplumsal bir olay olduğunu belirtmiştir. Eser bir kişi tarafından yazılıyor olsa da toplumun bir parçası olan yazardan sirayet eden toplumsal izler, mesajlar taşır. Edebiyat eserinin özelliği kişi ile toplum arasında bir iletişim aracı olmasıdır (Lanson, 1976, s. 9; akt. Alver, 2016, s. 157).

Marksist edebiyat eleştirisinin öncüleri Karl Marx ve Friedrich Engels'dir. Marksist edebiyat eleştirisi edebiyatı toplumla ilişkilendiren sosyolojik eleştirinin ikinci grubunu oluşturmaktadır. 19. yüzyıl edebiyat sosyolojisinin haberci çalışmaları ağırlıklı olarak Marksist eleştiri yaklaşımı ile ilerlemiştir. Zira söz konusu yüzyılın hâkim bilim anlayışı ile Marksist eleştiri yaklaşımın ilkeleri uyum içerisindedir. Bu eleştiride merkeze edebî eser alınmaktadır. Marx, edebiyat eserinin incelenmesinde temel ölçünün içeriğin toplumsal gerçekliğe uygunluğu olduğunu savunmaktadır. Marx sosyolojik eleştiri için bir yöntem geliştirmemiş olsa da onun sonrasında, 1930'lu yıllardan sonra Marx'ı takip edenlerce bu yaklaşım "Toplumcu gerçekçi edebiyat yaklaşımı" olarak ifade edilmiştir. Toplumcu gerçekçilik, eleştiride eserin konu ve başkişisini öncelemektedir ve eserin içeriğinin toplumsal gerçeği yansıttığı düşüncesini savunur. Eserin biçim, yapı, estetik özellikleri geri planda hatta yok gibidir. Marksist yaklaşım edebiyatı tek bir toplumsal neden bağlamında değerlendirmektedir. Söz konusu toplumsal neden ekonomik şartlardır (Moran, 2002, s.87).

Marksist eleştirinin edebiyat eleştirisini tek bir toplumsal neden üzerinden açıklaması, edebiyatı dar bir çerçeveye mahkûm etmiştir. Bu bakış açısı, edebî metin odağındaki eleştirinin topluma yöneltilmesi sonucunu doğurmuştur. Edebiyatın ne olduğundan ziyade ne olması gerektiği ile ilgilenilmiştir (Cuma, 2009, s. 83). Ayrıca sadece içeriğe odaklanmaları ve eserin biçimsel özelliklerinin geri plana atılması da yaklaşımın eksik yanlarından biri olmuştur. Oysa eserin biçim özellikleri de toplum hayatından izler taşımaktadır. Bu anlamda Marksist eleştiri edebiyatın alanını daraltmıştır.

20. yüzyılda Marksist eleştiri anlayışını edebiyat eleştiriciliğine uyarlayanlardan biri de Georg Lukacs'dır. Lukacs ideoloji ve estetik eleştiri arasında bir sentez yolu aramıştır. Çok sayıda edebî eserin çözümlenmesini yaparak, elde ettiği verilerle toplumsal grupların tipolojisini oluşturmaya çalışmıştır (Alver, 2016, s.11). Lukacs'ın öğrencilerinden Lucien Goldmann da kişinin dünya görüşünün içinde bulunduğu toplumdaki ekonomik yapıya egemen grupların etkisi ile şekillendiğini belirtmektedir. Büyük edebiyat da bu dünya görüşünün bir ürünüdür ve ortak bilinci temsil etmektedir (Wolff, 2000, s.59; akt. Alver, 2016, s.159). Ona göre eleştiriye, sanatın ideoloji olduğunu kabul ederek başlamak gerekmektedir. Bu anlamda edebî eserlerde önce ona içkin olan dünya görüşü aranmalıdır. Goldmann'la birlikte, 1960'lı yıllardan itibaren Marksist edebiyat yaklaşımı,

edebiyatın toplumsal gerçekliği olduğu gibi yansıttığı savunusundan uzaklaşmaya başlamıştır (Şan, 2000, s.103).

Frankfurt okulunun eleştiri anlayışı da toplumsallığın göz önünde bulundurulmaktadır. Ancak okul tam olarak mimetik sanat kuramcılarıyla aynı çizgide yer almaz. Onlar, içinde bulunulan toplumun kapitalist burjuvanın etkisi altında var olduğunu savunurlar ve bu anlamda sanatın, edebiyatın toplumsal gerçekliği olduğu gibi yansıttığı düşüncesine mesafeli dururlar. Sanat görece bir özerkliği sahiptir. Bu bakımdan eleştiri de yapılması gereken şey, eseri toplum gerçeği için örnek, yol gösterici olarak yapılandırmaktır (Dellaloğlu, 2001, s.50; akt. Alver, 2016, s.160). Yani edebiyat, egemen güçlerle mücadelede bir araç olarak kullanılmalıdır.

19. yüzyılda çalışmaların ağırlıklı olarak edebî eserlerin içeriği üzerinden gerçekleştirilmesi araştırmacının metin sınırları içerisinde hapsolmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte eserin biçim özellikleri ikinci plana atılmıştır. Bu anlamda, "biçim özelliklerinin toplumsal hayatın zamanlarını, ritmini, dünya görüşünü, sertlik veya yumuşaklığını kapalı olarak" bile olsa yansıttığı düşünülünce (Moretti, 2005, s. 20; akt. Alver, 2016, s. 176) edebiyatla toplum arasındaki bağın gösterilmesi noktasında eksik kalınmıştır.

20. yüzyılda ağırlıklı olarak söz konusu zorlukların giderilmesi amacıyla çeşitli yöntemler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Franco Moretti'nin "uzaktan okuma" yöntemidir. Moretti eserlerin içeriğini bazı bilgisayar programları aracılığıyla niceliksel verilere dönüştürmeye çalışmıştır. Eserde kullanılan kelime sayılarını, harflerini, bunların kullanım sıklığını, özel isim ve yer isimlerinin kullanım biçimini, sözcük türlerini belli bir sistemle inceleyerek haritalar, modeller belirlemeye çalışmıştır (Tüzer ve Hüküm, 2019, s.39). Ona göre edebî eserde bütünü görebilmek için "uzaktan okuma" yapılması gerekmektedir. Uzaktan okuma bilgisayar programları aracılığıyla beliren sonuçların sınıflandırılması, bu sınıflandırmalara bakarak toplumsal ilişkilerin yorumlanması şeklinde gerçekleştirilebilir. Moretti bir edebiyat sosyoloji çalışmasında kullanılabilecek niceliksel veri toplama yöntemlerinden birini ortaya koymuştur. Ayrıca Pierre Bourdieu'nin "Alan teorisi"nden faydalanmıştır. Genel bir ifadeyle Bourdieu, bireylerin toplumsal pratiklerinin, yapıp etmelerinin bütününün habituslarını oluşturduğunu belirtir. Benzer habitusa sahip olanlar toplum içinde yakın konumda bulunarak "Alanı"

oluştururlar. Bourdieu'nin Alan teorisi, edebiyat sosyolojisinin hem nitel araştırmalarında hem nicel araştırmaların da başvurulan teorilerden biri olmuştur.

Edebiyatta postmodern anlayışla birlikte okurun öncelendiği bir yaklaşım belirmiştir. Postmodern kuram açısından eserin söylediklerinin ötesinde ima ettikleri daha büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan eserin içeriğinin ötesindeki imalar okurun yüklediği anlamlarla anlaşılabilir (Şan, 2000, s.105).

Robert Escarpit edebiyat sosyolojisinin akademik bir disiplin olmasını sağlayan isimlerin başında gelmektedir. Escarpit sosyoloji açısından edebiyatın dört unsurdan meydana geldiğini belirtmektedir. Bu dört unsur; "Yazar", "Eser", "Basım, yayın, dağıtım kurum ve örgütleri" ile "okuyucu" şeklindedir (Kösemihal, 1964, 12).

Bu unsurlar iç içe geçmiş ve birbirini takip eden döngüsel bir yapı sergilemektedir. Edebiyat sosyolojisi bu döngüselliğin içinde toplumsal olay ve olguları izlemektedir.

3.4.1. Türkiye'de Edebiyat Sosyolojisi

Türkiye'de edebiyat sosyolojisi ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında varlık gösterebilmiştir. Kayalı, bu gecikmenin sebeplerini ifade etmiştir. Bu sebeplerden biri Türkiye'de sosyoloji çalışmalarının Batılı karakter sergilemesidir ve akademik çalışmalar aktarmacı bir yol izlemektedir. Akademik alandaki sosyologlar Türkiye gerçeklerine yabancıdır. Bu duruma bağlı olarak özgün çalışmalar üretilememiştir (2006, s. 209; akt. Alver, 2016, s.144). Edebiyat sosyolojisinin Türkiye'de ortaya çıkışının gecikme sebeplerinden biri de sanat ve edebiyat tarihi çalışmalarının sosyoloji çalışmalarından daha ağırlıklı bir konumda olmasıdır. Sanat ve edebiyat tarihi araştırmacılarına göre sosyoloji edebiyat üzerinden yapılacak toplumsal bir açıklamada ciddi bir katkı sağlamamaktadır. Ayrıca sosyal bilimciler de edebiyatı ikincil bir kaynak olarak görmüş ve ilgilenmemişlerdir (Alver, 2016, s.144).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında edebiyat ağırlıklı olarak kimlik inşa sürecinin bir aracısı olmuştur. 1950'li yıllar toplumcu gerçekçilik yaklaşımının hâkimiyeti görülmektedir ve Anadolu insanının eserlere konu edildiği yıllardır. Türkiye'de Batılı anlamda var olmayan proletarya-burjuva ikiliği, köylü-şehirli ikiliği üzerinden sürdürülmüştür. Bununla birlikte söz konusu dönem Türkiye'de demokratikleşme amacına bağlı olarak çok sesli

siyasi hayata girme çabalarının görüldüğü dönemdir. Bu bakımdan dönemin siyasi grupları açısından Anadolu şehir, kırsal ve köyleri siyaseten potansiyel bir güç olarak görülmektedir. Bu durum da Anadolu insanının eserlerde öne çıkarılmasının nedenleri arasındadır. Köy Enstitüleri'nde eğitimlerini tamamlayan yazarlar da köy hayatının eserlere konu olmasına öncülük etmişlerdir.

60'lı, 70'li, 80'li yıllar Türkiye'de toplumsal olayların, problemlerin yoğun olarak yaşandığı yıllar arasındadır ve edebiyat eserlerinin konuları söz konusu toplumsal olaylar çerçevesinde gelişmiştir. Bu dönem içe kapanık ve bireyci, farklı ideolojik görüşlerin de belirginleştiği eserler görülmektedir (Tüzer ve Hüküm, 2019, s.173). Özellikle 1980 sonrası dönemde eserlerin biçim özellikleri üzerine odaklanılmıştır. Toplumsal gerçekçilik önceki dönemlerde olduğu kadar öncelenen bir yaklaşım olmamıştır. Bu durum 80'li yıllarda yaşanan toplumsal olayların toplumun dünya görüşü üzerinde oluşturduğu yıkıcı etkinin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Sonuç olarak 1980 sonrasında edebiyatın değiştirme ve dönüştürme arzusu yerini esere dikkat çekme düşüncesine bırakmıştır (Alver, 2016, s. 176- 177).

Türkiye'de edebiyat sosyolojisine giden yol Avrupa'dakine benzer bir seyir izlemiştir. Akademik bir disiplin olarak ortaya çıkışı 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş olsa da bu tarihler öncesinde edebiyatı toplumsal olgu ve olaylarla değerlendiren çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de edebiyat sosyolojisi kavramını ilk kullanan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'dur. Fındıkoğlu şair *Bayburtlu Zihni* (1950) üzerine gerçekleştirdiği monografik çalışmasının başlığına edebiyat sosyolojisi ibaresini ekleyerek alanla ilgili dikkat oluşturmuştur. Çalışması bir edebiyat sosyolojisi çalışması olmamakla birlikte Fındıkoğlu, şairin hayatını anlatırken onun yaşadığı toplumsal çevreye değinmiştir (Coşkun, 2006, s. 406).

Kemal Karpat da *Türk Edebiyatında Sosyal Konular* (1962) başlıklı kitabında toplumla edebiyat arasındaki ilişkilere ve Türk edebiyatında yer alan akımlara değinmiştir. Cemil Meriç edebiyat ve toplum ilişkisi üzerine makaleler yazmıştır. Ancak Meriç'in odağını edebiyat sosyolojisinin imkânı oluşturmaktadır. Bu anlamda bir edebiyat sosyolojisi teorisi sunmamıştır.

Türkiye'de edebiyat sosyolojisinin akademik olarak tanınmasını sağlayan Nurettin Şazi Kösemihal olmuştur. Kösemihal 1965- 1966 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde edebiyat sosyoloji derslerini okutmaya başlamıştır. Kendisinin kaleme aldığı makaleleri ve öğrencilerinin tez çalışmalarıyla Türkiye'de edebiyat sosyolojisinin teorik yönünü belirlemiştir. 1968 yılında Robert Escarpit'in *Edebiyat Sosyolojisi* adlı kitabını çevirmiştir.

1980 yılları sonrasında Sadık Kemal Tural ve Ömer Naci Soykan'ın edebiyat sosyolojisi üzerine çalışmaları görülmektedir (Coşkun, 2006, s.407).

Soykan, sosyolojik açıdan hem sanatın hem edebiyatın bir olgu olarak ele alındığını vurgular ve edebiyatın "Edebiyatçı", "Edebiyat yapıtı", "Kitle", "İletişim" şeklinde dört unsurdan oluştuğunu belirtir (2019, s.17).

Soykan'a göre yöntem fetişizmine gitmek doğru değildir. Her edebiyat türü için ayrı bir teknik uygulanabilir. Onun önerdiği yöntem edebiyat olgusunun dört boyutundan edebiyat yapıtı ve edebiyat yapıtları içerisinden roman türü üzerinden gerçekleştirilecek bir edebiyat sosyoloji çalışması içindir. Söz konusu yöntemde öncelikle eserin mekân-zaman, şahıslar, olay örgüsü ve mesajı ele alınır. Bu edebî eserin içsel çözümlemesi anlamına gelir. Bu inceleme sonucunda "Edebî harita" çıkarılmış olur. Daha sonra eserde belirtilen zaman-mekân, kişiler ve olaylar bağlamında gerçek toplumsal zaman-mekân, kişiler, olaylar incelemesi yapılır. Bu inceleme toplumsal gerçeklikte var olan belgeler, gazeteler, tanıklıklar gibi birçok nesnel verinin toplanması ile gerçekleşir. Sonuç olarak meydana "Nesnel harita" çıkarılır. Elde edilen iki haritanın karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklar belirlenir. Eserle toplum arasındaki ilişki bu haritaların karşılaştırılması ile ifade edilir (Soykan, 2019, s.18).

Türkiye'de akademik anlamda edebiyat sosyolojisi az sayıda sosyolog tarafından çalışılmıştır. Ancak konuya ilginin gittikçe artan bir yönü olduğu belirtilebilir. Türk sosyologlarından edebiyatla ilgilenmiş bazı isimler; Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken, Erol Güngör, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Niyazi Berkes, Behice Boran, Mediha Berkes, Nurettin Şazi Kösemihal, Cahit Tanyol, Nurettin Topçu, Şerif Mardin, Sabahattin Güllülü, Ömer Naci Soykan şeklinde ifade edilebilir (Tüzer ve Hüküm, 2019, s.32).

3.4.2. Edebiyat Sosyolojisinin Ana Unsurları

3.4.2.1. Edebî Yapıt/Eser

Edebiyatın toplum içerisindeki somut göstergesi, edebiyat üretiminin ürünü edebî eserdir. Edebî eser hem sözlü hem yazılı olarak toplum içinde varlık bulur. Yazılı dönemlere geçilmesi ile edebî eser kitap kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaya başlamıştır.

Bir edebiyat eseri iki boyuttan meydana gelmektedir. Bu boyutlardan biri içeriği diğeri biçimsel özellikleridir. Eserin içeriği içerdiği, anlattığı konu ve üsluptan oluşmaktadır. Üslup edebiyatçının kendine özgü söyleyiş tarzını ifade etmektedir. Eserin biçimsel özellikleri ise kafiye, söz sanatları, estetik kalıplar, tür, dil yapısı, harf, kelime, söz dizilimi vb. unsurlardan oluşmaktadır.

Edebiyat sosyolojisi çalışmaları genel olarak eserin içeriği üzerinden gerçekleştirilmektedir. Zira içerik bir anlatı olarak açıkça ifade etmektir. Edebiyat sosyolojisinde yansıdığı varsayılan toplumun açık olarak izlenebileceği boyut içeriktir. Yazarın toplumsal hayattan taşıdığı izler de üslup üzerinden gözlenebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. O da eserin biçim özelliklerinin de dönemin, toplumun dünya görüşü, yaşantısı hakkında izler barındırdığıdır. Aralarındaki fark olsa olsa biçimsel özelliklerin yansıtma hususunda içerik kadar açık olmamasıdır. Wellek ve Varren bu konuyla ilgili olarak "oldukça sembolik ve sürrealist tarzda olan edebî eserlerin, en gerçek dışı tabiat tasvirlerinin" bile doğru bir şekilde incelenmesinin, ilgili dönemin toplumu hakkında bilgiler sunacağını belirtmişlerdir (Şan, 2000, s.98). Hatta eserin biçim özellikleri "mecazi ifadeler, düz ifadeden farklı olarak konuşanın yöneliş ve tutkularına işaret eder, böylece sadece çıplak hakikati vurgulayan basit ifadenin tersine ruhta şu ya da bu fikrin izini bırakır" (Moretti, 2005, s.5; akt. Yazıcı, 2021, s.46) iddiasını ortaya koymaya yol açacak etkiye sahiptir.

Edebiyatı tür açısından ele alacak olursak toplumun biçim üzerinden değerlendirilebileceği görülecektir. Örneğin Lukacs epik ve epik öncesi türlerin iş bölümünün, uzmanlaşmanın söz konusu olmadığı, parçalanmamış bir dünya görüşünün ifadesi olduğunu belirtir. Roman türünün ise modern dönemlerde ortaya çıktığını ifade eder. Zira roman türü gerçekten de bir şehir yaşantısının, uzmanlaşmanın, iş bölümünün, yabancılaşmanın, bunlara bağlı olarak farklı sınıfların ve ekonomik ilişkilerin yaşandığı,

parçalı bir yapıdaki modern dönemin ürünüdür. Destan, mit gibi türler epik ve epik öncesi türler olarak kolektif şuurun, birlikteliğin ön planda olduğu dönemlerde görülmektedir. Bu türlerin kahramanları hayatın anlamına vakıf, zaferler kazanan karakterlerdir. Roman türünde ise başkişi parçalanmış dünya içinde yer alıyor olması sebebiyle sorunlu, arayış içinde, sıradan insandır (Altın, 2013, s.39-40).

Kitabın boyutu, biçimi, harf karakterlerinin seçimi, kâğıdının kalitesi, punto boyutları, kapak resimleri, yazıları, imla kurallarına uyumu gibi şekil özellikleri de okurun tercihlerini etkileyeceği gibi toplumsal dünya görüşü ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Örneğin bir akademik araştırma kitabının boyutuyla bir şiir kitabının boyutu aynı değildir. Aynı zamanda kitabın boyutu okurun toplumsal konumu hakkında fikir verebilir. Çocuk kitapları genel olarak büyük boyutta, punto ve satır araları geniş tasarlanırken, yetişkinler için olan kitapların tasarımları aynı değildir.

Eserde imla kurallarına uyulup uyulmaması okurun yazar ve basım evleri için belirli değerlendirmeler yapmasına neden olabilir. Yazım ve imla hatalarının çok olduğu bir edebî metin okurda yazar ya da basım-yayıncı tarafından dikkate alınmadığı düşüncesini doğurabilir. Kalitesiz ya da düşük bütçeli bir iş şeklinde nitelendirmenin yolunu açabilir.

Eserin kapak tasarımları da birçok açıdan değerlendirme yapabilmeyi sağlamaktadır. Öncelikle dikkatin temelde yazara mı eserin içeriğine mi çekilmek istendiği kapak tasarımı üzerinden okunabilir. Eserin içeriğinin yazardan daha çok bilindiği durumlarda kapakta genellikle içerikle ilgili bir resim tercih edilmektedir. Yazarın eserinden daha çok tanındığı durumlarda ise eserin kapağında genellikle yazarın fotoğrafı kullanılmaktadır. Kapak tasarımları yazarın dünya görüşü ile ilgili bilgiler vermektedir. Fikirleri ile gündemde olmak isteyen yazarlar gösterişsiz, sade bir kapak tasarımı tercih etmektedir. Bu durum dönemin hâkim anlayışına göre de ipuçları verebilir. Örneğin ülkemizde Cumhuriyet döneminin ilk eserlerinin kapak tasarımları kitabın başlığı, yazar ismi, basın-yayınevlerinin isim ve tarihlerinden oluşan sade kapak tasarımları ile sunulmuştur (Tüzer ve Hüküm, 2019, s.84). Bununla birlikte kapak tasarımı basım-yayınevlerinin daha çok okura ulaşmak için kullandığı reklam stratejilerinden biri olarak ta kullanılmaktadır. Yayıncı okurun tercihini kapak şekli üzerinde kullanılan renk ve görsellerle belirleme isteği içindedir.

Okurun aktif bir alıcı, anlam bütünlüğünün bir yanı, edebiyatın gerçekleşmesinde önemli bir güç olduğunun farkına varılması ile birlikte çeşitli reklam metotları gündeme gelmiştir. Söz konusu reklamlar bireysel ya da kurumsal olarak gerçekleştirilmektedir. Eserlerin arka kapaklarında kitap ya da yazar hakkında alanında yetkin, tanınmış isimlerin ya da uluslararası tanınırlığı olan platformların değerlendirmelerine yer verilmesi reklam yollarından biridir. İnternet sitelerindeki "best- seller" listeleri, yayınevlerinin, gazetelerin tanıtım bültenleri ve artık günümüzde yaygınlık kazanan kişisel sosyal medya sayfalarında sponsor destekli paylaşılan resimler, yorumlar reklam yolları arasındadır (Escarpit, 1986, s.70-71). Yazarın katıldığı konferanslar, televizyon programları, fuarlar, imza günleri de eserin yazar tarafından reklamının yapılması yollarındandır.

Edebiyat açısından alt düzey edebî değere sahip olduğu belirtilen eserler vardır. Polisiye romanlar, tefrikalar ve acıklı çocuk romanları edebiyat eleştirisi açısından edebî değeri düşük olarak nitelendirilir. Ancak edebiyat sosyolojisi esere değerli-değersiz yargısı ile yaklaşmaz. Her eserin ortaya çıkışının toplumsal sebepleri olduğunun ve toplumsal bir grubu yansıttığının bilinciyle hareket eder. Bir kitap iyi bir yazar tarafından para kazanmak zorunluluğu sebebiyle yazılmış olabilir. Örneğin Türk edebiyat tarihinin önemli isimlerinden Peyami Safa'nın para kazanmak zorunluluğu sebebiyle yazdığı, edebiyatçıların değeri düşük olarak nitelendirdiği türlerde eserleri vardır (Tüzer ve Hüküm, 2019, s. 82).

Eserin toplumla ilişkisinin bir boyutunu da iktisadi ilişkiler oluşturmaktadır. Edebiyat ürünü olması bakımından eser iktisadi süreç içerisinde de ele alınmaktadır. Bu sürece dâhil olmasının temel sebebi eserlerin yazılı biçime geçmiş olması ve yazarlığın bir mesleğe dönüşmesidir. Kitap olarak eser edebiyatın somut bir göstergesi ve iktisadi ilişkilerin konusu olmaktadır. Yazarlığın bir meslek oluşu da bu ürün üzerinden ekonomik ilişkilerin doğmasına sebep olmaktadır. Okur açısından da satılan bu ürünün alımı bu ilişkiler ağına dâhil olması anlamına gelmektedir.

Bir ülkenin insanlarının ekonomik olarak gelişmişliğinin bilime, sanata ve kitaba ayırdığı maddi kaynakta artışa sebep olacağıyla ilgili düşünceler vardır. Ancak ekonomik yapının entelektüel birikimi belirleyici olduğu genellemesine, zengin ülkelerin entelektüel birikimlerinin de zenginlikleriyle orantılı olarak ilerlediği değerlendirmesine ulaşmak doğru değildir. Örneğin 2011 yılı İnsani Gelişme Endeksi sonuçları bir ülkenin millî

gelirinde yaşanan artışın o ülkenin entelektüel birikimine aynı oranda etki etmediğini gösteren sonuçlar sunmaktadır (Ortaş, 2014, s.326). Zira edebiyatın kendine özgü anlamları vardır ve entelektüel birikim farklı dinamikler çerçevesinde oluşmaktadır.

Modern toplumlarda kitap okuma oranı kâğıt tüketim oranıyla tespit edilmektedir. Ancak bu oranlar bir edebiyat sosyolojisi araştırması için ilk verilerden biri olsa da genelleme yapabilmek için yeterli değildir. Öncelikle toplumun edebiyatla ilişkisi sadece yazılı eser üzerinden gerçekleşmez. Sözlü ve hafızaya dayalı aktarım geleneği devam etmektedir. Günümüzde e-kitap sitelerinin varlığı da kâğıt tüketimi üzerinden okuma oranlarının tespitini güçleştirmektedir. Tüm bunların yanı sıra satın alınan her kitap ya da gazete okuma amacıyla satın alınmamaktadır.

Kitap satış rakamları da okuma oranlarının belirlenmesi noktasında edebiyat sosyolojisi çalışmalarına veri sunabilir. Veriler sosyolojik değerlendirmelere tabi tutulduklarında bazı sosyo-kültürel sonuçlara ulaşılmasında yardımcı olabilir. Örneğin bir kitabın bir ülkenin farklı bölgelerinde farklı satış rakamlarına ulaşması, bölgeler arasındaki sosyo-kültürel farklılıkların değerlendirilmesi için önemlidir. Bununla birlikte kitapların baskı sayıları, gazete tirajları, hangi dönemde basıldığı gibi sayısal veriler sosyolojik değerlendirmeler için kaynaklık edebilir. Zira kitap baskı sayısı dönemin okur eğilimleri hakkında bilgiler içerir. Ancak söz konusu sayısal verilerin sosyolojik olarak anlamlandırılması önemlidir. Ham veriler tek başlarına doğru sonuçlara götürmez. Örneğin kitap basımlarının kayıt altına alınabilmesini sağlamanın yollarından biri bandrollerdir. Bir ülkede belli bir dönemde bandrol verilen kitapların ciddi bir oranını eğitim kurumlarının kitapları oluşturabilir. Bu durumda okur profilinin çıkarılması bandrol kayıtları üzerinden zorlaşacaktır. Ayrıca piyasada fotokopi ile çoğaltma, internet üzerinden yayılma gibi sebeplerle kayıt dışı kalması muhtemel eserler söz konusu olabilir. Bir edebiyat sosyoloğunun gerçekleştireceği çalışmada bahsi geçen problemleri göz önünde bulundurması gerekmektedir. Araştırması dâhilinde elde ettiği sayısal verileri sosyolojik açıdan anlamlı bilgilere çevirebilmesi birçok değişkeni göz önünde bulundurmasıyla gerçekleşebilir.

3.4.2.2. Yazar

Yazar her insan gibi toplumun bir parçasıdır, toplumsal ilişkiler ağı içerisindedir. Ancak o diğer insanlardan çeşitli duygusal özellikleri ve kurgulama yeteneği ile ayrılmaktadır. Kurgulama yeteneği yazarın gözlemlediği olay ve durumları farklı bir algıyla işlemesi ve yansıtması anlamına gelmektedir. Bu yolla yazar çok sayıda hayatı, ilişkiyi deneyimlemektedir. 13. yüzyılda Aziz Bonaventure yazarlığı kâtiplik, derleyicilik, yorumlayıcılık ve yaratıcı yazarlık (aktör) şeklinde sınıflandırmıştır (Tüzer ve Hüküm, 2019, s. 111).

Kösemihal, yazar hakkında yapılacak bir edebiyat sosyolojisi araştırmasının üç boyutta gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (1964, s.15-16). Bunlardan biri yazar ve yaratıcılık üzerinedir. İkinci boyut toplum içinde yazarın konumudur. Üçüncüsü de zaman içinde yazarın incelenmesi şeklindedir. Yazar ve yaratıcılık bağlamında sosyometrinin kurucusu Jacob Levy Moreno yaratıcı gücün insan ruhunda embrion halinde bulunduğunu ve bu gücün sonsuz gelişme imkânının olduğunu belirtmiştir. Gelişmeyi sağlamanın yolu da bilimdir.

Edebî açıdan yazar sadece yazma eylemini gerçekleştiren kişi olmanın ötesindedir. O aynı zamanda sanatçıdır. Sanatçı kavramı ise yazar, şair, âşık, ozan, büyücü, dinî kişilik gibi bir -çok kimliği kapsamaktadır. Edebiyatın anonim olduğu dönemlerde büyü, din, tıp, müzik gibi konularla ilgilenen, ritüellerde halka seslenen kişiler de kolektif bir sözcü olarak yazardır (Tüzer ve Hüküm, 2019, s.111).

Yazar olarak ifade edebileceğimiz ilk örnekler destan yazarlarıdır. Onlar sözlü geleneğin oluşması ve sürdürülmesi sürecinin baş aktörleri konumundadır.

19. yüzyıl öncesinde gerçekleştirilen edebiyat çalışmaları genel olarak tanrısal bilginin, tanrısal olanın anlaşılması ve yorumlanması üzerinedir. Bu bağlamda yazar esin ile tanrısal olanın aktarılmasında aracı rolündedir. Orta Çağ sanatçıları genel olarak çocukluklarından bu yana yaşadıkları olağanüstü hallerle anlatılmışlardır. Biyografileri ağırlıklı olarak hikâyeleştirilmiş anlatılar şeklindedir. Hümanist anlayışın etkisi altında Rönesans ve Reform hareketlerinde yazarın dönüşümü görülmektedir. Yazarın tanrının sözcüsü kimliğinin yerini dünyevi kimliği almıştır. O yine esinli bir üreticidir, rehberdir,

öğreticidir ancak söz konusu esin kaynağı aklıdır, ruhudur, bizatihi kendisidir. Sonraki yıllarda yazarın esin kaynakları arasına toplumsallığı da eklenmiştir.

Bir edebiyat sosyoloji çalışması merkezine yazarı aldığında yazarın doğduğu yeri, yaşına, cinsiyetini, yaşadığı yerleri, anne-baba mesleklerini, ideolojik eğilimlerini, eğitimlerini, mesleğini araştırmaktadır ve elde ettiği bilgilerle sosyolojik değerlendirmelerde bulunur (Kösemihal, 1964, s.15-17). Zira tüm bu sorgulamalar yazarın toplumsal ilişkilerini gün yüzüne çıkarmakla birlikte edebiyat olayını gerçekleştiren unsurlara etkilerini de göstermektedir.

Yazarların yaşadıkları yerler toplumsal ve estetik özellikleri ile eserin hem içeriğine hem biçimine yansımaktadır. Hatta yazarın kimlik nitelemeleri üzerinde de etki oluşturmaktadır. Bu anlamda Bodrum'da yaşayan Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın edebiyat dünyasında Halikarnas Balıkçısı olarak anılmasını örnek verebiliriz (Tüzer ve Hüküm, 2019, s. 114). Bununla birlikte yazarın yaşadığı yer edebiyat dünyasındaki ilişkileri ve etkileşimleri ile ilgili ipuçları da vermektedir.

Yazarın doğduğu yer eserlerinin konusuna, üslubuna yansımaktadır. İdeolojik yönelimlerinin belirleyicisi de doğduğu, büyüdüğü bölgenin özellikleri olabilir.

Yazarların dünya görüşleri ile yaşları arasında da ilişki vardır. Cemal Süreya on yaşında da 50 yaşından sonra da şair olunamayacağını ya da farklı yaşlarda şiirlerinde farklılıklar olacağını belirtmiştir. Örneğin Necip Fazıl'ın Kaldırımlar şiir kitabı o 24 yaşındayken yayınlanmıştır. Nâzım Hikmet 21 yaşındayken "Makinalaşmak" şiiri yayınlanmıştır. Sezai Karakoç "Mona Roza" şiirini 19 yaşında yazmıştır.

Bir edebiyat sosyolojisi çalışmasında belli sosyolojik açıklamalara yazarların doğum tarihleri ölçü kabul edilerek oluşturulacak örneklem üzerinden ulaşılabilir. Bu örneklem, edebiyat kuşakları olarak belirli yaş aralığında olan yazarlardan oluşmaktadır. Bu grupta yer alan yazarların eserleri içerik ve biçim yönlerinden o dönemin toplumsal hayatı, olayları, dünya görüşü hakkında değerlendirme yapma imkânı tanır.

Sanatçının cinsiyeti, eserde toplumsal problemlere, olaylara farklı bakış açılarının oluşmasına neden olabilir. Bu farklılığı eserlerinde yer alan kişilerin özellikleri, konumları yoluyla izlemek mümkündür.

Yazar kendi düşüncelerini, hayat görüşünü eserlerinde yansıtır. Toplum içinde gözlemlediği olaya, duruma, probleme kendi üslubuyla dikkat çeker. Bazen toplumsal gerçekliği olduğu gibi konu edinirken bazen gerçekliği kurgulama yeteneği ile işleyerek yeni bir gerçeklik oluşturur. Oluşturduğu gerçeklik üzerinden öneriler sunar, çözümler üretir, çağrıda bulunur. Bu bakımdan yazar bir toplum için bazen bir inşacı bazen bir önder olarak görülebilir. Ancak bu duruma bakılarak yazarların doğru ve kesin bilgiler aktaran kişiler olduğu genellemesine ulaşmak doğru değildir. Öncelikle yazar kurguladığı eserdeki konuları sadece gerçeklikten almak zorunda değildir. Eserinde yer alan toplumsal bir olay gerçekte var olan bir toplumsal olay olmayabilir. Bir yazar bir sosyolog gibi var olmuş ya da var olan bir toplumsal olayı, durumu ispat etmekle sorumlu değildir. Bununla birlikte bir yazar kendi kitlesini oluşturmak adına eserler üretiyor olabilir. Ya da kendi düşüncelerini belli çekinceler sebebiyle eserlerine aktarmıyor olabilir. Sözünü ettiğimiz bu gibi konular yazar genellemesi yapmamıza engel teşkil etmektedir. Zira zaman zaman yazarın toplumla çatışma yaşadığı boyut da bu noktada gelişmektedir. Bir yazar ideolojik tarafgirlik, tarihi ve gerçekliği çarpıtmak, toplumu yönlendirmeye çalışmak gibi suçlamalarla karşılaşmaktadır (Tüzer ve Hüküm, 2019, s. 116-124).

Yazarlar iki yolla kazanç elde etmektedirler. Bunlardan biri kaynağı edebiyatın dışında olan, dıştan sağlanan, diğeri de edebiyatın içinde, içten sağlanan türdendir. Edebiyatın dışından sağlanan kazançlardan biri kayırıcılık (mecenat) yoluyla diğeri de ikinci bir meslek ya da gelir yoluyladır. Edebiyat içinden sağlanan kazanç ise yazar hakkıdır (Kösemihal, 1964, s.18). Kayırıcılık yazarın bir kimse ya da kurum himayesinde eserini yazması demektir. Okuryazarlığın çok sınırlı olduğu dönemlerde zengin çevreler etrafında gelişmiştir. İlk örneği Roma İmparatorluğu'nda şövalye Mecenas hamiliğinde görülmüştür. Osmanlı'da da bu durum belirgin biçimde tecrübe edilmiş, bilgin ve sanatkârlar hükümdarın ve sarayın saygınlığını koruyan ve yücelten kişiler olarak kabul edildiğinden, hükümdarlar tarafından himaye altına alınmıştır (İnalcık, 2022, s. 9-13). Modern matbaanın icadı ve okuryazarlığın artmasıyla kayırıcılık aristokrasiden burjuvaziye sonrasında devlet eline geçmiştir. Devlet ya da uluslararası platformlar tarafından verilen edebiyat ödülleri, devletin bazı yazarların eserlerini kitaplıklar, okullar, kurumlar namına yüksek miktarlarda satın alması, devlet sanatçısı unvanı, devlet yönetici kadrosunun bulunduğu davetlerde bazı yazarlara, sanatçılara yer verilmesi maddi ya da manevi kayırıcılık göstergeleridir. Kayırıcılık yazarın kazanç sağlama kaygısı olmadan

yeni eserler üretmesinin önünü açmakla birlikte düşünce ve duygularını özgürce ifade etmesinin önüne de geçebilmektedir. Yazarın dıştan para kazanma yollarından biri de kendinin sağladığı kazançtır. Bu ikinci bir meslek ya da miras yoluyla elde ettiği gelir olabilir. İkinci meslek yazarın özgün eserler yazabilmesi bakımından kayırıcılığa göre daha elverişli bir para kazanma yolu olsa da her meslek yazarlığı destekler nitelikte olmayabilir. Örneğin bir yazarın bir eser yazabilmesi için ayırması gereken zaman vardır. Bu anlamda işçi olan biri bu zamanı oluşturmakta zorluk çekecektir. Yazarlar ikinci meslek olarak genellikle serbest meslek ya da öğretim, yönetim mesleklerini tercih etmektedir (Kösemihal, 1964, s.19).

Yazarların içinde bulundukları toplumsal grupların hem sosyo-ekonomik hem ideolojik boyutları vardır. Bir edebiyat sosyolojisi araştırmasında yazarın sosyo-ekonomik konumu kazancı ve mesleki durumuyla incelenebilir. Yazar genellikle orta sınıfa mensuptur. İdeoloji bakımından bağlı bulunduğu sınıf konusunda ise daha detaylı inceleme ve veri gerekmektedir. Zira burjuva sınıfına mensup olmasına rağmen ideolojik olarak kendi sınıfının ideolojilerinin karşısında yer alan yazarlar vardır. Bununla birlikte bir yazarın ideolojisini ideolojik söylemlerinin ötesinde çeşitli verilerle yorumlamak daha doğru olacaktır.

Yazarların gelir elde etmeleri yollarından biri de içten dediğimiz yoldur. Edebiyatın içinden olan bu gelir yazar hakkıdır. Telif ücreti yazar hakkı kapsamında yer almaktadır. Yazar hakkı İlk olarak 1709 yılında kraliçe Anne adına çıkarılan bir kanun ile gündeme gelmiştir. Ancak kanun uygulanamamıştır. Yazar hakkı konusundaki ilk yenilik 1789 Fransız devrimi ile söz konusu olmuştur. Aradan geçen sürede yapılan birçok sözleşme, anlaşma neticesinde 1952 yılında UNESCO'nun 40 ülkenin katılımı ile yaptığı anlaşma 1955 yılında yürürlüğe girmiştir (Escarpit, 1986, s.54). Yazarlığın bir meslek olarak devletlerce kabulü sonrasında ülke kanunlarında yazar haklar ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte ülkemizde yazarın eseri üzerinden aldığı telif ücreti 70 yılı kapsamaktadır. Eserin basımıyla başlayan bu süre edebiyatçının ölümü halinde varis olarak gösterdiği kişilere ödenmektedir.

Bir ülkenin yazar haklarını kanunlaştırılıp kanunlaştırmaması ya da günün şartlarına göre düzenlenip düzenlememesi o toplumun edebiyat eserleri üzerinde etkiler oluşturmaktadır. Konuyla ilgili örnek vermek gerekirse 19. yüzyılın başlarında Amerikan basımevleri

İngiliz yazarların yapıtlarını kanuni boşluklar sebebiyle yazarlara hiçbir ücret ödemeden yeniden basabiliyorlardı. Ancak Amerikan yazarlarının yaptıklarına yazar hakkı ödemek zorunlulukları vardı. Bu nedenle Amerikan yazarlarının eserlerini basmaya yanaşmıyorlardı. Söz konusu durum Amerikalı yazarları hikâyeciliğe yönlendirmiştir; hikâyecilik ve magazin modasının oluşmasına yol açmıştır (Escarpit, 1986, s.18-19).

Teknolojik gelişmelerle birlikte yaşanan küreselleşme eserlerin dünyanın her yerinde dolaşımını mümkün kılmaktadır. Bu durum eserlerin çevirilerine ihtiyacı doğurmuştur ve çeviri haklarını gündeme getirmiştir. Bununla birlikte çeviri edebiyat dünyasının problemlerinden biri olarak da belirmektedir. Zira kontrolsüz olarak gerçekleştirilen çeviriler hem yazar hem okur için problemler oluşturmaktadır.

3.4.2.3. Okur

Bir toplumun edebiyatla olan ilişkisinin sosyolojik olarak anlaşılabilmesin en verimli yollarından biri okur unsurunu ele almaktır. Zira okur bir anlamda toplumun kendisidir. Bir eserin yazıldıktan ve toplum içinde dolaşıma sunulduktan sonra nasıl bir yol izleyeceğinin, ne olacağının belirleyicisi okurdur. Bu anlamda okur edebiyat olayının döngüselliğinin temel unsurudur.

Bir edebiyat sosyolojisi çalışmasında okurun incelenebilmesi için anket, soruşturma, derinlemesine görüşme, istatistik gibi yöntemlerden faydalanılabilir. Bu teknik ve yöntemler doğrudan okura, yazara ya da basım-yayıncı, kitapçı, kütüphane gibi kurum ve kuruluşlara yöneltilebilir. Ancak uygulamada yaşanabilecek bazı zorluklar söz konusudur. Örneğin anket yönteminin kullanıldığı bir çalışmada okura yöneltilen soruların cevaplarının doğru olmaması ihtimali olabilir. Okur bir eserin okunmasının kişiye saygınlık, itibar kazandıracağı düşüncesiyle eseri okumadığı halde okuduğunu belirtebilir. Anket için yazarlara başvurulması durumunda da doğru sonuçlara ulaşılamayabilir. Zira yazarlar okurları ile ilgili detaylı bilgiye sahip değillerdir. Okurun tespitine dönük veri toplamak amacıyla yayımcı, kitapçı, kütüphane kayıtlarına başvurmak da denenecek yollardan biridir. Ancak yayıncı ve kitapçıların ticari kaygılarla açık ve doğru cevaplar vermeme durumu vardır. Söz konusu gruplar arasında en verimli bilgilerin alınabileceği kurumlardan birinin kütüphaneler olduğu söylenebilir (Kösemihal, 1964, s.13) Ayrıca Türkiye'de okurlar üzerine verilere ulaşmak için

başvurulabilecek diğer kurum ve kuruluşlar olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Yayımcı Meslek Birlikleri Federasyonu (YAYFED) sayılabilir. Yine kitap satış rakamları, kâğıt tüketme, gazete tirajları gibi veriler de kitap okuma oranları hakkında ham bilgiler sunacaktır. Elde edilen veriler tek başlarına doğru sonuçlar sunmak için yeterli değildir. Bu verilerin sosyolojik olarak farklı değişkenleri de denkleme katarak yorumlanması gerekmektedir.

3.4.2.4. Basım-Yayın-Pazarlama, Dağıtım

Edebiyat olayının gerçekleşmesi için yazarın eserini okura ulaştırması gerekmektedir. Eserin okura ulaşabilmesi için bazı aracılar söz konusudur. Bu aracılar matbaacılar, yayıncılar, sahaflar, kitapçılar, kütüphaneler, dağıtım şebekeleri, çevirmenler, eleştirmenler, öğretmenler, akademisyenler şeklinde sıralanabilir.

Yayın yaymak kelimesinden türetilmiştir. Yayma eylemini gerçekleştiren yayıncı kavramı bir edebiyat kurumu olarak yeni tarihlidir. Ancak İlk çağlardan bu yana yayma yolları hep var olmuştur. Sanatçının ya da hikâyecilerin, ozanların, ariflerin sözlü geleneğin sürdüğü dönemlerde destanları, şiirleri, hikâyeleri vb. halk önünde seslendirmeleri, ritüellerde yüksek sesle okunan dualar, sözler, tiyatro yayın yolları arasındadır. Oyunlar, resim sergilerinin açılış törenleri, sinema, radyo, televizyon, bilgisayar ve günümüzde mobil telefon gibi araçlar da yayın olarak nitelendirilebilir.

Yayın meslek anlamında ilk olarak el yazması kitapla başlamıştır. M.Ö. 5. yüzyılda Atina'da; Klasik Çağ'da Roma'da elyazmalarını yeniden yazan atölyelerin varlığı bilinmektedir (Kösemihal 1964, s. 29). Elle yazılarak çoğaltılan bu elyazmalarının kopyaları kitapevlerinde, sahaflarda satılmaktaydı. Bu anlamda kitap ticaretinin çok eski yıllardan bu yana var olduğunu söylemek mümkündür. Sonraki yıllarda okuma yazma oranlarının artması, modern anlamda matbaanın seri üretimleri sonucunda kitabın teknik işleri basıncılar tarafından satışları kitapçılar tarafından gerçekleştirilmeye başladı.

Basım- yayıncılık bir eserin toplumsal hayata taşınmasına aracılık eden bir hizmet türüdür. Seçmek, üretmek ve dağıtmak gibi işlevleri vardır (Escarpit, 1986, s.65) Bu hizmette öncelenen şey kârdır. Modern yayıncılık için önemli olan kitap satışlarıdır. Bu anlamda hem okurun isteklerinin ne olduğunu bilmek, hem de yayınladığı kitapların satışını artıracak okur tercihlerini yönlendirmek amacındadır. (Escarpit, 1986, s.66).

Özellikle yayıncılığın özel sektör kapsamında olduğu ya da kapitalist ülkelerde yayıncı kitap satışlarını artırmak için okur eğilimlerini yönlendirecek çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Zira kâr elde etmek için basımını yaptığı kitapları satmak zorundadır. Yayıncılığın özel sektöre devredilmediği ülkelerde ise satılmayan kitap sayısı düşüktür (Escarpit, 1986, s.70-71).

Kitapçıların ve yayıncılarının kitap satış rakamları bir edebiyat sosyolojisi çalışması için önemli veriler sunmaktadır. Ancak yayıncılar ve kitapçılar genellikle bu bilgileri gizlemektedirler.

Kütüphaneler üretilen bilimsel ve sanatsal bilgiyi kayıt altına alan, tasnif eden ve onlara erişilmesini kolaylaştıran kurumlardır. Dünyanın her ülkesinde gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilmektedirler. Bununla birlikte kütüphaneler toplumdan her kesimin kitaba ulaşılabilirliğini mümkün kılmaktadır. Bu anlamda kitap okumayı yaygınlaştıran aracılardan biridir. Burjuva sınıfının doğuşunun ardından şahsi kütüphaneler de kurulmuştur. Şahsi kütüphanelerin doğuşuyla edebiyat dünyasına kitap müzayedeleri, bir kişinin kitaplığından olduğunu belirten ekslibrisler, değerli kitap koleksiyonculuğu gibi kavramlar da eklenmiştir (Tüzer ve Hüküm, 2019, s.146). Modern matbaacılık da kitap okumayı yaygınlaştıran bir aracı olmuştur. Zira modern matbaacılık öncesinde belli bir gruba ait olan kitap okuma ayrıcalığı toplumun geneli için olanaklı hale gelmiştir. Bu bağlamda sınıfsal fark ortadan kalkmıştır. Öte yandan burjuva sınıfının sınırları da genişlemiştir.

Eleştirmenler, öğretmenler, akademisyenler de kitap okuma ve satışı üzerinde etkili aracılardır. Bu aracılar toplum için örnek ve güven teşkil ederler. Bir eleştirmenin bir eser hakkında yazı yazması, edebiyat dergilerinde, televizyon programlarında, internet sitelerinde onu yorumlaması bir bakıma eserin reklamını yapması, okur eğilimini yönlendirmesi anlamına gelmektedir. Öğretmen ve akademisyenlerin ders ya da inceleme için işaret ettikleri kitaplar da satışlara etki etmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki eğitim programlarında kullanılan edebî eser seçimleri devletlerin bazı sınırlamalarına, sansürlene tabi olabilir.

Bir edebiyat sosyoloğunun çalışmasını bu dikkatler altında yürütmesi gerekmektedir. Belirtilen tüm bu bilgiler ışığında edebiyat olayının, üretiminin meydana gelmesi için

döngüsel yapı içinde izlediği yol üzerindeki her durak toplumsal ilişkilerle şekillenmektedir, toplumsal hayattan etkilenmekte ve onu etkilemektedir.

4. BÖLÜM: AHMED ARİF, FAİK BAYSAL VE TARIK BUĞRA'NIN SEÇİLİ ESERLERİ ÜZERİNDEN EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL DEĞERLER VE DEĞERLER ÇATIŞMASI

4.1. Ahmed Arif'in Hayatı (1927-1991)

Ahmed Arif 1927 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Asıl soyadı Önal'dır. Tanındığı Arif soyadı aslında babasının adıdır. Babası Arif Hikmet Bey Rumeli'den Kerkük'e görev sebebiyle gelmiş, daha sonrasında buraya yerleşmeye karar vermiş bir Türk ailenin üyesidir (Aydoğdu, 2020, s.1306). Arif Hikmet Bey Kerkük, Harran ve Siverek'te çeşitli devlet kademelerinde çalışmıştır. Siverek'te nahiye müdürlüğü, Harran'da vekil kaymakam olarak görev yapmıştır. Bu anlamda dönemin bürokratları arasında kabul edilebilir. Ahmed Arif'in annesi Sayre Hanım Kürt asıllı Erbilli din âlimi Abdulkadir Cibrali'nin kızıdır (Durbaş, 1990, s.12). Sayre Hanım Ahmed Arif henüz iki yaşındayken vefat etmiştir. Arif'i "beni büyüten, emziren, yedirip içiren, eğiten, adam eden" diye ifade ettiği Arife Hanım büyütmüştür (Durbaş, 1991, s.13). Arife Hanım da aslen Bingöllü Zaza bir ailenin kızıdır. Arif'in çocukluğu Siverek, Harran ve Viranşehir çevresinde geçmiştir. Bu bölge farklı dil ve kültür özelliklerinin bir arada bulunduğu bir bölgedir. Arif de Türkçe'nin yanı sıra üç dil bilmektedir. Bu durumu Durbaş'la gerçekleştirdiği söyleşisinde; "Siverek'te yani şehir içinde Türkçeden çok Zazaca konuşulduğu için Zazacayı hemen öğrendim. Karakeçi'de çoğunlukla Kürt aşiretleri olduğu için Kürtçeyi de orada öğrendim. Harran'da ise Arapça konuşuluyordu Arapçayı ise Harran'da öğrendim" (Durbaş, 1990, s.7) şeklinde belirtmiştir.

Dil kültürün asli unsurları arasında yer almaktadır ve bir toplumun tarihî olaylarının, deneyimlerinin, değerlerinin, inançlarının izlerini taşımaktadır. Dilin ilk olarak öğrenildiği yer ailedir ve devamında akranlar bu öğrenmeyi pekiştirir. Toplumsallaşma aracıları olarak aile ve akranlar kültürel aktarımı dil üzerinden sağlarlar. Dil öğrenimi sadece yapısal özelliklerin öğrenilmesi ile sınırlı bir şey değildir. Bir toplumun dili tüm tarihsel birikimi, inançları, değerleri ile kişinin kimliğini oluşturan unsurların başında gelir, dünya görüşüne etki eder ve kişiyi kültürel devamlılığı sağlayan bir halka olarak toplum zincirine ekler. Arif'in de ailesinin ve çevresindekilerin dünya görüşlerinin

izlerini, şiirlerinin içerik ve biçiminde görmek mümkündür. Şair de şiirlerinin toplumsal hayatla şekillendiğini belirtmektedir. Ona göre hayatımızda olmayan bir şeyin şiirde de yeri yoktur (Aydoğdu, 2021, s.1306).

İlkokulu Siverek'te, ortaokulu Urfa'da okuyan Arif, lise öğrenimini Afyon'da tamamlamıştır. Şiire ilgisi ilk olarak ortaokul yıllarında Türkçe öğretmeni Yusuf Bey aracılığıyla başlamıştır. Yusuf Bey'in şiiri sevdirmesiyle Ahmed Arif, Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Çoban Çeşmesi" adlı şiirini ezberlemiştir (Durbaş, 1990, s.20). Arif o yıllarda Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden Faruk Nafiz Çamlıbel'in, Ahmet Haşim'in, Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiirlerini okumuştur. Nâzım Hikmet'i de bu yıllarda okumaya başlamıştır. Arif'in okumaları sadece yerli edebiyatçılarla sınırlı kalmamıştır. Andre Gide'nin *Goriot Baba* eseri de okumaları arasındadır. Kendisi bu okumalardan etkilenmiştir. Zira ilk şiirini de bu dönemde yazmıştır. Yayınlanıp yayınlanmadığını bilmediği ilk şiirini İstanbul'da çıkan *Yeni Mecmua*'ya göndermiştir (Durbaş,1990, s.19). Arif'in ortaokul yıllarındaki bu denemelerini lise yıllarındaki şiirleri takip etmiştir. Lise dönemindeki edebiyat öğretmeni Gündüz Akıncı'nın ders işleme yöntemi eserlerin okunması ve özetlenmesi şeklindedir. Arif bu yöntem sayesinde birçok eseri okumuş, şairi tanımış, çok sayıda şiir yazmıştır. *Seçme Şiirler Demeti Dergisi*'nde yayınlanan ve ilk telif ücretini aldığı şiir de bu yıllardadır (Durbaş, 1990, s.23). O dönem Arif'in şiirlerinde edebiyat dünyasının öz şiir anlayışını benimseyen şairlerin etkisi görülmektedir. Örneğin Arif'in lise birinci sınıftayken yazdığı, daha sonraki yıllarda oğlu tarafından *Hasretinden Prangalar Eskittim* kitabına eklenen isimsiz şiirinde; Afyon Halkevi'nin çıkardığı *Taşpınar Dergisi*'nin 94. sayısında yayınlanan "Gözlerin" isimli şiirinde; yine aynı yıllarda *Millet Dergisi*'nin 7. sayısında yayınlanan "Yollarda" isimli şiirinde öz şiir anlayışı şairlerinin izleri görülür (Aydoğdu, 2021, s.1306-1307). Arif lise yıllarında birçok şiir yazmışsa da sonraki yıllarda kendi iç muhakemesinde bu şiirlerin taklitten öteye gitmediğine kanaat getirmiştir. Ona göre şiir bu kadar kolay yazılmamalıdır. Arif'in bu muhakemeyi yaptığı dönemde edebiyat dünyasında "Garip (Birinci Yeni) anlayışı" hâkim anlayıştır. Özellikle Orhan Veli Kanık'ı takip eden bir genç kitle söz konusudur. Şiirin ölçüsüz, uyaksız olmasını savunan bu edebiyat anlayışı önceki dönemlerdeki şiir kalıplarının, geleneksel şiir anlayışının karşısında yer almaktadır. Üç şairin öncülük ettiği bu akım (Orhan Veli Kanık, Oktay Rıfat Horozcu ve Melih Cevdet Anday) 1940 sonrası toplumcu gerçekçilik anlayışını benimseyen şairleri

de etkilemiştir. Zira iki edebiyat yaklaşımı arasında benzerlikler vardır. Bu benzerliklerden biri dil yönündendir. Günlük konuşma dilinin şiire uyarlanması anlayışı vardır. Bununla birlikte her iki anlayış da şiirde biçimi geri plana atmaktadır. Bahsi geçen üç şairin birlikteliği çok sürmez ve Garip akımı Orhan Veli ile anılan bir akım olarak kalır.

Ahmed Arif gençlik döneminin hâkim edebiyat anlayışına kapılmamıştır. Veysel Öngören'le 1970 yılında gerçekleştirdiği, *Ankara Birliği Dergisi*'nde yayınlanan söyleşide Arif bu konuya açıklık getirmiştir. Arif, Orhan Veli tarzında yazmanın çok kolay olduğunu ifade eder. Bu kolaylığı biliyor olmasına rağmen bu edebiyat anlayışına kapılmayışının nedenlerini belirtir. Bu nedenlerden ilkini yaratılışı, yaşayış tarzı ve dünya görüşü farklılığına bağlamaktadır. İkinci nedense şiirin değeri konusundaki inanç, tutum ayrılıklarıdır. Ahmed Arif'e göre Orhan Veli ve çevresindekiler birer küçük burjuvadır. "*Hem de İstanbul burjuvası*"dır (Öngören, 2020, s.171). Arif'e göre İstanbul burjuvalarının bütün düşünce ve duyguları Fransız şairlerinden beslenmektedir, Batı kaynaklıdır. Ahmed Arif sözlerinin devamında kendisinin ise Doğu'lu olduğunun altını çizer ve ekler "*Bense az gelişmiş değil, sömürülmek için kasıtlı olarak geri bırakılmış bir ülkenin, aşiret töreleri ile yetişmiş bir çocuğuydum. Sömürgeci Fransız toplumunun bohemliği, serseriliği ve gerçekten kaçma çabalarını kutsayan şairleri, elbette beni ırgalamazdı.*" (Öngören, 2020, s.171). Ahmed Arif bu sözleriyle Batı toplumlarının dünya görüşü ile Doğu toplumlarının dünya görüşleri arasındaki farklılığa dikkat çekmektedir. Doğu ülkelerini sömürmek üzere hayat kuran sömürgeci Batı toplumlarındaki tasasız, herhangi bir hayat telaşı yükü olmayan, mücadelelerden, savaşlardan, toplumsal gerçeklikten, acıdan, yoksulluktan kaçan, üretmek için alın teri dökmek nedir bilmeyen bir toplumla, yani Batı ile; üreten, üretirken alın teri döken, sömürülen, sömürülmekten yoksulluk içinde kalan, geleneksel değerleri, kurallarıyla sorumluluklarının bilincinde olan toplum, yani Doğu'nun dünya görüşü aynı değildir. Ayrıca Arif'e göre Orhan Veli bir de İstanbul burjuvasıdır. Yani edebiyatı şehir edebiyatıdır. Taşrada hüküm süren şartları ve bu şartların oluşturduğu toplumsal hayatı anlaması mümkün değildir. Bu anlamda Ahmed Arif Doğu- Batı ikiliği ve şehir- taşra ikiliğine dikkat çekmektedir. Arif'in Orhan Veli gibi şiir yazma anlayışı içinde olamamasının nedenlerinden biri de estetik/sanatsal değer anlayışındaki farktan kaynaklanmaktadır. Zira Arif'e göre Orhan Veli ve çevresindekiler şiiri gıdıklama, alay

ve ucuz espri ile bağdaştırmaktadır (Öngören,2020,178). Oysa Arif'e göre şiirin değeri hayatı anlatmasıdır. Sadece bir zevk, eğlence aracı değil acıların, mücadelelerin hülasa insan hayatının bir ifadesidir. Bahsi geçen sanatsal/estetik değer farklılığı Ahmed Arif'in edebiyat anlayışının toplumcu gerçekçi çizgi üzerinde gelişmesine neden olmuştur. O, Nâzım Hikmet başta olmak üzere -ki Türk edebiyatında, şiirde toplumcu gerçekçiliğin öncüsü Nâzım Hikmet kabul edilmektedir- Rıfat Ilgaz, Suphi Taşhan, Abdulkadir Demirkan gibi toplumcu gerçekçi şairleri okumuş ve bu anlayışta şiirler yazmıştır (Aydoğdu, 2020, s.1307). Ancak Ahmed Arif'in toplumcu gerçekçi anlayış içerisinde şekillenen şiirlerindeki söyleyiş tarzı, üslubu, imgelem yapısı, geleneksel dil ve kalıpların kullanması bakımından diğer toplumcu gerçekçi şairlerden de ayrılmaktadır. Cemal Süreya, Arif'in farklılığını ifade ederken onun şiirinin "Nâzım Hikmet'in çizgisinde değil, Nâzım Hikmet'in de bulunduğu çizgide" olduğunu belirtmiştir (Süreya, 2020, s.122). Süreya'ya göre Nâzım Hikmet şehirlerin şairidir; insanlara ovadan, büyük düzlüklerden seslenir. Ahmed Arif ise asi dağları söyler, kurdun kuşun, yaban çiçeklerinin arasından seslenir (Süreya, 2020, s.122).

Ahmed Arif lise eğitimini tamamladıktan sonra askerlik görevini yapmak için askere gitmiştir. Askerliğini Riva'da yapan Arif 1947'de terhis olmuştur. 1947 yılının son baharında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'ne kayıt yaptırmıştır. Aynı yıl üniversitede yeni kurulan, bazı Komünist Partisi mensuplarının da üyesi olduğu Türkiye Gençler Derneği'ne üye olmuştur (Kızıler, 2020). Türkiye Gençler Derneği üyeliği sonrasında Marksist okumalara ağırlık vermiştir. Ahmed Arif'in ideolojik yönü böylece belirmeye başlamıştır.

1948 yılında Atilla İlhan'ın düzenlediği şiirler antolojisinde yer alan "Rüstemo" şiiri Ahmed Arif'in ilk şiiri olarak kabul edilmektedir. Zira bu şiir şairin özgün edebiyat anlayışı ve üslubunun yansıdığı şiirdir. Aynı yıl "*Bir akşam üstüdür şarabi*" dizeleriyle başlayan isimsiz şiiri *Meydan Dergisi*'nde yayınlanır (Arif, 2020, s.164). Ahmed Arif üniversiteyi okurken bir yandan da çalışmak için sınavlara girer. 1948 yılında Dışişleri Bakanlığı'nın açtığı sınavı kazanır[7]. Ancak "Palmiro" olarak bilinen şiiri Dışişleri'nde çalışmasının önüne engel olarak çıkar. Zira bu şiir sebebiyle gözaltına alınır. Şiir, İtalyan

[7]https://www.cumhuriyet.com.tr./kultur-sanat-ahmed-arif-kimdir-ahmed-arif-aslen-nereli-ahmed-arif-eserleri-neler-1942892. Erişim tarihi:20 Mayıs 2023.

komünist önder ve siyasetçilerinden Palmiro Togliatti'ye düzenlenen suikasti konu edinmektedir. Şair bu şiirine *Hasretinden Prangalar Eskittim* (1968) kitabında yer vermemiştir. Bu şiiri halkın huzuruna çıkamayacak bir şiir olarak nitelemiş, erken doğumda ölmüş oğullara benzetmiştir (Metis Edebiyat, 2020, s.162). Zira Ahmed Arif şiirini halka sunmadan önce uzun süre damıtılmasını bekleyen bir şairdir (Durbaş, 1990, s.24). "Palmiro" şiiri ise damıtılmadan ortaya dökülmüştür. 1948-1960 yılları arasında şiirlerinin çoğunluğunu yazmıştır. Şiirleri *Gençlik*, *Yeryüzü*, *Seçilmiş Hikâyeler*, *Soyut*, *Yeni Ufuklar*, *Türk Solu*, *Kaynak*, *Militan*, *Papirüs*, *Beraber*, *Pazar Postası* gibi dergilerde yayınlanmıştır. Bir kısım edebiyat çevresince ve mensubu olduğu ideolojik grup tarafından tanınan Ahmed Arif'in geniş bir kitle tarafından tanınması 1950 yılında gerçekleşmiştir. Ahmed Arif 1950 yılında *Hürriyet Gazetesi*'nde Zahir Güvemli'nin gerçekleştirdiği bir söyleşiyi okur. Okuduğu bu söyleşi 1943 yılında Van'da yaşanan bir olay üzerinedir. Okuduğu söyleşi sonrasında bir şiir yazar. Bu şiir "Otuzüç Kurşun" ismini taşımaktadır. Şiirin konusunu 1943 yılında Van'da gerçekleşen bir olay oluşturmaktadır. Bu olay tarihe "Muğlalı Olayı" olarak geçmiştir. 2. Dünya Savaşı (1939-1945)'nın hüküm sürdüğü yıllar bütün dünya ülkelerinde güvenlik problemlerinin yaşandığı yıllardır. Ekonomik, siyasi, ideolojik sıkıntılar hem toplum içinde hem de toplumlar arası çatışmaların doğmasına neden olmaktadır. Türkiye-İran sınırında yaşanan ihlallerden biri de şiire konu olayın vuku bulmasına sebep olmuştur. Olay, 1943 yılında Van'ın Özalp ilçesinde gerçekleşmiştir. Bu yıllarda her iki ülkenin vatandaşları da bazı gerekçelerle sınır ihlalleri yapmaktadırlar. Hayvan kaçakçılığı temelinde gelişen misillemelerle gerginlik her geçen gün daha çok artmıştır ve kontrol edilemez bir hale gelmiştir. Dönemin Özalp ilçesi kaymakamı Hilmi Tuncel bölgede yaşananları Van Valiliği'ne bildirir. Bildirimini bir grup Rus askerinin sınırı geçtiği şeklinde yapar. O dönem 3.Ordu Komutanlığı'nın başında bulunan Orgeneral Mustafa Muğlalı duruma müdahil olur. Sınır ihlalini gerçekleştirenlere geçişte yardım ettiği, olaya karıştığı ileri sürülen 33 vatandaş gözaltına alınır. Özalp bölgesinde yaşayan halkın iddiasına göre İran da bulunan sınır ihlalini yaptığı belirtilen aşirete gözdağı vermek için 33 Türk vatandaşı -aralarından bir kişinin çıkarılmasıyla 32 kişi- Muğlalı'nın emriyle iki asker tarafından kurşuna dizilirler (Durbaş, 1990, s.28-30). Askeri raporlarda ise konu sınır ihlalini gerçekleştirenlerle yaşanan çatışma sırasında söz konusu 33 kişinin arada kalarak öldüğü

şeklinde yer alır[8]. Muğlalı Olayı günümüzde de tartışılan konulardan biridir. Etnisite üzerinden gerçekleştirilen tartışmada Türkiye'de yaşanan rejim değişikliğinin farklı toplumsal gruplar üzerinde oluşturduğu baskı ifade edilmektedir. Devlet kurumları ile toplumsal gruplar arasında değer çalışmaları belirgindir. Ahmed Arif konusunu kısaca anlattığımız Muğlalı Olayı'nı anlattığı "Otuzüç Kurşun" şiiri sebebiyle ilki 1950 yılında ikincisi 1952-1953 yılları arasında olmak üzere iki kere tutuklanmıştır. Bu tutuklamalar sebebiyle üniversite eğitimini tamamlayamamıştır. Şiir, *Hasretinden Prangalar Eskittim* kitabının basılmasından çok önce toplumun geniş bir kitlesi tarafından bilinir. Arif'in Durbaş'la gerçekleştirdiği söyleşisindeki beyanına göre Salim Şengil aracılığıyla *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nde kısım kısım yayınlanır (1990, s.31). Ziya Şeker'in konuyla ilgili araştırmasına göre ise şiir 1952 yılında *Beraber Dergisi*'nde bir kısım olmak üzere yayınlanmıştır (Ruken, 2020, s.18).

Hapishaneden çıktıktan sonra bir müddet Diyarbakır'da çalışan Arif sonrasında Ankara'ya yerleşmiştir. Ankara'da *Öncü, Medeniyet, Halkçı* gazetelerinin çeşitli kademelerinde bulunmuştur. Arif 1967 yılında Ankara'da tanıştığı Aynur hanımla evlenmiştir. 1972 yılında da oğlu Filinta dünyaya gelmiştir. Ahmed Arif'in şiirleri *Hasretinden Prangalar Eskittim* başlığıyla 1968 yılında yayınlanmıştır. Ahmed Arif Durbaş'la gerçekleştirdiği söyleşide kitabın adının neden *Hasretinden Prangalar Eskittim* olduğunu anlatmıştır. Arif kitabın isminin "*Dört Yanım Puşt Zulası*" olmasını düşünür. Bu düşüncesini de Ali Özoğuz'a açar. Ali Özoğuz Arif'in bu düşüncesine karşı çıkmıştır. Arif'e böyle bir başlıkla burjuvanın tuzaklarını vurgulamayı amaçlasa da bu başlığın kitap için uygun olmayacağını söyler. Arif'in böyle bir hakkının olmadığını, bunun halkına saygısızlık olduğunu belirtir. Zira yüzlerce çocuk ve genç onu sevmekte ve takip etmektedir. Bu anlamda bu sözün bir kitap ya da bir şiirin başlığı olması uygun olmayacaktır. En çok bir mısra olarak kalması gerekmektedir. Arif, Ali Özoğuz'un söylemlerini doğru ve haklı bulur. Kitabın adını da *Hasretinden Prangalar Eskittim* olarak belirler (Durbaş, 1990, s.82). Zira şiir Ahmed Arif için insandır, insan hayatıdır. Bu bakımdan bir insan hayatının tamamının karşılığı, başlığı öfke, isyan ve argo bir söyleyiş olmamalıdır. Hayatın içinde kavga, öfke, mücadele elbette vardır ancak umut, sevinç, yaşam, güzellikler de vardır. Argo bir söylem ancak şiirin yani hayatın içinde

[8] https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/ahmed-arifin-ilk-siirinin-izinde-6890093gov.tr. Erişim tarihi:20 Mayıs 2023.

anlamı tamamlayan bir mısra, bir olay, bir an olabilir. Bir şiirin bir kitabın başlığı, bir hayatın bütününün karşılığı olamaz.

Arif'in şiir anlayışı açısından bakıldığında değerlerini, inançlarını şiirleri üzerinden okumak mümkündür. *Hasretinden Prangalar Eskittim* şiir kitabı geniş bir okur kitlesine ulaşmıştır. En çok satan kitaplar listesine giren eser ilk kez *Bilgi Yayınevi* tarafından basılmıştır. Basıldığı 1968 yılından bugüne 70'in üzerinde basımı gerçekleştirilen kitabın geniş kitlelere ulaştığını söylememiz bu bakımdan mümkündür. Bu beğeninin doğmasıyla ilgili olarak Arif, bunun sebebini yaşlı, genç, öğrenci, köylü demeden toplumun her kesimine seslenişine bağlar (Durbaş, 1990, s.85). Bu anlamda da Doğu Bölgesi'nin yaşayışını tanıyor ve o bölgenin insanlarınca, belli bir grup tarafından önceleniyor olduğu söylemine de karşı çıkar. Bu söyleme Durbaş'la gerçekleştirdiği söyleşide Arif "*Benim şiirimin en çok satıldığı il Tekirdağ. Ve en az Diyarbakır'da satılıyor. Kızıltepe küçücük bir ilçe, orada Diyarbakır'dan çok satıyor. Konya şaşılacak derecede çok satıyor*." yanıtını verir (1990, s.36).

Bununla birlikte Ahmed Arif'in Diyarbakırlı edebiyatçılar arasında tanınan, sevilen bir edebiyatçı olduğunu destekler çalışmalar da vardır. Örneğin 2016 yılında Erdost Özkan'ın dört yüz beş (405) öğretmen adayı öğrenciyle gerçekleştirilen "*Türk Edebiyatının Önde Gelen Diyarbakırlı Şair ve Yazarlarının Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Öğrencilerince Algılanışı: Dicle Üniversitesi Örneği*" başlıklı araştırmada Diyarbakırlı edebiyatçılardan en çok beğenilen isim olarak Ahmed Arif belirtilmiştir. Kendisi de bir söyleşisinde şiirlerinin kısa zamanda devrimciler, bilim insanları, gazeteciler, aydınlar ve üniversite öğrencileri arasında çok sevildiğini, bu durumu kitabının çok sayıda baskısının yapılmasından anladığını belirtmiştir. Sözlerinin devamında şiirlerinin 1971 ve 1980 darbelerinde tutuklanan gençlere ve aydınlara dayanak olduğuna inandığını ifade etmiştir[9]. Görüleceği gibi toplumsal olaylardan, değerlerden beslenen edebî eser, toplumsal grupların dünya görüşlerini, hayatlarını etkileyerek edebiyatla toplum arasındaki etkileşimin bir tarafını oluşturmaktadır.

Ahmed Arif bu kitabından sonra hayatta olduğu zaman aralığında başka bir kitap çıkarmamıştır. 1977 yılında gazetecilikten emekli olmuş ve Ankara'da kendi ifadesiyle

[9] Aksoy, N. B. (2014, Nisan 11). 15 Vurucu Şiiriyle Dili En Güzel Kullanan Şairlerden Ahmed Arif. https://listelist.com/ahmed-arif-siirleri/. Erişim tarihi: 7 Eylül 2021.

mütevazi evine çekilmiştir. 2 Haziran 1991 yılında geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etmiştir ve Ankara Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir. Ahmed Arif'in ölümünden sonra geride bıraktığı bazı şiirleri oğlu Filinta Önal tarafından 2003 yılında *Yurdum Benim Şah Damarım* başlığı ile kitaplaştırılmıştır. Bu şiirler daha sonra *Hasretinden Prangalar Eskittim* adlı kitabına eklenmiştir. Ayrıca Arif'in Cemal Süreya'ya yazdığı mektuplar *Kaynak Yayınları* tarafından 1992 yılında *Cemal Süreya'ya Mektuplar* başlığıyla kitap haline getirilmiştir. 2013 yılında da *İş Bankası Kültür Yayınları* Ahmed Arif'in Leyla Erbil'e yazdığı mektuplarını *Leylim Leylim* başlığıyla kitaplaştırmıştır. Ahmed Arif'in şiirleri bestelenmiş ve birçok ses sanatçısı tarafından seslendirilmiştir.

4.1.1. *Hasretinden Prangalar Eskittim*

Kitabın ilk basımı 1968'de *Bilgi Yayınevi* tarafından gerçekleştirilmiştir. Kitabın bu tarihten 2002 yılına kadar 2-44. basımı *Cem Yayınevi* tarafından gerçekleştirilmiştir. 45-58. basımları ise *Everest Yayınları* tarafından 2007 yılına kadar yapılmıştır. Ahmed Arif'in yaşadığı yıllardaki baskılarında *Hasretinden Prangalar Eskittim* adlı kitabında 19 şiir yer almaktadır. Bu şiir kitabına almadığı şiirleri Arif'in ölümünden sonra oğlu tarafından bir araya getirilerek önce 2003 yılında *Yurdum Benim Şahdamarım* adıyla müstakil olarak daha sonra ilk basımı 2008 yılında olmak üzere *Hasretinden Prangalar Eskittim* kitabında toplanmıştır. Bu birleştirme ile birlikte bu kitapta üç şiiri isimsiz olmak üzere toplamda 29 şiire yer verilmiştir. Kitapta ayrıca Cemal Süreya'nın Ahmed Arif'i anlattığı bir yazı, Nedret Gürcan ve Yılmaz Gruda'nın Ahmed Arif'e hitaben yazdıkları şiirleri vardır. Kitabın sonuna Veysel Özgören'in Arif'le gerçekleştirdiği söyleşi, Metin Demirtaş'ın ve Adnan Binyazar'ın Arif hakkında yazıları eklenmiştir. Bu çalışmada *Metis Yayınları*'nın 2020 yılında gerçekleştirdiği 19. baskısı ele alınmaktadır. Kitabın kapağında bir karanfil görseli yer almaktadır. Kitap 181 sayfadır. Çalışmada incelenen şiirler yazarın yaşarken okurun önüne çıkması için uygun gördüğü yani kendisi hayattayken basımı gerçekleştirilen *Hasretinden Prangalar Eskittim* kitabında yer alan şiirlerden oluşmaktadır. Bu anlamda 19 şiiri ele alınmaktadır. Söz konusu şiirler; "Sevdan Beni", "İçerde", "Karanfil Sokağı", "Yalnız Değiliz", "Merhaba", "Hani Kurşun Sıksan Geçmez Geceden", "Akşam Erken İner Mahpusaneye", "Suskun", "Ay Karanlık", "Vay Kurban", "Unutamadığım", "Kara", "Bu Zindan, Bu Kırgın, Bu Can Pazarı", "Uy Havar!", "Anadolu", "Leylım-Leylım", "Hasretinden Prangalar Eskittim", "Diyarbekir

Kalesinden Notlar ve Adiloş Bebenin Ninnisi", "Otuzüç Kurşun" şeklindedir. Bu şiirler üzerinden Ahmed Arif'in toplumsal hayata bakışı, değer anlayışı ve değerler çatışması ele alınmaktadır.

"Sevdan Beni" şiirinde Ahmed Arif aç, susuz, uykusuz, tütünsüz kaldığı ve özgürlüğünden mahrum olduğu zorlu geceden sevdası sayesinde sağ çıktığını belirtmektedir. Yeme, içme, uyku, özgürlük gibi temel ihtiyaçlarından yoksun olmasına rağmen sevdası ile hayata tutunmuştur. Bu şiirle şair sevdasının hayata tutunmak için yüksek değerlerinin başında geldiğini belirtmektedir.

"*Haberin var mı taş duvar*?" (s.14) mısraları ile başlayan "İçerde" şiirinde şair gerçek hayatında da tecrübe ettiği hapishaneden bahsetmektedir. Şiirde yer alan demir kapı, pencere, ranza, zincir, görüşmeci kelimeleri bulunduğu ortamın hapishane olduğuna; cansız nesnelere hitabı da hücre hapsinde bulunduğuna işaret etmektedir. "Görüşmecinin gönderdiği yeşil soğan" şairin memleketine baharın geldiğinin müjdecisi olmuştur. Bununla birlikte görüşmeci kendi alın teri, emeği olan yeşil soğanı bir armağan olarak getirmekle şairin umutlarını da yeşertmiş, onu mutlu etmiştir. Bu anlamda şair umudun, baharın, ışığın memleketinden, emekten geldiğine inanmaktadır. Bu şiirde umut ve memleketine sevgisi şairin vurguladığı değerler arasındadır.

"Karanfil Sokağı" şiirinde Ahmed Arif kar altında kalmış mekânlardan söz etmektedir. Şair tüm dünyayı, Türkiye'yi, Ankara'yı, yaşadığı yeri, doğduğu, büyüdüğü bölgeyi, kar altında tasvir etmektedir. Bunun sebebi yine vuslata erişemeyen kalbinin, *"zulümlü sevdasının"* (s.17) kar altında olması olabilir. Öyle ki şiirde sanatçılardan sanat eserlerine bilim insanından gecekondulara her yer ve her şey kar altındadır. Toplumsal problemlerden biri olan yoksulluk, Ankara'nın gecekondularında ilkokul çağındaki çocukların işte çalışmaları ile işaret edilmiştir (s.18). Her tarafın kar altında olduğu bu şehirde Karanfil Sokağı'nda günün açtığını belirtir. Şair bu durumla ilgili olarak "*mucip sebebin*" *bilirim"* (s.19) demektedir ancak bildiğini açıkça ifade etmemektedir. Anlamın tamamlanmasını okura bırakmıştır.

…/ Karanfil Sokağı'nda bir camlı bahçe/ Camlı bahçe içre bir çini saksı/ Bir dal süzülür mavide/ Al-al bir yangın şarkısı,/ Bakmayın saksıda boy verdiğine/ Kökü Altındağ'da, İncesu'dadır. (s.19)

mısralarından bizim değerlendirmemiz Arif'in sevdası ile Karanfil Sokağı'nda camlı bahçede görüştüğü üzerinedir. Zira tüm dünyayı, Türkiye'yi, Ankara'yı etkisi altına almış bu doğa olayından, konum ve içinde bulunduğu toplumsal şartlara göre etkilenen yerler ve insanlar bir yana Karanfil Sokağı'nda gün açmıştır. "*Al-al bir yangın şarkısı*"ndan bahsedilmektedir (s.19).

"Yalnız Değiliz" şiirinde;

…/ Zehirli kör yılanları/ Ve sıtmasıyla/ Gün yirmidört saat insan avında/ Karacadağ'da çeltikler./ Bir kız çocuğunun gözyaşı gibi/ -Ayak bileğinde bir dizi boncuk,/ Sol omuzunda nazarlık,/ Dağ başında unutulmuş, üşümüş,/ Minicik bir aşiretin kızının,/ Damla-damla, berrak olur pirinci./ Kamyonlarla, katır kervanlarıyla/ Beyler sofrasına gider.../… (s.22)

dizeleriyle şair üretim ilişkilerine dikkat çekmektedir. İki toplumsal grup vardır. Bir grubu zor şartlar altında üretim yapan taşralı kesim oluştururken, diğer grubu tüketen şehirli grup oluşturmaktadır. Bir aşiret kızının ayak bileğindeki boncuk halhal, sol omuzundaki nazarlık Anadolu'nun geleneklerinden, inançlarından oluşmuş kültür ürünleridir. Aşiret geleneksel toplumlara özgü kolektif bir birliktelik olarak birlikte hareket etmektedir.

…/Çukurova'm,/ Kundağımız, kefen bezimiz./ Kanı esmer, yüzü ak./ Sıcağında sabır taşları çatlar,/ Çatlamaz ırgadın yüreği./ Dilerse buluttan ak,/ Köpükten yumuşak verir pamuğu,/ Külhan, kavgacıdır delikanlısı,/ Ünlü mahpusanelerinde Anadolu'mun/ En çok Çukurovalılar mahpustur,/ Dostuna yarasını gösterir gibi,/ Bir salkım söğüde su verir gibi,/ Öyle içten/ Öyle derin,/ Türkü söylemek, küfretmek,/ Çukurova yiğidine mahsustur…/… (s.23).

Bu mısralarda da Anadolu'nun üreticileri bir insanın dayanmasının zor olduğu şartlarda kazanmak için çalışmaktadır. Toplumsal şartlar toplumun üyelerinin kişilik özellikleri ve yeteneklerini şekillendirmektedir. Ayrıca şair bu dizeleriyle kişilik özelliklerini şekillendiren coğrafik özellik ve toplumsal şartların dolaylı olarak suçluluğa etki ettiğini de belirtmektedir. Öte yandan şair geleneksel dönemlerde erdem kabul edilen bazı özelliklerin, modern dönemde suç kapsamına girdiğini belirterek değerler çalışmasına atıfta bulunuyor olabilir.

Şiirin "*Tütünü bilir misin?/ "Kız saçı" demiş zeybekler*,/ (s.24) dizeleriyle başlayan ve sonrasındaki bendinde de şair Türkiye'nin üretim bölgelerinden Cibali'den söz etmektedir (s.25). Şiir, üretim ilişkilerinin, toplumsal grupların yaşam tarzlarına dünya görüşleri ve değerlerine etkisinden bahsetmektedir. Şiirde anlatılan bölgeler gerçekte de Türkiye'nin özellikle ihraç ettiği ürünlerin üretildiği yerler arasındadır.

"Merhaba" şiirinde şair mevsimin bahara dönüşünü "*Karın verir yağmurlu toprak*" (s.26) dizeleriyle işaret ederken İncesu Deresi'ni selamlar. Bu bakımdan şair Ankara'dadır. Şair başkaldırıyı, mücadeleyi ve emekçinin hayalini;

…/ Koparır göğsünden bir düğme daha,/ Tezkere bekleyen biri./ İncesu Deresi, merhaba./ Genç bayraklar vardır,/ Barış düşünür,/ Kuyularda işçi, mavilikleri./ Ben hepsini düşünürüm,/ Yirmidört saat/ Ve seni düşünürüm./… (s.26-27)

dizeleriyle belirtmektedir. Kendisinin hepsini yirmi dört saat düşünmesi ise bir şairin toplumsal grupların arzu ettiği güzel günlere ulaşmasında sorumluluklarının varlığını haber verir niteliktedir.

"Hani Kurşun Sıksan Geçmez Geceden" şiirinde de şair sevgilisine sevdasını anlatmaktadır.

…/ Nasıl da almış aklımı,/ Sürmüş, filiz vermiş içimde sevdan,/ Dost, düşman söz eder kendi kavlince,/ Kınanmak, yiğit başına./ Bu, ne ayıp, ne de yasak,/ Öylece bir gerçek, kendi halinde,/ Belki, yaşamama sebep…/… (s.32)

dizileriyle şair bir anlamda toplumun kınama yoluyla cezalandırmasına karşı bir savunma yapmaktadır. Sevdası yaşamasının sebebi olsa da aslında şair toplumun onayına duyduğu ihtiyaca bağlı olarak açıklama yapmaktadır. Zira toplumsal yaptırımlar kişi üzerinde kuvvetli etkilere sahiptir.

"Akşam Erken İner Mahpusaneye" şiirinde yer alan

…/ Vurulsam kaybolsam derim,/ Çırılçıplak, bir kavgada,/ Erkekçe olsun isterim,/ Dostluk da, düşmanlık da./Hiçbiri olmaz halbuki,/ Geçer süngüler namluya./ Başlar gece devriyesi jandarmaların.../… (s.37)

dizeleriyle şair ölürken bile eşit şartların değerinden bahsetmektedir. Bu bakımdan eşitlik şairin yüksek değerleri arasında yer almaktadır. Ancak bulunduğu şartlar eşit değildir. Şair hapishanededir ve askeri güç sahip oldukları açısından güç dengesini bozmaktadır.

"Suskun" şiirinde;

…/ En uzak, o adsız ve kimselersiz,/ O yitik yıldızda duyuyor musun?/ Bir Stradivarius inler kendi kendine,/ Yayı, reçinesi, köprüsü yeşil./… (s.40)

dizelerinde şair, sevgilisinin bakışlarını, o bakışlara yüklediği anlamları temsil eden renklerden yeşili bir keman sesiyle tasvir etmektedir. Bir keman çeşidi olan Stradivarius'u farklı kılan ustanın bu yapıtına marifetini yüklemesidir. Bu usta emeğini sadece para kazanmak, zengin olmak düşüncesiyle gerçekleştirmemektedir. Bu bakımdan insan emeğinin değeri Arif için öncelenen değerler arasındadır.

…/Sus, kimseler duymasın,/ Duymasın, ölürüm ha./ Aymışam yarı gece,/ Seni bulmuşam sonra./ Seni, kaburgamın altın parçası./ Seni, dişlerinde elma kokusu./ Bir daha hangi ana doğurur bizi?/… (s.45).

dizelerine bakılacak olursa şairin kadın tanımlaması semavi dinlerin tanımlaması üzerindendir. Bu bakımdan şairin içinde bulunduğu toplumun, insanları ve hayat tanımlamaları dinî değerlerin etkisi altındadır.

…/ Ve Ahmed'in işi ilk rasgidiyor./ İlktir dost elinin hançersizliği…/ Ağlıyor yeşil. (s.46) mısraları şairin şimdiye kadar dost ihanetlerine uğradığını da işaret etmektedir.

…/ Dört yanım puşt zulası,/ Dost yüzlü,/ Dost gülücüklü/ Cıgaramdan yanar./ Alnım öperler,/ Suskun, hayın, çıyansı./ Dört yanım puşt zulası,/ Dönerim dönerim çıkmaz./ En leylım gecede ölesim tutmuş./ Etme gel,/ Ay karanlık… (s.49)

dizelerinin yer aldığı "Ay Karanlık" şiirinde şair ihanet, iki yüzlülük, hileyle sarılı ortamdan kurtuluşunu yârin gelişinde görmektedir. Bu sebeple yâre ne halde olduğunu anlatarak bir kurtarıcı olarak onu gelmeye ikna etmeye çalışmaktadır.

"Vay Kurban" şiirinde Arif;

…/ Dağlarının, dağlarının ardı,/ Nazlıdır./ Uçurum kıyısında incecik bir yol/ Gider dolana- dolana,/ Bir hastan vardır, umutsuz,/ Belki Ayşe, belki Elif/ Endamı kuytuda başak,/ … / Fıkara ölümü/ Geldim, geliyorum demez./… (s.50-51)

dizeleriyle çetin coğrafik şartların hüküm sürdüğü bölgedeki hayata yoksulluğun da eklenmesinin o bölgenin insanını çaresiz kılmasını anlatmaktadır.

.../ Sepetçioğlu'm bir kömür işçisidir,/ Mavzer değil, kürek tutar Urfalı Nazif/ Mal, haraç-mezattır,/ Can, pazar-pazar./ Kırmızı, ak ve esmer,/ Yumuşak ve sert buğdayları/ Yaratan ellerin sahibidir bu,/… (s.53)

dizeleri üreten, emek verenlerin yoksulluğundan bahsetmektedir. Bununla birlikte Urfalı Nazif gerçekte yaşadığı bölge sebebiyle önyargıyla sorun çıkaran, çatışmaların, ölümün kaynağında, grubunda yer alan bir kişi olarak nitelendiriliyorsa da şairin ifadeleriyle o aslında yumuşak ve sert buğdayları yaratan ellerin sahiplerinden biri olarak ülke insanlarına yaşamı sunan grupta yer almaktadır.

…/ Dağlarının, dağlarının ardı,/ Nasıl anlatsam…/ Ağaçsız, kuşsuz, gölgesiz./ Çırılçıplak,/ Vay kurban…/ "Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda."/ Yiğitlik, sen cehennem olsan da bile/ Fedayı kabul etmektir,/ Cennet yapabilmek için seni,/ Yoksul ve namuslu halka./ Bu'dur ol hikayet,/ Ol kara sevda./… (s.54).

"*Vay kurban*" (s.54) seslenişinden ve tarif edilen coğrafik şartlara bakarak bu bölgenin Türkiye'nin Doğu bölgesi olduğu değerlendirmesini yapabiliriz. Şaire göre bu coğrafyanın insanı yiğittir. Yiğitliği de kendisine yokluk ve zorlukları sunan bu bölgede yaşarken toprağa ve insana can veren üretim için kendini feda edebilmesinde gizlidir. Yani erdem bencil davranmayan diğerkâm olan kişiye, üretene aittir. Üretim toprağa hayat vererek değer katmak, kültür oluşturmaktır. İstiklal Marşı'mızda işaret edilen vatanseverlik; milletin varlığı, huzuru, rahatı var olsun diye can feda edebilmektir. Bu bakımdan işaret edilen bu bölgenin insanı kendi rahatlığından mahrum, birçok fedakârlık ile millet için üretmekle vatanseverdir. Üretici vatanı cennet kılmaktadır ve doğurduğu vatanı seven de odur. Bu anlamda vatan sevgisi şaire göre üretmekle, kendi konforundan feda etmekle eş anlamlıdır.

…/ Elimizin hünerinde yeryüzü./ Dolu sofra, gülen anne, gülen çocuklar,/ Bir'e on, bir'e yüz'le akşama gebe/ Şafakla doğan işgücü./ Yalanım yok, sözüm erkek sözüdür,/ Ol kitapta böylece yazılıdır,/ Ol sevda, böyledir çünkü… (s.57)

mısralarında şair güzel, bereketli günlerin geleceğine inanmaktadır. Zira "*ol kitapta*" çalışmaya, mücadeleye bereket vadedilmektedir. Sevda da böyledir. Şair bu şiirinin sonunda umudunu dile getirmiştir.

"Unutamadığım" şiiri Arif'in aşkına seslenişlerinden birisidir.

Açardın,/ Yalnızlığımda/ Mavi ve yeşil,/ Açardın./ Tavşan kanı, kınalı-berrak./ Yenerdim acıları, kahpelikleri…/… (s.58).

Şairin şiirlerinin genelinde kötünün, çirkinin, ahlaksızlığın karşısında konumlandırdığı değeri aşkıdır. Şair için bulunduğu ortamlardaki çirkinliklerden, zor şartlardan kurtuluşu sevdası ile mümkün olmaktadır.

…/ İçmek,/ Gözlerinde içmek ayışığını./ Varmak,/ Gözlerinde varmak can tılsımına./ Gözlerin hani?/… (s.59).

Ancak bu dizelerden de görülebileceği gibi şair bu defa karamsardır. Zira şair kurtuluş sebebi, ferahlığı, huzuru olan yârin gözlerini görememektedir.

"Kara" şiirinde Arif karayla özdeşleşmiştir ve hapisliğinin yalnızlığını, kimsesizliğini işaret ettiği dizelere rastlanmaktadır.

…/ Vurmuş,/ Demirlerin çapraz gölgesi,/ Alnın galip ve serin./ Künyen çizileli kaç yıldız uçtu,/ Kaç ayva sarardı, kaç kız sevişti,/ Gelmemiş, kimselerin…/… (s.63).

"Bu Zindan, Bu Kırgın, Bu Can Pazarı" şiirinde şair;

…/ Beride Kabil'in murdar baltası/ Ve kan değirmenleri,/ Kader kahpesi./ Beride borazancıları o puşt ölümün,/ Hazır, zilzurna keyfinden,/ Hazır ırzını vermeğe/ Yiğitler vuruldukça./ Timsah kısmı çünkü yavrusunu yer/ Akarsu duruldukça./ Cadı, yalan hamurunu dağ-dağ yoğurur/ aman aman hey…/… (s.66)

yer alan bu dizeleriyle berisinde yani yakınında, çevresinde kıskanç, dost, kardeş görünümlü, hile ve yalana başvuran, zalim insanların bulunduğundan bahsetmektedir.

…/ Bu zindan, bu kırgın, bu can pazarı,/ Macera değil./ Yaşamak, sade "yaşamak"/ Yosun, solucan harcıdır/… (s.67)

dizeleriyle de insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerin olması gereğine işaret etmektedir. Bunlardan biri hayatı sadece bir heyecan olarak görmemektir.

"Uy Havar!" şiirinde şair bir anlamda sevgilisine umut verir, sorumluluklarını ve sahip olduğu güzellikleri hatırlatır. Şairin halini arz etmesiyle başlayan şiir, Anadolu'nun toplumsal gerçeklerine değinir. Şaire göre Anadolu Üsküdar'dan doğuya doğru olan alanı ifade etmektedir. Anadolu'nun orta bölümünde kıtlık, yoksulluk yaşanmaktadır. Doğu bölgesinde de savaşlar, ölümler söz konusudur.

…/ Üsküdar'dan bu yan lo kimin yurdu!/ He canım…/ Çiçekdağı kıtlık, kıran,/ Gül açmaz, çağla dökmez./ Vurur alnım şakına/ Vurur çakmaktaşı kayalarıyla/ Küfrünü, Medetsiz, Munzur./ Şahmurat Suyu kan akar/ Ve ben şairim./… (s.72).

…/ Namus işçisiyim / Yürek işçisi./ Korkusuz, pazarlıksız, kül elenmemiş,/… (s.73) dizelerinde şair için edebiyatçının taşıması gereken meziyetlere yer verilmiştir. Namus kavramı toplumsal değerlere bağlılık, dürüstlük, onur anlamlarına gelmektedir. Bu bakımdan şair toplumsal değerlerin taşıyıcısı, toplum gerçeklerini yansıtandır.

…/ Ömrümün sebebi, ustam, sevgilim,/ Yaran derine gitmiş,/ Fitil tutmaz, bilirim./ Ama hesap dağlarladır,/ Umut, dağlarla./… (s.74)

dizeleriyle şair sevgilinin halinin nice olduğunu bildiğini belirtmektedir. Sonra şair kendisi de bir edebiyatçı olan sevgiliye Anadolu halkı için vermeleri gereken mücadeleyi, bu mücadelede dayanak olacak güzelliklere sahip olduklarını belirtir.

"Anadolu" şiirinde şair ifadelerini Anadolu'nun dilinden anlatmaktadır.

Beşikler vermişim Nuh'a,/ Salıncaklar, hamaklar,/ Havva Ana'n dünkü çocuk sayılır,/ Anadolu'yum ben,/ Tanıyor musun?/… (s.77).

Şair bu dizelerde dinî metinlerde yer alan insanlığın başlangıcı ve yeniden var oluşunu ifade eden olaylara atıfta bulunmaktadır. Anadolu, insanlığın varlığından çok önce vardır. Bu anlamda Anadolu'nun şair için aşkın nitelikli bir değer olduğunu söylemek mümkündür.

…/ Utanırım,/ Utanırım fıkaralıktan,/ Ele, güne karşı çıplak…/ Üşür fidelerim,/ Harmanım kesat./ Kardeşliğin, çalışmanın,/ Beraberliğin,/ Atom güllerinin katmer açtığı,/ Şairlerin, bilginlerin dünyalarında,/ Kalmışım bir başıma,/ Bir başıma ve uzak,/ Biliyor musun?/… (s.78).

Dizelerinden, varlığı bu kadar kadim olan bir değer olarak Anadolu'nun yoksulluk içinde olduğu vurgusunu görmek mümkündür. Şiirin devamındaki dizelerde şair bu topraklarda kurulmuş, hüküm sürmüş ve yıkılmış medeniyetlerden bahsetmektedir. Burada varlık göstermiş her toplum Anadolu'nun kültürel değerlerini, maddi ve manevi unsurlarını meydana getirmiştir.

…/Öyle yıkma kendini,/ Öyle mahzun, öyle garip…/ Nerede olursan ol,/ İçerde, dışarda, derste, sırada,/ Yürü üstüne-üstüne,/ Tükür yüzüne celladın,/ Fırsatçının, fesatçının, hayının…/ Dayan kitap ile/ Dayan iş ile./ Tırnak ile, diş ile,/ Umut ile, sevda ile, düş ile./ Dayan rüsva etme beni./… (s.81).

Bu mısralarda şair nerede olursa olsun, hangi toplumsal gruba mensup olursa olsun Anadolu'nun hak ettiği değeri görebilmesi için fırsatçılara, hainlere karşı mücadele edilmesi gerektiği belirtmektedir. Bu mücadele bilimle, sanatla, emekle gerçekleşmelidir.

"Leylım-Leylım" şiirinde Arif pek çok şiirinde olduğu gibi aşkına seslenmektedir.

…/ Tam, boş yanı bu, derim namussuzun,/ Tam, bıçağım cehennem gibi güzelken;/ Aklıma düşüyorsun/ Ellerim arık……/… (s.85).

Şiirde şair fena haller, kötü davranışlardan yârin varlığı sebebiyle uzaklaşmaktadır. Bununla birlikte her türlü belaya da yârinin onunla olması durumunda razı olmaktadır.

…/ Leylım-leylım/ Ayvalar, nar olanda/ Sen bana yâr olanda/ Belâlı başımıza/ Dünyalar dar olanda./… (s.87).

Leylım-Leylım şiirine ve birçok şiirine benzer şekilde "Hasretinden Prangalar Eskittim" şiiri de sevgiliye yazılmıştır.

…/ Seni, anlatabilsem seni…/ Yokluğun, Cehennemin öbür adıdır/ Üşüyorum, kapama gözlerini… (s.91)

dizelerinden anlaşılacağı gibi şairin hayatına anlam katan değerlerinin başında aşkı gelmektedir.

"Diyarbekir Kalesi'nden Notlar ve Adiloş Bebenin Ninnisi" şiiri dört bentten oluşmaktadır. Şiirin ilk bendinde şair halini arz etmiştir. İkinci bendinde Karacadağ ve civarında yaşanan kış anlatılmaktadır.

…/ Hamravat suyu dondu,/ Dicle'de dört parmak buz,/ Biz kuyudan işliyoruz kaba-kacağa,/ Çayı, kardan demliyoruz./ Anam sır gibi saklar siyatiğini,/ "Yel" der, "Baharın geçer"./ Bacım, ikicanlı, ağır,/ Güzel kızdır, bilirsin,/ İlki bu, bir yandan saklı utanır/ Ve bir yandan korkar/ Ölürüm deyi./ … (s.98)

dizelerinde şair bölgenin coğrafik koşulları ve doğa olaylarının etkisi ile şekillenen toplumsal hayatı ifade etmiştir. Ayrıca burada yaşayan insanların dünya görüşlerinin bu coğrafik şartların etkisiyle şekillendiği de belirtilmektedir.

…/ Doğdun,/ Üç gün aç tuttuk/ Üç gün meme vermedik sana/ Adiloş Bebem,/ Hasta düşmeyesin diye,/ Töremiz böyle diye,/… (s.99).

Bu dizelerde törenin, geleneklerin insanı ve toplumsal hayatı düzenleme, yönlendirme işlevi görülmektedir.

…/ Bu, namustur/ Künyemize kazılmış,/ Bu da sabır,/ Ağulardan süzülmüş./ Sarıl bunlara/ Sarıl da büyü… (s.101)

şair bu mısralarda aile mensuplarından biri olarak öğretici, eğitici konumundadır. Şair dayısı olarak –gerçek hayatta da Adiloş, Arif'in yeğenidir- Adiloş Bebe'ye doğduğu an itibari ile toplumun özelliklerini, yaşayışını, değerlerini aktarmaktadır. Bu bakımdan ailenin toplumsallaşma aracı olarak işlevini görmek mümkündür.

"Otuzüç Kurşun" şiiri beş bentten oluşmaktadır.

Bu dağ Mengene dağıdır/ Tanyeri atanda Van'da/ Bu dağ Nemrut yavrusudur/ Tanyeri atanda Nemrud'a karşı/ Bir yanın çığ tutar, Kafkas ufkudur/ Bir yanın seccade Acem mülküdür/… (s.105)

dizeleriyle şair bu şiirde anlattığı olayın gerçekleştiği yeri tasvir etmektedir. Bahsi geçen bölge Anadolu'da çeşitli kültürlerin buluştuğu noktalardan biridir.

…/ Yiğitlik inkar gelinmez/ Tek'e tek döğüşte yenilmediler/ Bin yıllardan bu yan, bura uşağı/ Gel haberi nerden verek/... (s.106).

…/ Baktı otuzüçten biri/ Karnında açlığın ağır boşluğu/ Saç sakal bir karış yakasında bit,/ Baktı kolları vurulu,/ Cehennem yürekli bir yiğit,/ Bir garip tavşana,/ Bir gerilere./… (s.108)

dizeleriyle şiirde anlatılan olayda iki tarafın olduğu anlaşılmaktadır. Bir taraf otuz üç kişiden oluşmaktadır ve olumsuz şartlar altında silah zoruyla tutulmaktadır.

…/ Vurulmuşum/ Düşüm, gecelerden kara/ Bir hayra yoranım çıkmaz/ Canım alırlar ecelsiz/ Sığdıramam kitaplara/ Şifre buyurmuş bir paşa/ Vurulmuşum hiç sorgusuz, yargısız/ … (s.113).

dizelerinden diğer grubu asker grubunun oluşturduğu değerlendirmesi yapılabilir. Dizelerin oluşturduğu anlam bütünlüğünden otuz üç kişinin asker tarafından hukuki olmayan bir şekilde kurşunlandıkları sonucu çıkarılabilmektedir.

…/ Kirvem, hallarımı aynı böyle yaz/ Rivayet sanılır belki/ Gül memeler değil/ Domdom kurşunu/ Paramparça ağzımdaki... (s.116)

dizelerinde ise şair otuz üç kişiden birinin diliyle adil olmayan bu şartlar karşısındaki durumu kirvesine haber vermektedir. Zira kirve Doğu toplumlarının geleneksel aile yapısı içerisinde yer alan mensuplarından biridir. Kan bağına dayanmayan kirvelik toplumsal bağlar açısından önemli bir yere sahiptir. Güvenilen, problemlere çözüm önerileri getiren bir kişi olarak bir anlamda toplum içinde düzenin sağlanmasında etkili kişilerdendir. Şair kirvenin konuyu aktarmasıyla gerçekliğin öğrenileceğine, kabul edileceğine, onun anlatımından kimsenin şüphe duymayacağına inanmaktadır. Yeni düzendeki adalet sistemine güven duyulmamakta, bin yıllar boyu tecrübeyle kazanılmış değerlere güven duyulmaktadır. Şairin anlattıklarına göre devlet kurumları otuz üç kişiyi mahkemede yargılamamış, onlara kendilerini savunma hakkı vermemiş yani adaleti tesis etmemiştir. Bu bakımdan elleri bağlı, vurulan otuz üç kişinin maruz kaldığı adaletsiz muameleye kirve şahit kılınmaktadır.

…/ Kirveyiz, kardeşiz, kanla bağlıyız/ Karşıyaka köyleri, obalarıyla/Kız alıp vermişiz yüzyıllar boyu,/ Komşuyuz yaka yakaya/ Birbirine karışır tavuklarımız/ Bilmezlikten değil,/ Fıkaralıktan/ Pasaporta ısınmamış içimiz/ Budur katlimize sebep suçumuz,/ Gayrı eşkıyaya çıkar adımız/ Kaçakçıya/ Soyguncuya/ Hayına…/… (s.115).

Modern dönemle birlikte sınırlarla belirlenmiş farklı ülke vatandaşlığı ayrımı söz konusuysa da bu ülkeler içindeki toplumların yüzyıllardır aynı kültürel ortamları aynı hayatı yaşıyor olduğu ifade edilmiştir. Bu bakımdan bu şiirde bir toplumdan bahsedebilmek için ölçülerin sınır olmadığına dikkat çekilmektedir. Bir anlamda aynı toplum, soyut sınırlar ile ikiye ayrılmış gibidir. Şair bu sınırda yaşanan ihlallerin devlet denetimi altında olmayan alışverişlerin devam etmesinden kaynaklandığını ima etmektedir. Modern dönemin getirdiği yeni değerlerle, geleneksel döneme ait değerler çatışmaktadır. Öncelikle sınırlardan geçiş için şimdi belli bir ücret talep edilmektedir. Esasen pasaport kavramına da halk ısınmamıştır. Bu anlamda bazı geleneksel dönemlerin toplumsal hayat anlayışları altındaki eylemleri, modern dönemin toplumsal kuralları açısından suç sayılmaktadır. Bu anlayış farkı yeni devletin kurumları ile toplumsal gruplar arasında değer çatışmalarını doğurmaktadır.

.../ Vurun ulan,/ Vurun,/ Ben kolay ölmem./ Ocakta küllenmiş közüm,/ Karnımda sözüm var/ Haldan bilene,/ Babam gözlerini verdi Urfa önünde/ Üç de kardaşını/ Üç nazlı selvi,/ Ömrüne doymamış üç dağ parçası./ Burçlardan, tepelerden, minarelerden/ Kirve, hısım, dağların çocukları/ Fransız kuşatmasına karşı koyanda/… (s.117)

Şair bu bölge insanının başkaldırısı ve mücadeleci yönünü belirtmektedir. Bu özelliklerini atalarından miras aldıklarını ima etmektedir. Yani bulunduğu coğrafyanın insanlarının tarih boyunca savaşlar, mücadelelerle geçen deneyimlerinden söz etmektedir. Bununla birlikte sınır ihlali üzerine cezalandırılan insanların ataları suça konu sınırın var olması için cezalandıranlarla birlikte savaşmış, düşmana birlikte karşı durmuşlardır.

Modernizmle birlikte ortaya çıkan ulus devlet anlayışında toplumu/milleti belli sınırlar içindeki yaşayanlar temsil etmektedir. Oysa toplumsal hayat, kültürel ilişkiler bu sınırlar hattında kati olarak bitip yenisinin başladığı bir kesinlikte değildir. Bu anlamda kara sınırlarının en geniş olduğu bölge olarak Türkiye'nin Doğu bölgesi, sınır ile ilgili

problemlerin yoğun yaşandığı bölgelerin başında gelmektedir. Bu noktada devlet kurumlarıyla halk arasında yaşanan çatışmalar görülmektedir.

İncelemelerini yaptığımız şiirlerden hareketle Ahmed Arif'in şiirlerinde ağırlıklı olarak Doğu toplumlarının özelliklerinin, yaşama biçimlerinin, değerlerinin, inançlarının anlatıldığı söylenebilir. Bununla birlikte Arif'in aşkı da bireysel yüksek değerleri arasındadır. Bir anlamda tüm şiirlerinin bir yanını genelde Doğu toplumları ve Anadolu, özelde Türkiye'nin Doğu bölgesi; bir yanını aşkı, sevdası oluşturuyor diyebiliriz.

Arif'in şiirlerinde Anadolu'nun özelde Doğu bölgesinin maddi ve manevi kültür unsurlarına, tarihî deneyimlerine, yaşam ve üretim ilişkilerine sıkça yer verilmektedir. Coğrafyanın toplumsal hayata, yaşayanların kişilik özelliklerine, dünya görüşlerine etki ettiği de vurgulanmaktadır. Bu vurguyu "Yalnız Değiliz", "Vay Kurban", "Diyarbekir Kalesinden Notlar ve Adiloş Bebenin Ninnisi" şiirlerinde açıkça görmek mümkündür. Toplumsal sınıfların oluşumu özellikle belli toplumsal gruplar üzerinden gerçekleşmektedir. Arif'in şiirlerinde Marksist anlayış görülmektedir. Emekçi, üretici zor şartlar ve muamele altında ezilen, yoksul kesimi oluşturmaktadır. Sınıf farkı üretim üzerinden ifade edildiği gibi Doğu-Batı dünya görüşü, yaşayış tarzı bakımından da işaret edilmektedir. Söz konusu savunuyu Arif'in "Yalnız Değiliz", "Vay Kurban", "Uy Havar!", "Anadolu", "Diyarbekir Kalesinden Notlar ve Adiloş Bebenin Ninnisi" şiirlerinde görmek mümkündür. Arif'in şiirlerinin tamamında vurgulanan değerlerin başında Doğu toplumlarının tecrübelerinden meydana gelen dünya görüşü, toplumsal değerleri yer almaktadır. Töre, kirve bu değerlere verilebilecek örnekler arasındadır. Yüzyıllar boyu elde edilmiş tecrübelerin bir tezahürü ve toplumsal hayatın düzenleyicisi töre şair için Rokeach'in amaç-araç değer sınıflandırmasında amaç değerleri arasında yer almaktadır. Töre, geleneksel dönem toplumlarının dinî, siyasi, ahlaki, ekonomik vb. her türlü ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünüdür. Bu anlamda Arif'in geleneksel dönem toplum düzenini en azından gelenek, görenek, hukuk anlamında modern dönem toplum düzenine tercih ettiği söylenebilir. "Otuzüç Kurşun" şiiri bu değerlendirmemizi destekler niteliktedir. Ayrıca Allport ve arkadaşlarının değer sınıflandırmasında yer alan toplumsal değerler Arif'in şiirlerinde yer verdiği, Doğu toplumlarının değerleri olarak adalet, fedakârlık, özveri, eşitlik, diğerkâmlık şeklinde ifade edilmektedir. Yani Arif için toplum

tanımı Doğu ile ilintili bir şeydir. Doğu toplumu olan Anadolu da hem kendisi bir değerdir hem de bin yıllar boyu medeniyetler beşiği olarak değer üretmektedir.

Şairin, sanat değerinin toplumcu gerçekçi olduğunu "Merhaba" ve "Uy Havar!" şiirlerinde açıkça görmek mümkündür.

Şairin şiirlerinde zikrettiği yer, mekân isimleri, kişiler, olaylar, toplumsal gerçeklikte de var olan yer, isim ve olaylardır. Bu bakımdan şiirlerinde toplumsal gerçekliği yansıtıyor olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca havar, vay kurban, hayın, mahpusane, kada, afat, cigara gibi sözcükler şairin doğup büyüdüğü ve şiirlerinde anlattığı bölgenin günlük konuşma dilini yansıtmaktadır. Bu durum anlatılanların gerçeklik hissini artırmaktadır. Arif'in şiirlerinde Havva Ana, Nuh, Muhammmed, İsa, Kabil, Hızır, cennet, cehennem gibi semavi dinlerde yer alan kavramların kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Arif bu kavramları genelde Anadolu'nun özelde Doğu bölgesinde yaşayan insanların asli değerleri arasında yer alan dinî değerlere dikkat çekmek için kullanmaktadır. Bunu da özellikle bir dinin kendi içinde yer alan kavramlarıyla değil, semavi dinlerin hepsinde yer alan ortak kavramlar, değerler üzerinden gerçekleştirmektedir. Zira Doğu-Batı ikiliğinde Doğu'yu işaret eden toplumlar bütün semavi dinlerin doğduğu, geliştiği yerdir.

Köroğlu, Karayılan, Meçhul Asker, Pir Sultan, Bedrettin, İskender gibi vurgularla Arif Anadolu'nun tarihî köklerine işaret ettiği gibi kültürel/toplumsal değerlerine de vurgu yapmaktadır.

Venüs, Ferhat, ejderha, in, cin, cadı gibi mitolojik kavramlarıyla Arif, toplumun ilksel dönemlerden bu yana oluşturduğu kültür unsurlarının arasında yer alan anlatıları kullanarak şiirlerine anlam bakımından destansı bir his eklemektedir. Destansı söyleyiş kolektif bilinçle hareket eden toplumlarda ağırlıklı olarak görülmektedir.

Ahmed Arif'in şiirlerinde biçim özellikleri bakımından müzikalite hissedilmektedir.

"…/ Dayan diş ile./ Tırnak ile, diş ile/ Umut ile, sevda ile, düş ile/…" (s.81) " *...-Duymak-gözlerinde duymak/…*" (s.60) "*...-Tütün işçileri yoksul, tütün işçileri yorgun*" (s.25) gibi örneklerden de görülebileceği gibi söz konusu müzikalite ses ve sözcük tekrarlarıyla sağlamaktadır. Aynı şekilde halk türkülerinin mısraları ve isimlerinin kullanımı da bu

etkiyi artırmaktadır. "*.../ "Kürdün Gelini"ni söyler maltada biri/...*" (s.36), *".../ Ayvalar nar olanda/ Sen bana yâr olanda/..."* (s.87) bu anlamda verilebilecek örnekler arasındadır.

4.1.2. *Leylim Leylim*

Leylim Leylim kitabının basımı 2013 yılında *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları* tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada incelenen kitap 2020 yılında yapılan 32. basımıdır. 208 sayfadan oluşan kitap mektupların tarihî sıralamalarına göre altı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde 1954 yılında 14, 1955'te 17, 1956 yılında 21, 1957'de yedi, 1959'da dört ve 1977'de bir olmak üzere toplamda 64 mektup yer almaktadır. Söz konusu mektuplar Ahmed Arif'in Leyla Erbil'e yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Temelde Erbil'e aşkını ifade ettiği bu mektuplarda Arif'in hayat gerçekleri ve şiirlerinin anlam dünyası ile ilgili bilgilere de ulaşmak mümkündür.

Kitabın editörlüğünü üstlenen Ruken Kızıler giriş bölümünde *Leylim Leylim* kitabının basım aşamasına gelinceye kadar ki sürecini ifade etmiştir. Kızıler'in anlattıklarına göre Leyla Erbil söz konusu mektupların yayınlanması yönündeki teklife ilk zamanlarda sıcak bakmamıştır. Öncelikle Arif'in ailesini incitecek bir duruma sebebiyet verme endişesini yaşamıştır. Bununla birlikte bir edebiyatçı olan Erbil bu aşk mektuplarıyla reklam yapıyor olduğu dedikodularının çıkmasından da çekinmiştir. Yayınevinde gerçekleşen bir kokteylde Erbil ve Arif'in oğlu Filinta Önal'ın bir araya gelmesi ve Filinta Önal'ın böylesi bir projenin gerçekleşmesini desteklediğini ifadesi Erbil'in endişelerinden birini ortadan kaldırmıştır. Daha sonra Erbil, Kızıler'e mektupların ne zaman basılacağını sorarak bu projeyi onayladığını belirtmiştir. Kızıler, Filinta Önal'la mektuplar konusunda görüştüğünü ancak Ahmed Arif'in arşivleri arasında Erbil'in mektuplarının bulunmadığını da kitabın giriş bölümünde belirtmektedir.

Kitabın içerisindeki 1, 5, 6, 8, 13, 18,26, 34, 49, 50, 51, 52, 56, 57, 77, 120, 125, 146, 154, 179, 182, 183, 187, 188, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 205. sayfalarında Arif'in el yazması mektuplarının resimlerine yer verilmiştir. Kitabın bölüm geçişlerinde Ahmed Arif'in iki, Leyla Erbil'in iki olmak üzere dört resim bulunmaktadır. Kitap kapağının ön yüzünde Arif'in el yazısıyla yazılmış mektubu fonda olmak üzere Erbil'in; arka yüzünde de Arif'in fotoğrafı yer almaktadır.

Ağırlıklı olarak Arif'in aşkını anlattığı mektuplarda en belirgin değer aşk, sevgi değeridir. Arif için aşk, aşkın bir özellik göstermektedir ve sevgiliye kutsalllık atfedilmektedir. Bu anlamda aşkın özellikli dinî değerler ve mistik ifadeler sevgilinin ve ona duyulan sevginin tasvirlerinde kullanılmaktadır.

"*SENİ ALAMAZLAR BENDEN. Tılsım bu işte. Ayakta, fırtına gibi beni tutan bu*." (s.10). "*Sen ki affetmek de İsa'yı bile geçtin. Kızma bana ne olur…*" (s.14). "*Bak, sana nasıl yalvarıyorum. Bu, senin, hiçbir peygambere, hiçbir kahramana kısmet olmayan büyüklüğünden… Güzelliğinden… Kutlu ve saygıya layık oluşundandır* (s.17). "*Ulan İsa mısın ne? Severim oysa onu ama senin halin başka*." (s.36). "*İncil gibisin, Tevrat gibisin Leylim. Hilesiz, arık ve duru*." (s.110).

Arif sevgilisine kendisi için kutsiyet atfeder; Tanrı'nın içkin bir değerken sevgilisinin kendisi için aşkın bir değer olduğunu belirtir. Bu noktada değer algısının kişiden kişiye değiştiğini savunan sübjektif değer anlayışı Arif'le farklı bir şekilde ifade bulmuş gibidir. "*Seni tanrılaştırmak sorununa gelince, diyeceğim şu: İnsanoğlu Tanrısını da öbür "icat"ları gibi kendisi bulduğuna göre elbette kusursuz bir buluya ermiş sayılmaz. (…). Keşke gerçek olaydı o dediğin. Seni Tanrı gibi değil, Tanrı kavramını Leyla gibi seviyorum*" (s.131-132). "*Bir yargıya mı varacam, sana danışıyorum. Çok güzel bir şey bu. Yaşamamı anlamlı kılan bu. Herhal o azizler, evliyalar, İsalar da Tanrılarıyla böyle konuşurdu. Bir tertemiz sükûn, riyadan, zulümden, içsel murdarlıktan bir uzaklık…*" (s.138). Sayfa 111'de de "*beni böyle yarattığın için*" demektedir. Arif mektuplarında, kitabın 10, 156, 158, 161, 174, 180, 199, 202. sayfalarında da görüleceği üzere "*kulun, kölen*" ifadelerine yer vermektedir.

Arif sevgiliyi, ona olan aşkını bir bakıma değer kavramı ile eş tutar. Bir anlamda değerin ne olduğunu, özelliklerini, kaynağını sevgili ve ona olan aşkını tasvirleriyle ifade eder gibidir.

"*Oysa seni düşünmek, bu kokmuş erdemlerin çok uzağında. Onlarla hiçbir ilişiği, sebepliliği yok. Belki de "mutluluk" bu. Beni susturabildiğine, yerimde çakılı bir taş gibi tutabildiğine göre de değer olarak düşünülmesi zorunlu bir hal.*" (s.53). Onu düşünmek iyi bir dünya kurmaktadır Arif için. Bu dünya mutluluk vadetmektedir. Arif sevgiliyi düşünmekle dünyadaki yerini bulmakta, anlamlandırmaktadır. Arif'in bu yaklaşımından

hareketle değerler insan hayatını mutlu kılmakta, insanın dünyadaki varlığını, konumunun idrakini sağlamaktadır. Arif, sevgiliye "*Bana bu kudreti verdiğin, beni ben ettiğin için sana teşekkür etmek galiba pek resmi kaçar. Hatta ben, züppelik diyorum buna. Ben, senin için, ancak her şeyimi, bütün mevcut kıymet hükümlerini ve canımı feda etmekle belki biraz hafiflemiş olurum.*" (s.4) demekle insanın, hayatını yaşanır, anlamlı kılan yüksek değerleri uğruna diğer değerlerini feda edebileceğini söyler gibidir. Zira insanı diğer canlılardan ayırt eden şey de değerler üretmesi; değerlerin, insan hayatını ve yaşam amacını belirlemesidir. Arif de nihai amaç değeri sevgiliye bunu ifade etmektedir. "*Kimselere mecbur olmadım. Olmam da. Yiğitliğim ve rivayet olunan erkekliğim, bundandır. Ama senin mecburun olmak, beni hiç mi hiç küçültmüyor. Aksine yüceltiyorsun, İNSAN ediyorsun, yaşatıyorsun...*" (s.4). Erbil'in bu aşkınlık içeren sözlerle ilgili olarak itirazı olmalı ki Arif bu itiraza bir mektubunda cevap verir. Bu cevap içinde bedenden, fiziki varlıktan öte olan aşkınlığın ve değerin değer üretmesine değinmektedir.

> "Ne güzelsin can! Sensin mutlak, Pir Sultan Abdal dedemin "Hey dost!" dediği. Şairler şairidir o. Doğru söyler. "Hani dost uğruna can, baş verenler?" ve "Dost, dost diye hayalına yeldiğim, yeldiğim/ Dost ise çevirmiş yüzünü benden…" (…). Ha, şu "insan ötesi" kavramında yahut deyiminde de yanlışın var sanırım. Şuna İNSANCA demek asıl yaşamak istediğimizin kendisi değil mi? Bir düşün bakalım. İnsan bizsek, bizden ötesi niye?" (s.99).

Bu sözleriyle Arif bazı değerlerin kendinde değere sahip olacağı gibi değerler de üretmekte olduğunu belirtir gibidir. Ayrıca değişmez değerlerin varlığını söyler ve gücünü aşkınlıktan aldığını bildirir.

İnsan olarak yaşayamamak yani Arif'e göre sevgilinin aşkından mahrum olmak ölümden beter bir durumdur. Arif'in ifadelerini tüm insanlara uyarlarsak; değerlerin eşlik etmediği bir hayat ölümden beterdir, rezildir. "*Sensizlik, ayrılık, ölümden çok daha rezil, çok daha ıssız, manasız ve boş…acı…*" (s.14). Sevgilinin yokluğunda, Arif'in ölümleri yeğleyiş ifadeleri 19. ve 20. sayfalar da yer almaktadır. Sevgilinin varlığı ise yaşama isteğinin sebebi olmaktadır. "*Hem seni sevmek, ölümlere, zulümlere panzehirdir. Nasıl dayanma kudreti verirsin bana bilemezsin.*" (s.134). Ölüme, zulme sevgi ile sevda ile ve bunlar uğruna direnme kitabın 22, 23 ve 110. sayfalarında da vurgulanmaktadır. İnsan da

değerleri sayesinde hayata tutunmaktadır. Yine de ölüm hakikattir ve her canlı ölümü tadacaktır. Arif bu mutlak gerçeğin bilinciyle ölümü de sevdasının yani yüksek, amaç değerinin uğruna mutluluk içinde karşılamaktadır. "*Sen düşümde oldukça korkacağım, yenileceğim hiçbir zorbalık olamaz. Namussuzluk, o….. döllüğü olamaz. Hepsinin hakkından gelirim. Ölsem bile, mutlu ve yiğitçe olur bu iş…*" (s.110-111). "*Üzme hiç kendini, ölürüm sonra. Ölmek, hiçbir şey değil. Sen böyle canlı, sıcak, dost, aziz ve en güzeli sevgiliyken ölmek, acı da olsa katlanılır*" (s.17). İnsanlar da yüksek değerlerini korumak adına her türlü fedakârlığı, savaşı göze alırlar. Zira bir bireyin, grubun ya da toplumun yüksek değerleri varlık sebepleridir.

Arif yüksek değeri sevdasını, sevgiliyi tasvir ederken hiyerarşik değer sistemi içerisinde yukarılarda yer alan değerlerini de ifşa etmektedir. "*Kahrın, bulunmaz ve yaratılamaz güzelliğin, dost ve kahraman ve çırılçıplak samimiliğin, büyüklüğün, namluların yivlerinde fışkıran güller…*" (s.4). "*Affet canım. Senden daha mert ve daha erkek kim geldi ki bu dünyaya.*" (s.71). "*Nemsin be? Sevgili, dost, yâr, arkadaş… Hepsi. En çok da en ilk de Leylasın bana*" (s.136). "*Senin harikulade zevk ve anlayış sansüründen geçecek*" (s.3). Arif'in bu söylemlerinden hareketle dostluk, arkadaşlık, sevgili, kahramanlık- ki bu toplumu için mücadeleyi, savaşı da içerir- , samimiyet, mertlik Arif'in hiyerarşik değer sisteminde üst sıralarda yer alan değerleridir diyebiliriz. Rokeach'in değerler sınıflandırmasında amaç değerler arasında belirttiği gerçek dostluk, olgun sevgi, ruhsal yakınlık Arif'in bu ifadeleriyle kendini göstermektedir.

Öte yandan Arif'in felsefî olarak değer anlayışının sübjektif değer anlayışıyla örtüştüğü değerlendirmesini yapmamıza imkân tanıyan diğer bir ifadesi de yine nihai amaç değeri olan sevdasınadır. "*Senden başka hiçbir isteğim yok. Sen Leyla bana her şeyi, her şeyi unutturabilirsin. Seni, bu muazzam aşka layık gördükçe ben, her şeyi yenebilirim Leyla…*" (s.24).

Şair mektuplarında edebiyat anlayışıyla ve döneminin edebiyat dünyasıyla ilgili de ipuçları vermektedir. "*Alışıncaya, sende de yaratıcılığın altın kapıları, bütün kanatlarını açıncaya kadar. Sonrası ne benim ne de senin elinde. Sonrası alıp götürür… Yalnızlığı, riyayı, canavar azgınlığı, o namussuz ölümü, yıkar, tarumar eder. Kadeh hiç boşalmaz, rüya hiç bitmez (gerçekleşir çünkü), gençliğin ve güzelliğin, cihanlar durdukça devam eder…* " (s.20) sözleriyle Arif eserin edebiyatçının düş gücüyle bir yaratım olduğunu

ancak edebiyatçının elinden çıktıktan sonraki akıbetini edebiyatçının belirleyemeyeceğine işaret etmiştir. Eserin anlam dünyasının okurla çeşitleneceğini, her çağda yeni yorumlarla büyüyeceğini de ifade etmektedir. Bununla birlikte eserle toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgulamaktadır.

> "Konstantin Simonov'un bir şiiri var. Savaş içinde, emirle yazılmış derler. Ama şair adammış doğrusu. Hiç ısmarlamaya benzemiyor. (…). Kıyametin solda sıfır kaldığı ana baba günlerinde bir milletin bütün gençleri bu şiirle katlandılar acıya. İlk o zaman –sakalı çıkmamış bir bacaksızdım- şair olmanın gerçekten en az sürüsüne bereket o mareşaller kadar gerekli olduğunu anladım" (s.134).

Edebiyatçının görevini de "*kimsenin karnında açlığı, ayağında yalınlığı ve sırtında çıplaklığı kalmasın diye ömrümüzden bir parça vermek. Hepsi bu.*" (s.73) sözleriyle de sosyal adaletsizlikle mücadele etmek, gördüğü gerçekleri dillendirmek olarak belirtir. Allport ve arkadaşlarının değer sınıflandırmasında yer alan estetik değer Arif'in bu ifadelerinde görülebilir. Zira bu noktada bir sanatçının güzel bir hayatı tesis etmek için mücadelesi, onu bir ahenk, uyum içerisine alışı görülmektedir. Yine Arif'e göre şair acıları yansıtır. "*Şair adam, ayrılıkta, o namussuz ayrılıkta, firaklı şiirler yazmaz da ne yapar.*" (s.7). Edebiyatçının toplumsal hayatta var olan gerçekliği ifade etmesi gerekliliğine Arif, kitabın 121. sayfasında da yer vermiştir. Şairin bu sözleri onun sanat anlayışını yani estetik değer anlayışını da pekiştirmektedir. Şair toplumcu gerçekçidir ve toplumsal ahengin, uyumun, yaşama isteğini doğuracak yaşam güzelliklerinin toplumcu gerçekçilik ilkeleri ile mümkün olacağını işaret etmektedir.

Arif roman ve oyun yazma girişimlerinde de bulunmuştur. Bu durumu 47 ve 95. sayfalardaki sözlerinden anlamak mümkündür. Ancak onun önceledığı şiirdir. "*Düzyazı benim için uzunluk kısalık meselesi sade. Ne mene önemli olursa olsun bir saatin içinde yazar atarım. Şiirse içimde uyur. Sen gibi büyür.*" (s.150).

Arif mektuplarının neredeyse tamamında şiirlerini paylaşır, anlatmak istediğinin ne olduğunu belirtir ve Erbil'in eleştirilerini dikkate alır. Kitapta 4, 6, 22, 28, 66, 76, 78, 79, 83, 84, 95, 106, 110, 112, 119, 120, 128, 134, 146, 154, 155, 179, 187, 194, 196 sayfalarında Arif'in ve Erbil'in şiirleri üzerine değerlendirmeler yer almaktadır. Bu

değerlendirmelerden birinde Arif, Erbil'e yazmakta olduğu şiirle ile ilgili önerilerde bulunur. "*Anlat o hanımı. Uzun uzun, evini, çevresini, ögelerini, saçının yahut aklının kısalığına rağmen, yaşayan, sevilebilen yönlerini, sonra da geçiver o meseleye (bacağına, göğsüne, orasına)-şaheser kızsın be! Her zaman demez miyim?-ve en son atıver o beyefendinin koynuna yahut Hilton'a*" (s.64-65). Bu öneriyle Arif toplumcu gerçekçi anlayış ilkelerini ifade ediyor olmakla birlikte dönemin hâkim beğenisine de dikkat çekiyor olabilir. Dönemin hâkim beğenisinin keyif, cinsellik, heyecan olduğunu vurguluyor olması halinde şair Shwartz'ın değer tiplerinden hazcılığı toplumsal değerlerinden biri haline geldiğini işaret etmektedir. Şair okur beğenisiyle ilgili de edebiyat anlayışını ortaya koyan cümleler kullanmıştır. "*Yazan gençlerin çoğu –sağ olsunlar- seviyorlar, arıyorlar beni. Bu kadarlığı bile yetiyor bana. Hiç değilse yeni kuşak, Orhan Veli ve gölgelerinin değil, benim yolumdan gidiyorlar.*" (s.136). Hayatını belirttiğimiz bölümde gerçekleştiği söyleşilerde Orhan Veli gibi yazmak hakkındaki düşüncelerine, kendisini onunla kıyasladığı noktalara bakarak Arif'in Rokeach'in amaç değerler grubunda gösterdiği zevk, zevk veren bir hayat anlayışını amaç değerleri arasında görmediğini, Schwartz'ın hazcılık ve uyarılım değer tiplerini hiyerarşik olarak öncelemediğini söyleyebiliriz.

1954-1977 yılları arasında Türkiye'de yer alan yayıncılar ve yayın politikalarıyla ilgili ipuçları da mektuplarda yer almaktadır. *Şiir Sanatı* (s.55), *Forum* (s.124), *Yeni Ufuklar* (s.145), *Şairler Yaprağı*, *Yeditepe*, *Varlık* (s.181) mektuplarda yer alan dönemin yayıncı kuruluşlarındandır. Arif, şiirlerinin sansüre uğraması hakkında sıkıntılarını da mektuplarında belirtmiştir. "*Forum bu sayıda bok etti. Yazımı ben tanıyamadım. Dörtte üçü kesilmiş…*" (s.131). Sayfa 124'te, 193'te de bu bilgilere yer verilmiştir. Bu sözler, basım-yayın unsurunda hâkim beğeninin izlendiği, eserlere bu beğeni ile şekil verildiğini göstermektedir.

Aydınların/edebiyatçıların durumu ile ilgili olarak Arif'in değerlendirmeleri de mektuplarda yer almaktadır. 22 Mayıs 1954 tarihli mektupta anlatılanlara göre Sait Faik Abasıyanık olduğunu tahmin ettiğimiz edebiyatçının ölümü ile ilgili Arif "*Bu işte, yani ölümünde, senin hiçbir –ama hiçbir- günahın, kusurun ve hatan yok. Onu cemiyetimizin rezil ve taşlaşmış kayıtsızlığı, sağırlığı, korkaklığı, berbat şarapları, her biri korkunç birer zehir olan Şark yemekleri öldürdü*." (s.13) demiştir. Yine bir mektubunda Arif,

"*Bazıları öyledir, okumazlar, ciddi düşünmezler. Gene de aydın olmaktan vazgeçemezler. Hatta aydın kişi oldukları için kendilerinde mutlu bir baht, gizli de olsa, bir müstesnalık bulurlar*." (s.30) demektedir. Kitabın 165. sayfasında da edebiyat dünyasının hayat tarzı ifade edilmiştir. Bu örnekler üzerinden Arif'in edebiyat dünyasını ahlaki davranışlardan ve erdemden uzak bulduğunu söyleyebiliriz. Cehalet, modern dönem alışkanlıkları, dedikodu, zevk, eğlence düşkünlüğü gibi haller Arif'in o dönem Türk aydınları hakkındaki düşünceleridir ve bu anlamda Arif onlarla çatışmaktadır. Bu çatışmayı "*Gene de şu bizim oğlanların roman diye piyasaya sürdüklerinden çok güzeldi. Zaten ben ölçü olarak, mukayese birimi olarak, kendi edebiyatımızdan kimseyi göz önüne almıyorum. Bu memlekette, edebiyat adıyla yenen bokların, işlenen fikir cinayetlerinin hesabını mutlaka soracaz. Sormak, sormağa yeti kazanmak için de yazmak gerek*." (s.95).

"*Allah kahretsin, bu hastalık, bu rezaletler ve bu aile mecburiyetleri…*" (s.11). "*Bütün erdemlere tiksintim var. Ne diye önce, her nenlerden önce, KENDİMİZ olmayalım*?" (s.89). "*Benim de bunu istemeye hakkım yok! Geleneği, yasayı, alışkıları böyle oturtmuşsunuz bir kez. Öyle ya Tanrı hazretleri bana soracak değildi herhal*." (s.150). Bu ifadelerden görülebileceği gibi Arif kahrettiğini ifade etse de geleneklere bağlılığı yüksektir ve geleneksel değerleri öncelemektedir zira bu bağlılık onu pek çok şey yapmaktan alıkoymaktadır. Yine Allport ve arkadaşlarının sınıflandırmasında yer alan sosyal değerlerin, diğer bir kategori olan dinî değerlerce belirlendiği inancını da görmek mümkündür. Ayrıca Schwartz'ın geleneksellik değer tip Arif'in değerleri arasında yer almaktadır. Toplumsal değerlerin kutsallığı, ben merkezli davranışlardan alıkoyduğu değerlendirmesi de yapılabilir.

"*Puştça" dediğim "şey" de bu nevi bencil, karanlık ve kıskanç davranışlardır*" (s.28)

"*Burada çoluk çocuk, ana baba, karı kız çalışan aileler tanıdım. Akşama kadar güneşin altında kavruluyorlar. Bir parça ekmek için. Ne yapsınlar. Bir büyüklük, bir saygılı yaşayış bulurum bunlarda."* (s.68).

"*Ha, kız kardeşim Nuran gelip görecekti seni. Basit, fukara bir kızdır. Seversin. Bir kusuru var sade: Çok erdemli, çok sessiz.*" (s.122). Arif'in mektuplarında kullandığı bu ifadeler de sahip olduğu değerlerden bir kısmını göstermekte, erdem anlayışını işaret etmektedir. Şairin hayatını anlattığımız kısımda da görülebileceği gibi şairin "puştça"

diye ifade ettiği toplumsal sınıf kapitalist sınıftır. Arif, erdem sahibi olmayı sınıfsal gruplar üzerinden belirtmektedir. Bu anlamda şair, Erol Güngör'ün sınıflandırmasındaki ahlaki değerleri sınıfsal ayrımla tanımlamakta ve bu nitelemeleri Marksist anlayışta yoksul, emekçi grubu temsil eden proletaryada görmektedir diyebiliriz.

Arif mektuplarında toplumsal kurumlar hakkında da bilgiler vermiştir.

"*Bir arkadaşım, senin gibi İngiliz filolojisinden üç yıl gün yedi, şimdi yedek subay! Ordu bir şey demiyor, kolaylık gösteriyor, beride örneğin ben bankalarda bile çalışamıyorum. Hâlbuki muhasebem de var! Bir kör dövüşü!"* (s.136). Arif bu sözleriyle liyakat ve donanıma dikkat edilmediğini ima etmektedir. Bununla birlikte devlet kurumları iş yapmamaktadır. "*Gayrı memursun. Boş vaktin çok demektir!"* (s.181)

"*Kirve de bir sosyal alışkanlıktır. Hani var ya fahri hemşeri, fahri hukuk doktoru, ona benzer ama içten, gönülden bir bağıştır. "Fahri akraba" diyeceğim ya kardeşten daha yakın tutarlar kirveyi*." (s.155-156).

"*Doktorsuz, eczanesiz, sıhhıyesiz, Allah'ın belası bir köydeyim. Aileme, gözleri görmez olmuş anama yalan söylüyorum. Hastalığımı anlatamıyorum. 140 liraya 5 kişi geçiniyorlar*." (s.12). Şair geçim sıkıntısı çektiği ile ilgili kitabın 15, 44. sayfalarında da bilgi vermektedir. Bu cümlelerden dönemin Türkiye'nin gelişmişlik seviyesinin düşük olduğu işaretini yakalamak mümkündür.

Arif din anlayışıyla ilgili olarak "*Hem Tanrı olmak mutlu, güzel, istenilir bir nen değil pek. Kıyamete kadar seyirci kalmak şeytanın bile dayanacağı şey değil*." (s.59) derken felsefedeki Mekanizm'e atıfta bulunur gibidir. Kıyamete kadar seyirci kalmak ise hayata temas etmemek anlamını taşıyor olabilir. "*Allah'çı olsam, Allah biz insanoğullarına şaka yapıyor diycem.*" (s.98) ifadesinde de şair kaderci bir çizgide olmadığını belirtiyor olabilir.

İdeolojisi içinse Arif "*Oldum olası idealist değilim. Materyalist felsefe çok şeyler verdi ama doyurmuş, kandırmış değil beni.*" (s.69) demiştir.

4.2. Faik Baysal'ın Hayatı (1922-2002)

Faik Baysal 1 Aralık 1922 yılında Adapazarı'nda dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mustafa olan yazarın babasının adı Faik'tir. Yazarın okul yıllarında soyadı kanunu henüz çıkmamıştır. İlk, orta ve liseyi okuduğu okulunda öğretmenler öğrencilerinin soy isimleri kabul ettikleri baba isimleriyle hitap etmektedirler. Bu sebeple yazarın ismi Faik olarak kalmıştır (Kurt, 2009, s.1).

Yazarın annesi Ferdane Hanım'dır. Ferdane Hanım yazarın doğumundan kısa bir zaman sonra verem hastalığına bağlı olarak vefat etmiştir (Aydemir, 2011, s.2). Bu sebeple yazar annesini hiç tanımamıştır. Anne boşluğunu ise hep yaşamış ve bunu dillendirmiştir. Feridun Andaç'la gerçekleştirdiği söyleşisinde Baysal çocukluk yıllarında maddi anlamda bir sıkıntı çekmediğini ancak "*adına ana denen bir kadının sevgisini hiçbir kadında bulamadığını*" ifade etmiştir (2001, s.164; akt. Kurt, 2009, s.1). Annesiyle ilgili kısıtlı birkaç bilgiyi annesinin bir arkadaşından öğrenmiştir. Ancak yazar anlatılanların ötesine geçmemiş, herhangi bir şey sormamıştır.

Yazarın babası, eşinin ölümünden hemen sonra İstanbul'a gitmiş ve orada ikinci evliliğini yapmıştır. Yemiş'te bir şirket kuran baba Faik Baysal neredeyse bütün hayatı boyunca oğluyla iletişim kurmamış, görüşmemiştir. Yazar, Feridun Andaç'la gerçekleştirdiği söyleşide babasının eğitim masraflarını karşıladığını ancak ondan bir sevgi görmediğini belirtmiştir. Babasının kendisini hiç aramadığını ve kendisinin ne suç işlemiş olabileceğini çok sorguladığını ifade etmiştir (2001; akt. Can, 2011, s.8). Ancak yazar babasının ölümünden kısa bir süre önce gerçekleşen görüşmelerinde bu soruları ona yöneltmemiştir. Baysal'ın bu içe kapanık mizacını aşabilmesinin yolu ona göre edebiyatla mümkün olmuştur. Zira ona göre yazmak sıkıntılardan kurtulmanın, her türlü haksızlığı, acıyı, dile getirme yollarının başında gelmektedir (Aydemir, 2011, s.23).

Yazar Faik Baysal büyükbabası Hafız Salih Bey ve "*haminnem*" dediği babaannesi Fikriye Hanım'ın yanında büyümüştür. Hafız Salih Bey, Türk Ticaret Bankası'nın kurucularındandır ve varlıklı biridir. Bununla birlikte disiplinli, otoriter, katı kurallara sahiptir. Faik Baysal kendisiyle gerçekleştirilmiş söyleşilerde büyükbabasının bu anlayışı sebebiyle çocukluğunu yaşayamadığını, konuşma hürriyetini tatmadığını belirtmiştir. O günleri sıkıcı hapis günleri olarak nitelendiren yazar çocukluğunda yaşayamadığı

özgürlüğün, eğlencenin, oyunun içinde bir hüzün olarak kaldığını belirtmiştir (Aydemir, 2011, s.5). Bu hüzne rağmen büyükbabasının katı uygulamalarının onu sokak serserisi olmaktan alıkoyduğunu da eklemektedir. Bununla birlikte Baysal'ın kitaplara ilgisinin gelişmesinde ve kitap okuma alışkanlığını edinmesinde ilk olarak büyükbabasının etkisi vardır. Büyükbabasının kuralcı yapısı, Baysal'ın dışarda çok vakit geçirmesine imkân vermemektedir. Günün uzun saatlerini evde geçirmek zorunda olan Baysal, bu fasıllarda büyükbabasının kitaplığındaki kitapları incelemiştir. Ağırlıklı olarak Yunan mitolojisine ait bu kitaplar okuma yazmayı henüz bilmemesine rağmen içerisinde yer alan resimler, çizimler yoluyla ona farklı dünyaların varlığını bildirmiştir. Kendisi Andaç'la gerçekleştirdiği söyleşide bu durumu; "*Dünyanın sadece, tarhana çorbası, kolböreği, bulgur pilavı ve kaygana tatlısı olmadığını sezinler gibi oldum. Bu kitapların arasında günlerimi geçirdim" şeklinde belirtmiştir* (2001, s.166; akt. Aydemir, 2011, s.20). Baysal'ın büyükbabasının onun kitaplarla tanışmasındaki bu dolaylı etkisinin yanında doğrudan etkisi ise örnek teşkil etmesi bakımından olmuştur. Hafız Salih Bey işten eve geldikten sonra düzenli olarak kitap okuyan biridir. Her gün tekrarlanan bu davranış Baysal'ın ona özenmesi ve onu taklit etmesiyle kendisinde de kitap okuma alışkanlığının gelişmesine sebep olmuştur. Bu durumu kendisi de ifade etmiştir.

> "Çok severdi büyükbabam okumayı. Hiç konuşmazdı hemen hemen. Kocaman kocaman kitapların arasına gömülür kalırdı. Sonraları ben de öyle yapmaya başladım. Bambaşka bir dünya bulmuştum o kitapların içinde. Gecelerin sessizliği, büyükbabamın asık suratı, beni erkenden düşünmeye yöneltti. Bu, bende iyice yerleşti sonraları. Gece deyince hemen kitap gelir, okumak gelir aklıma." (Yardım, 2007, s.121; akt. Aydemir, 2011, s.21).

Yazarın büyükannesi ise hayatının şefkat, sevgi, merhamet, sabır yönünü temsil etmektedir. Faik Baysal'ın "*tüm yaramazlıklarını sabırla karşılamış, ona sevgisini hep göstermiştir*". Hayatının çocukluk ve ilk gençlik dönemlerini anlattığı romanı *Rezil Dünya*'da da büyükannesini bu sözlerle tasvir etmiştir (Baysal, 1980, s.6). Baysal, hayatında en çok sevdiği kişinin büyükannesi olduğunu belirtmiştir.

Yazarın çocukluğunun güzel anıları arasında doğduğu ve çocukluğunun bir kısmını geçirdiği mahalle de vardır. Adapazarı'ndaki Pamuk Osman Sokağı Tığcılar Mahallesi'nde doğan Baysal bu mahalle sakinlerine, oranın ruhuna, tabiatına, yaşantısına

hayatı boyunca özlem duymuştur (Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2007, s.115). Yazara göre içinde bulunulan çevre, ortam denilen şey, insanı şekillendiren, onu etkileyen sosyal bir olgudur. "*Ben iyiliğin ne demek olduğunu bu insanlardan öğrendim*." diyen yazar burada insanların kibirsiz, samimi, paylaşımcı, yardımsever, insancıl olduklarını belirtmektedir (Andaç, 2001, s.167; akt. Aydemir, 2011, s.6). Yazarın eserlerinde geniş mekân olarak genellikle Adapazarı'nın tercih edilmesi, yazarın buraya duyduğu sevginin tezahürüdür. *Ilgaz Teyze Öldü* hikâyesinde yer verdiği Zühre Hanım da bu mahallededir. Zühre Hanım Baysal'ı birçok kez büyükbabasının cezalandırmasından kurtaran komşularıdır. Ayrıca anlattıklarıyla yazarın Atatürk'e sevgisinin oluşmasını sağlamıştır. *Rezil Dünya* romanında yer verdiği Dürriye de Baysal'ın ilk aşkıdır ve bu mahallede bir komşu kızıdır.

Baysal 1928 yılında Adapazarı Rehber-i Terakki Okulu'na başlar. Ancak burada eğitim hayatı çok sürmemiştir. Zira okulun ikinci günü kırılan camın suçlusu olarak haksız yere Baysal gösterilmiştir. Arkadaşlarının bu iftirası sonrasında büyükbabası Baysal'ı okuldan almıştır (Can,2011, s.8). Aslında bu durum bir anlamda büyükbabası için düşündüklerini gerçekleştirme fırsatı doğurmuştur. Zira Hafız Salih Bey dil öğrenimini önemsemektedir. Bununla birlikte Baysal'ın bulundukları çevre sebebiyle serseri biri olacağıyla ilgili endişe duymaktadır. Bu düşünceler içinde Faik Baysal'ı Saint Joseph Lisesi'ne kaydettirir. Faik Baysal içinse bu olay hayatı boyunca unutamayacağı bir yara olmuştur. Andaç'la gerçekleştirdiği söyleşisinde bu olayın içinde haksızlıklara karşı isyan duygularının doğmasına neden olduğunu belirtmiştir (2001, s.169; akt. Can, 2011, s.8).

Baysal'ın 11 yıl yatılı sürecek olan Saint Joseph Lisesi günleri böylelikle başlamış olur. Yazar okulu hiç sevmemiştir. Okulun katı kuralları, ağır dersleri ve kendisinin içine düştüğü yalnızlık hissi sebebiyle Baysal burayı kışlaya benzetir (Can, 2011, s.9).

Faik Baysal'ın hayatının dönüm noktalarından birini oluşturan olay, o orta birinci sınıftayken gerçekleşir. "*Yeryüzünde en çok sevdiğim insan haminnem'dir*." (Okçuoğlu, 2007, s.117; akt. Kurt, 2009, s.4) dediği büyükannesi vefat eder. Bu ölümle birlikte içine kapanan Baysal büyükannesine duyduğu özlemle "Yapraklar" adlı şiirini yazar. Bu şiir 1935 yılında *Gündüz Dergisi*'nde yayınlanır. Büyükannesinin ölümüyle içine kapanan Baysal bu zamanlarını çoğunlukla okulun kütüphanesinde geçirir. Yazarın yazma hayatına ciddi anlamda yönelmesine sebep olan olay ise orta ikinci sınıf Türkçe

öğretmeninin verdiği ödevdir. "Demir Yolu Ümran Yoludur" başlıklı kompozisyonu Türkçe öğretmeni tarafından beğenilir ve övülür. Yaşamında ilk kez bu kompozisyon sayesinde alkışlandığını belirten yazar sonraki günlerde okumalarına ve yazmaya ağırlık verir (Andaç,2001, s.171-172; akt. Aydemir, 2011, s.21).

Yazar lise ikinci sınıfta okuduğu sıra büyükbabasını da kaybeder. Büyükanne ve büyükbabasını kaybeden Baysal artık okul tatillerinde Burgaz Ada'da oturan amcasının yanına gider. Sait Faik Abasıyanık'la da burada tanışır.

1939 yılında Saint Joseph'ten mezun olur. İyi derecede İngilizce ve Fransızca bilmektedir. Bu donanımla mezuniyeti sonrası için iş konusunda rahat olacağını düşünür ancak uzun bir süre iş bulamaz.

Mezun olduktan sonra bir süre okul arkadaşının evinde kalır. Daha sonra Matmazel Elena'nın pansiyonunda kalmaya başlar. Baysal, bu pansiyonda kaldığı altı ay süresince birikmiş kira borcunu ödemeden oradan kaçar. Baysal Andaç'la gerçekleştirdiği söyleşisinde bu olayın pişmanlığını yaşadığını, bunu ona kötülük olsun diye yapmadığını belirtmiştir (2001, s.173-174; akt. Aydemir, 2011, s.11). Zira o dönem ülkede savaş beklentisi, endişesi hâkimdir. Yazar iş bulamamıştır ve yoksulluk içindedir.

Liseden mezun olduğu sene İstanbul Üniversitesi Fransız Filolojisi Bölümü'ne kayıt olur. Ancak ülkedeki gergin ortam, yaşadığı maddi zorluklar sebebiyle fakülteye düzenli olarak devam etmez. Bütün bu olumsuzluklara rağmen edebiyatla ilişkisini sürdürür. Aldığı eğitim gereği Fransız kültür ve edebiyat eserlerine hâkim olan Baysal, Türk kültür ve edebiyat okumalarına ağırlık verir. Bu sırada bazı iş deneyimleri olur. Bir bankada dokuz ay kadar çalışır sonra ayrılır. Daha sonra Ankara Radyosu'nda spikerlik için sınava girer. Sınavı kazanır ancak Ankara'ya geldiğinde radyo müdürü Baysal'ın geç geldiğini, kendisinin yerine başka birini aldıklarını söyler. Cahit Sıtkı Tarancı'nın araya dönemin milletvekillerinden Sadri Ertem'i girdirmesiyle görevini alır (Yardım, 2000, s.82; akt. Aydemir, 2011, s.12-13). Burada iki yıl çalışır.

1941 yılında da Ankara Topçu Okulu'nda Yedek Subay olarak askerliğe başlar. "Karıma Mektup" isimli şiirini burada yazar. Şiir, *Büyük Doğu*' da yayınlanır. Söz konusu şiirde yer alan "*Ağlayamıyorum,/ Gözyaşı yasaktır askere*" dizeleri sebebiyle 27 gün ceza alır. Askeri okulun bilardo salonu cezaevine çevrilmiştir. Baysal burada talimlere katılmamak

sebebiyle ceza almış olan Orhan Veli Kanık'la tanışır (Yardım, 2000, s.82; akt. Kurt, 2009, s.5). Askerlik görevi sırasında Kocaeli, Çankırı, Kurşunlu, Çerkeş gibi yerlerde bulunur (1941-1944). Baysal'ın özellikle Kurşunlu'da geçirdiği günleri yalnız ve sıkıntılıdır. Kiraladığı iki katlı evde *Sarduvan* romanını yazmaya başlar. Kısa sürede tamamlar. Orada bulunan doktor arkadaşına romanı gösterir. Arkadaşı romanı beğenir ve basılması gerektiğini belirtir. Baysal arkadaşının cesaretlendirmesiyle sorumlu komutandan İstanbul'a gitmek için izin ister. İzni alan yazar İstanbul'a gitmek üzere hareket eder. Gece kalmak üzere Çerkeş'te mola verir. O gece saat bir buçuk sıralarında Çerkeş depremi (1944) olur. Baysal enkaz altında kalır. Otel enkazından sağ kurtulan tek kişi Faik Baysal olur. Uzun süre askeri hastanede tedavi görür. Yazar hayatı boyunca yaşadığı depremin etkilerini içinde taşır.

Baysal askerden terhis olduktan sonra tekrar İstanbul'a döner. Bir askerlik arkadaşının evinde kalır. Bu süre içinde *Uyanış Dergisi*'nde yayınlanan ilk hikâyesi *İhtiyar Asker*'i yazar (Can, 2011, s.18). Çerkeş depreminde enkaz altında kalan *Sarduvan* romanını da tekrar burada kaleme alır.

Yazarın ilk romanı olan *Sarduvan*'ın basımı ve sonrası zorlu süreçler eşliğinde olmuştur. *Sarduvan,* basıldığı dönemin hâkim edebiyat anlayışının dışında kırsal kesimin hayatını anlatmıştır. Bu bakımdan eseri hâkim edebiyat beğenisine uygun bulunmamıştır. Romanın basımından sonra da komünist olmakla suçlanmıştır. Kendisi de Sarduvan romanıyla ilgili olarak yaşadıklarını M. Nuri Yardım'la gerçekleştirdiği söyleşide ifade etmiştir.

> "*Sarduvan* romanını Çankırı Kurşunlu'da asker iken yazdım. Kitabı bastırmak büyük bir problem oldu. Bütün yayınevleri aşk maceraları istiyordu. Ben ise *Sarduvan*'la Adapazarı yakınlarındaki bir köyün Cumhuriyet döneminden çok önceki yaşayışını, toprağını ve alışagelmediğimiz yoksul, ümitsiz serseri insanlarıyla gelmiştim. Anlatımım da başkaydı, dilim de... Kitaba ön söz yazan Celalettin Ezine ve İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden rahmetli Selmin Evrim de olmasaydı, *Semih Lûtfî Kitabevi* bu romanı basmayacaktı. Sarduvan yüzünden çok saldırılara uğradım. Ama yılmadım. Ne yaptığımı biliyordum. En güzeli yıllarca aldığım Fransız kültürünün etkisi altında kalmamıştım." (Yardım, 2000, s.84; akt. Can, 2011, s.20).

Fransız kültür ve edebiyatının hâkim olduğu Saint Joseph Lisesi'nde uzun yıllar geçirmiş olmasına rağmen yazarın eserlerinde Fransız edebiyatının izlerinden ziyade Rus edebiyatının etkisi görülmektedir. Celalettin Ezine, Hikmet Dizdaroğlu gibi eleştirmenler tarafından bu etkinin varlığı dillendirilmiştir (Aydemir, 2011, s.24-25). Kendisi de roman konusunda dünyanın en iyi romanlarının Rus edebiyatında yer aldığını ifade etmiş, bu bakımdan etkilenmiş olabileceğini belirtmiştir (Andaç, 2001, s.202; akt. Can, 2011, s.20).

Yazar ideolojik yönelimi hakkında herhangi bir beyanda bulunmamakla birlikte eserlerinde temelde kapitalizm karşıtlığı, ezen-ezilen ikiliği, sınıf çatışmalarına yer vermektedir. Edebiyat anlayışı, beğenisi, eserlerinin konularına bakıldığı zaman Marksizmi, sosyalizmi benimsiyor olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Baysal bir yazarın bir parti ya da ideoloji boyunduruğu altında olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Fahri Tuna'yla gerçekleştirdiği söyleşide Baysal "*Bir yazar, her zaman insanın yanında olmalıdır. Siyasi sistemlerin borazan başı olmak hatasını işlememelidir. Çünkü siyasi sistemler, bugün var yarın yoktur*" (2007, s.130; akt. Can, 2011, s.15) demiştir. Bu anlamda şiirlerine büyük bir ilgi duyduğu Nâzım Hikmet'i eleştirir. Bu konuda düşüncelerini "*Bizim gelmiş geçmiş ustalarımız arasında en büyüğü Nâzım Hikmet'tir bence. İnsanı sarsan çok güzel şiirler yazmıştır. (...) Bir ideoloji batağına, sonradan hayal kırıklığına uğradığı acı gerçeklerin anaforuna kapılıp gitmeseydi. Çok daha güzel şiirler de yazabilirdi*" (Andaç, 2001, s.203; akt. Can, 2011, s.15) şeklinde belirtir. Öte yandan yazarın da toplumun bir parçası olması sebebiyle bir siyasi görüşü benimsemesinin normal olduğunu, bu duruma bağlı olarak herhangi bir baskıya maruz kalmaması gerektiğini de sözlerine ekler.

Faik Baysal, 1944 yılında Pertevniyal Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yapmaya başlamıştır. Maddi anlamda daha rahattır. 1949 yılına kadar burada öğretmenlik yapar.

1945 yılında Mubahat Hanım'la evlenir. Bu evlilikten bir erkek ve bir kız çocuğu dünyaya gelir (Kurt, 2009, s.6).

Lisedeki görevinden ayrıldıktan sonra özel dil dersleri vermeye başlar. Bir müddet sonra yazmaya zaman bulamaması sebebiyle özel ders vermeyi bırakır. 1953-1954 yılları arasında *Yeni İstanbul Gazetesi*'nde gece sekreterliği yapmaya başlar. Bu yıllarda *Küçük İnsanlar* adlı romanının ilk cildini bu gazetede tefrika ettirir. 1954-1959 yılları arasında

Yataklı Vagonlar Şirketi'nde çevirmenlik yapar. *Rezil Dünya* romanını ve *Perşembe Adası* adlı ilk hikâye kitabını da bu yıllarda yazar (Aydemir, 2011, s.18). *İlk Defa* (1957) başlıklı şiir kitabı da bu yıllarda yayınlanmıştır.

1955 yılında basılı olarak yayınlanan ikinci romanı *Rezil Dünya,* otobiyografik bir roman özelliği göstermekle birlikte yazarın edebiyat anlayışını ortaya koymaktadır. Baysal'a göre bir yazar toplumun sözcülüğünü yapmalıdır. Toplumsal hayatta yer alan gerçekleri anlatmalı ve toplumu uyandırmalıdır. Yazarın bu görevi onu aşk masallarıyla oyalanmaktan alıkoymalıdır. Andaç'la gerçekleştirdiği söyleşide yazar bu anlayışını vurgulamıştır.

> "Gerçek bir yazar insanlara hoşça vakit geçirten, yalan dolanlara göz yuman, baldır bacak ve popo edebiyatı yapan bir araç değildir. Sen böyle biri misin diye sorarsanız bunun yanıtını kitaplarıma ve bugüne kadar sürdürdüğüm davranışımı bilenlere bırakırım, ille benim de bir şey söylemem gerekiyorsa bu konuda kendimi değerlendirmekten hiç kaçınmam. Yukarıda niteliklerini vurgulamaya çalıştığım bir yazar değilsem de olmaya çalışıyorum." (2001, s.164; akt. Aydemir, 2011, s.34).

Faik Baysal toplumcu gerçekçi bir yazardır. Ancak o bu anlayışını salt gerçekçi olarak tanımlamamaktadır. Duyguların da işe koşulduğu bir anlayışa sahiptir. Baysal kalıcı olabilmenin şartının bu olduğunu düşünmektedir (Can, 2011, s.13). Şiir türü içinse toplumun sorunlarını dile getirmeli olduğunu ancak yegâne amacının bu olmaması gerektiğini belirtir. Zira Baysal'a göre şiir önce sestir, ahenktir (Can, 2011, s.16). Şiir türü için düşüncesini Andaç'la yaptığı söyleşide örneklemiştir. "*Şiirin Orhan Veli için düşünce ve espri olduğunu; kendisi içinse müzik sonra düşünce olduğunu"* belirtmiştir (2001, s.178; akt. Can,2011, s.15).

1968 yılında *Sancı Meydanı* hikâyesiyle "Sait Faik Hikâye Ödülü"nü alan yazar okul arkadaşı Adnan Benk'in aracılığıyla 1969 yılında Meydan Larousse'ta işe başlar. 1973 yılına kadar buradaki çalışmalarını sürdürür.

1972 yılında *Drina'da Son Gün* romanı yayınlanır. Roman Balkan Türklerinin maruz kaldığı zulümleri anlatmaktadır. Baysal'ın aynı yıl yazdığı *Kavanozdaki Adam* adlı oyunu

Türk edebiyatının ilk bilim kurgu senaryo olma özelliğine sahiptir. Bu eser 1988 yılında TRT tarafından beş bölüm olarak filme çekilmiştir (Kurt, 2009, s.10).

Baysal'ın şiir ve hikâyeleri *Servet-i Fünun/Uyanış*, *Büyük Doğu*, *Yaratılış*, *Varlık* ve *Hisar* dergilerinde yayınlanmıştır.

Andaç'la gerçekleştirdiği söyleşisinde Baysal bir ulusun yüksek değerleri arasında kültürünün yer aldığını ve bu bakımdan önemli olduğunu belirtir. Dil de asli kültür unsurlar arasındadır ve bu bakımdan korunmalıdır. Bu inanca bağlı olarak Baysal eserlerinde Türkçe kullanmaya dikkat ettiğini ifade eder (2001, s.209-210; akt. Kurt, 2009, s.13).

Baysal, 1985 yılında *İnanç Dergisi* tarafından "Yılın Romancısı" seçilir. 1991 yılında yayınlanan *Ateşi Yakanlar* romanıyla da bu derginin roman ödülünü almıştır.

2002 yılında *Irmak Dergisi* tarafından Türkiye'de ilk defa yaşayan bir sanatçı adına yarışma düzenlenir. Yarışma, "Ulusal Faik Baysal Öykü Yarışması"dır. Yarışmanın sonucu yazarın ölümünden 17 gün sonra açıklanır (Aydemir, 2011, s.19).

Faik Baysal 9 Aralık 2002 tarihinde İstanbul'da vefat eder. Ataköy Beşinci Kısım Camii'nde kılınan cenaze namazı sonrası, Topkapı Merkezefendi Mezarlığı'na defnedilir.

Faik Baysal'ın eserleri

- Romanlar

Sarduvan (Semih Lütfü Kitabevi Yay., İstanbul 1944)

Küçük İnsanlar (Yeni İstanbul gazetesi, (138 tefrika), 23 Aralık 1952-20 Şubat 1953.)

Rezil Dünya (Remzi Kitabevi, İstanbul 1957)

Drina'da Son Gün (Sinan Yay., İstanbul 1972)

Ateşi Yakanlar (Armoni Yay., İstanbul 1991)

Voli, Telos Yay. (İstanbul 1997)

Madam Bambu (Can Yay., İstanbul 2002)

-Hikâyeler

Perşembe Adası (Varlık Yay., İstanbul 1955)

Sancı Meydanı (Set Yay., İstanbul 1968)

Kırmızı Sardunya (Perşembe Adası ve Sancı Meydanı birleştirilerek, Can Yay.,

İstanbul 1996)

Nuni (Altın Kitaplar Matbaası, İstanbul 1983)

Militan (Kelebek Yay., İstanbul 1986)

Tota (Edebiyat Gazetesi Yay., İstanbul 1990)

Güller Kanıyordu (Gendaş Yay., İstanbul 1992)

Elleri Sesinin Rengindeydi ((1. bs.), Can Yay., İstanbul 1998)

Ilgaz Teyze Öldü (Telos Yay., İstanbul 1998)

-Şiir Kitapları

İlk Defa (Varlık Yay., İstanbul 1957)

Uyyy (Ey Yay., İstanbul 1984)

Beyaz Şiirler (Ey Yay., İstanbul 1990)

Ayın Ucunda ((Tüm Şiirler), Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1994)

-Oyun

Kavanozdaki Adam (1975. (Daktilo nüshasından faydalanılmış olup yayımlanmamış bir eserdir.))

-Çeviri

Charlier, Jean Michel, Rezil, Kervan Yay., İstanbul 1976.

Dumas, Alexandre, Siyah Lale, Başkan Yay., İstanbul 1975.

Marquez, Garcia Gabriel, Kırmızı Pazartesi, Can Yay., İstanbul 1982.

Georgio, C. Virgil, Menekşe Tepeler; Hayat Bağları, Altın Kitaplar Yay., İst., 1972.

Herbert, James, Sıçanlar, Nebioğlu Yay., İstanbul 1975.

Khovry- Ghata, Venus, Tenes Burnu Nişanlıları, Telos Yay., İstanbul 1996.

Kirst, Hans Hellmut, Bahar Korkusu, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1972.

Krist, Hans Hellmut, Generallerin Gecesi, Tel Yay., İstanbul 1972.

Ollivro, Edouard, Babasının Oğlu, Kervan Yay., İstanbul 1977.

Papajorjiu, Jorj D., Köy Düğünü, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1964.

Peyrefitte, Roger, Manuş, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1972.

Sahabjam, Freidoune, 10 Dağın Şeyhi Hasan Sabbah, Telos Yay., İstanbul 1998.

(Aydemir, 2011, s.555-556).

4.2.1. *Rezil Dünya*

Rezil Dünya romanı yazarın kitap olarak sunulan ikinci romanıdır. İlk basımı 1957 yılında *Remzi Kitabevi* tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci basımı 1970 yılında *Set Yayınevince* yapılan romanın üçüncü basımı 1972 yılı *Varlık Yayınevi*, dördüncü ve beşinci basımları ise 1994 ile 1997 yıllarında *Can Yayınları* tarafından yapılmıştır. Romanın dört kere TRT tarafından filme uyarlanması düşüncesi gündeme geldiyse de maddi gerekçelerle bu proje hayata geçirilememiştir. Bu çalışmada ele aldığımız kitap *Varlık Yayınları*nca gerçekleştirilen basımıdır. Kitap 391 sayfadan oluşmaktadır. Kapak tasarımı olarak sade bir tasarım tercih edilmiştir. Kapağın üst bölümünde yazarın ismi, orta bölümünde büyük boyutta eserin ismi ve en alt bölümde yayınevinin ismi yer almaktadır. Eser 12 bölümden oluşmaktadır. Roman otobiyografik özellik göstermektedir. Faik Baysal'ın hayatı, özellikle çocukluk ve gençlik dönemlerinde yaşadıkları büyük oranda eserde anlatılmaktadır. Bu bakımdan romanın olay, zaman gibi unsurlarını yazarın hayatı üzerinden değerlendirmek mümkündür.

Roman zamanı açık bir ifadeyle belirtilmemektedir ancak roman başkişisinin Çerkeş depremini yaşaması (1944) ayrıca anlatının geniş bir kısmında 2. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) belirtilmesi roman zamanının 1940'lı yılların başı olduğunu işaret etmektedir. Bununla birlikte romanın otobiyografik yanı da bu tarihleri destekler niteliktedir. Anlatılan tüm olaylar göz önünde bulundurulduğunda romanın zaman aralığının 1938-1945 yıllarını kapsıyor olduğu söylenebilir. Roman mekânını geniş anlamda Adapazarı, İstanbul, Ankara, Kurşunlu oluşturmaktadır. Dar çerçevede mekânların ise Elena'nın Pansiyonu, Tığcılar Mahallesi, Misbah'ın Kahvesi, Mühürdar Gazinosu, Balıkçı Halis'in Barakası gibi yerler olduğu söylenebilir.

Roman kişiler dünyası bir hayli kalabalıktır. Birkaç roman kişisini ifade etmek gerekirse bu isimler Rafet, Matmazel Elena, Dürriye, Müdür Vital, büyükanne, büyükbaba, Mekin, Balıkçı Halis, Baba Kazım, Dertlioğlu, Pedro, Artovalı, Keşo, Taho şeklinde sayılabilir.

Romanın konusunu 1940'lı yıllarda özellikle İstanbul'un çeşitli bölgelerinden görüntülerle, şehirlerde görülen; dönemin toplumsal olaylarına bağlı olarak gelişen sınıf farklılıkları, ahlaki bozulmalar, toplumsal problemler oluşturmaktadır.

Roman, başkişi Rafet'in Adapazarı Tığcılar Mahallesi'ndeki hayatını, mahalle sakinlerinin yaşamını anlatan olaylarla başlamıştır. Mustafa Rafet'in annesi o doğduktan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Babası da eşinin ölümü sonrası İstanbul'a gitmiş ve evlenmiştir. Mustafa babaannesi ve büyükbabası ile yaşamaktadır. Bütün çocukluğunun sığınağı büyükannesidir. "*Sabır denilen o korkunç şeyi büyük annesinden başka da hiçbir insanda*" (s.6) görememiştir.

Mustafa Rafet, zengin bir ailenin çocuğudur ancak yaşadığı mahallenin insanları yoksuldur. Bu sınıf farklılığının ona yaşattığı çatışmayı çok küçük yaşlarda ilk aşkı Dürriye'nin karşısında hissetmiştir. Zengin-yoksul ikiliğinin meydana getirdiği çatışmalara bu kitabın 9, 10, 25, 52, 56, 154, 179, 180, 184, 195, 214, 289, 295, 380, 386, 391. sayfalarında da yer verilmiştir.

> Tozun içine gömülü, kirli, her değdiği yeri yakıp kömürleştiren Adapazarı güneşine rağmen ayakları beyaz beyazdı. Anası benimle konuşurken hiç kımıldamazdı bu ayaklar. Onlara baktıkça utanırdım, en pahalı bir çift sandal içindeki kendi ayaklarımdan utanırdım. Yavaş yavaş, belli etmemeye

çalışarak tozun içine saklamaya çalışırdım benimkilerini. Bir türlü yüzüne bakamazdım... (s.9).

İlk aşkı Dürriye için de bu sınıf farkı endişe vericidir. Dürriye Mustafa'ya beslediği duygulara rağmen bu işin sonunun gelmeyeceğini düşünmektedir. Dürriye yoksul bir ailenin kızı olduğu için Rafet'in ailesinin onu istemeyeceğini, isteyecek olsalar bile herkesin Rafet'le evlenmesinin parası için olduğunu söyleyeceklerini düşünmektedir (s.25-26).

Mustafa'nın büyükannesi geleneksel değerlere bağlı biridir. Mustafa'nın küçük yaşta tutulduğu aşkı anlamlandırma çabası onu içine kapanık bir çocuk yapmıştır. Durumu fark eden büyükannesinin bu probleme çözümü geleneksel ve dinî değerleri çerçevesinde olmuştur. Mustafa Rafet'in ifadesiyle;

"*Sabah akşam okuyup üflüyordu beni. İkide bir kurşun döktürüyordu Sülük İbram'ın karısı Sarı Emine'ye. "Tozlu Hamamı"nda kanımı aldırıyordu hamam otu kokan cıvık suratlı natıra. Artık boynumda, kaşsız kirpiksiz Tutrakanlı Hafız Zehra'nın okuyup yazdığı muska asılıydı*" (s.11).

Geleneksel ve dinî değerlere atıf bu kitabın 11, 17, 18, 19, 46, 77, 80, 167, 168, 215, 292, 293, 295, 322, 380, 383. sayfalarında görülmektedir. Yazar Rafet'in babaannesinin – gerçek hayatta kendisinin- sahip olduğu, önceledi̇ği değerlerinin başında Allport ve arkadaşlarının sınıflandırmasındaki dinî değerlerin geldiğini işaret etmektedir.

Mustafa'nın büyükbabası ise bulundukları çevredeki ahlaki bozulmalar karşısında Mustafa'nın bu ortamdan, mahalleden uzakta disiplin altında bir eğitim alması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre Mustafa Rafet'in içinde bulunduğu durumdan çıkması için güzel bir eğitim ortamında bulunması gerekmektedir. Ayrıca her şey yalnız dinî buyrukları ezbere, sorgulamadan yerine getirmekten ibaret değildir. Büyükbaba dinin inanma yönü olduğu gibi bilme, akletme yönünün de varlığından bahsetmektedir ve toplumdaki din anlayışının yaşanan problemlere çözüm üretemeyecek durumda olduğunu savunmaktadır. Körü körüne uygulanan, aklın işe koşulmadığı dinî bazı uygulamaların problemlere çözüm üretmekten uzak olduğu imasını içeren cümleler kitabın 16, 17, 18, 19, 81, 295. sayfalarında da yer almaktadır. Bu anlamda yazarın bübükbaba roman

kişisiyle Allport ve arkadaşlarının rasyonel düşünme, eleştiri, muhakeme değerlerinden oluşan bilimsel/teorik değerlere atıfta bulunduğu söylenebilir.

> Sana gerçeği söylüyorum. Gerçek denilen şeyin de cuması, perşembesi olmaz. Yalnız namaz kılmak, okuyup üflemekle iş bitmez. Allah insana yalnız tespih değil, akıl da vermiş. Ne yaptın sen şimdiye kadar? Aklını kullanacağına durmadan tespih çektin. Ne oldu tespih çektiğinde? Hiç! Tespih çekmekle her iş olup bitseydi dünya şimdiye kadar cennet olurdu, cennet! (s.17).

Roman kişilerinden büyükanne ve büyükbaba arasındaki diyaloglara ve problemlere çözüm üretmek adına seçtikleri yollara bakarak yazarın dinî değerlere sahip ve onu önceleyenlerle bilimsel değerlere sahip olarak önceleyenler arasındaki farklılık ve çatışmalara dikkat çektiği belirtilebilir.

Mustafa'nın büyük babası bu endişeler içinde onu İstanbul'da bulunan Saint Joseph Lisesi'ne göndermeye karar vermiştir. Rafet Mustafa 11 yıl sürecek eğitim hayatına yatılı olarak adım atacaktır. Mustafa Rafet ilk kez İstanbul gibi büyük bir şehre gelmektedir ve karşılaştıkları karşısında şaşırmıştır. Bu şehir geldiği yere, Adapazarı'na hiç benzememektedir. Yazar romanda şehir-kırsal ikiliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca kendisinin sahip olduğu -Allport ve arkadaşlarının belirttiği- estetik değer grubunun değerlerini mekân üzerinden belirtmiştir.

Estetik değer anlayışının mekân üzerinden ifadelerine romanın 28, 90, 122, 175, 176, 179, 181, 201. sayfalarında da değinilmektedir.

> Başımın üstünde bana yabancı olan bir gökyüzü vardı. Geniş, Dürriye'nin gözlerine benzeyen bir gökyüzü. Bu gökyüzünün bütün çevresini görebiliyordum. Bu gökyüzünü birçok yerde havasızlıktan boğulan, taş yığını apartmanlar kirletiyordu. Vapur, araba, tren, tramvay, otobüs gürültüsü bu gökyüzünü paramparça etmişti. İnsanlar ilgili bile değildi gökyüzüyle. Neredeydi benim mahallemin o mavi uçurtma kâğıtlarına benziyen gökyüzü? Toprak sımsıkı kapalıydı. Kesme şekerine benzeyen koca koca taşlarla kapamışlardı canım toprağı. (s.27-28).

Saint Joseph Lisesi de ona göre "*kalın duvarlarla*" (s.28) çevrili bir hapishaneydi. Bu hapisliği de 11 yıl sürecekti. Rafet okul yılları içerisinde orta birinci sınıftayken büyükannesini, lise ikinci sınıftayken de büyükbabasını kaybeder (s.29). Bütün hayatının karşılığı ona artık hapis hayatından ibaret gelmektedir. Mezuniyet günü geldiğinde Rafet çok mutludur zira özgürlüğüne kavuşacaktır. Katı, disiplin kurallarıyla ve otoritelerce belirlenmiş hayatının nihayete ereceğini düşünmektedir. Bu okuldaki hayatı, sahte kibarlıklarla, değişmez kalıplarla çevrelenmiş, gerçek insan hayatından kopuk bulmaktadır. Belli bir düzen vardı ve bu düzen insan hayatının iyileşmesine hizmet etmiyorsa bile her şart altında korunmalıydı. Öyle ki okul kitaplığından Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı kitabı, eserde yer alan papazın bir genci kurtarmak için polislere yalan söylüyor olması sebebiyle kaldırılmıştı (s.47-48). Zira buradaki anlayışa göre bir papaz hiçbir şart altında yalan söyleyemezdi. Bu noktada yazar hâkim idari, siyasi, dinî gücün, ideolojinin edebiyat üzerinde uyguladığı sansüre atıfta bulunmaktadır. Yazar özgürlük ve otorite değerleri arasındaki çatışmalara da bu romanda sıkça yer vermektedir. Bununla birlikte eğitim kurumlarının toplumsal hayatın gerçeklerinden uzak eğitimleri sebebiyle okuryazarların toplumsal gerçekler karşısında yaşadıkları çatışmalar da romanda sıkça vurgulanmaktadır. 40, 41, 44, 55, 56, 57, 67, 58, 84, 92, 126, 181, 268, 290, 362, 385, 386. sayfalarda konuyla ilgili örneklere yer verilmiştir.

Müdür Vital mezuniyet günü bir konuşma yapar. Daha önceki mezuniyet konuşmalarının aynısı olan bu konuşmada da Müdür Vital "*Günler geçer hayat geçer, insanlar geçer. Dünyada yalnız fazilet yaşar*" (s.33) demektedir. Mustafa ise müdürün sözlerine inanmamakta, bu sözleri saçma bulmaktadır. Dünyada ölmeyen ne vardı ki diye sorgulamaktadır. Yazar burada Rafet'in ifadeleri üzerinden değişmez değer anlayışı-göreli değer anlayışı çatışmasına dikkat çekmektedir. Bu dikkat kitabın 33, 34, 47, 48, 94. sayfalarında da yer almaktadır.

Mustafa Rafet diploması, bildiği yabancı diller gibi donanımların güvencesi ile özgürlük umudu taşıdığı yeni hayatına adım atar. Ancak Rafet hayatın hayal ettiği gibi olmadığını çok kısa bir zaman sonra anlar. Matmazel Elena'nın Kadıköy'de Hacı Şükrü Sokağı'ndaki pansiyonunda aylık 15 liraya kalmaktadır ve bu pansiyondaki odası tam bir hapishane koğuşunu andırmaktadır (s.50). Saint Joseph için öncesinde hapishane olarak niteleme yapan Rafet bugününe bakarak o günlerin aslında ne kadar da keyifli, mutlu

olduğunu anlayamamış olduğunu fark eder (s.56-57). Odasını Misbah'ın Kahvesi'nde tanıştığı Mekin'le paylaşmaktadır. Mekin babası tarafından evden kovulmuştur. Bu durumun sebebi Mekin'in babasının Mekin'in üvey annesi olan eşinden kıskanmasıdır. Mekin de evsiz, ailesiz ve parasızdır. Rafet pansiyona ve mahalle bakkalı Cilas'a borçlanmıştır ve bu borçları ödeyecek parası yoktur. Mekin aç, perişan halleri için kendince öneriler de bulunur.

> Güzel adamsın, hoş adamsın. Ama o güzellikle, hoşlukla iş bitmez. Bir kere çok aptalsın. Herkesi dayın, amcan sanıyorsun hemen. Ben de bir zamanlar senin gibiydim. Her şeyin doğrusunu konuşurdum. Yalan söyleyeceğim diye ödüm kopardı. Hâlbuki doğru laf para etmiyor şimdiki dünyada. O eskidenmiş babam. Kazık gibi doğru olmak eskidenmiş (s.58-59).

Paranın amaç değer olduğu bu zamanda çevredeki her canlı aç ve perişan durumdadır.

"*Burnuna kadar çamura batmış bir at vardı bizim kapının önünde. İki yanından sarkan uzun küfeler domatesle doluydu. Hayvan takır takırdı, zayıflıktan karnı sırtına yapışmıştı. Sıska bacaklarını saran deride tek bir kıl yoktu. Güçlükle bir şeyler yutmaya çalışıyordu*" (s.63).

Mekin açlık içindeki hallerinin çözümü olarak bir hayli borçlandıkları bakkal Cilas'a Rafet'in ağzıyla tehdit mektubu yazar ve bu tehditle ondan o gün için karınlarını doyuracak erzakları alır. Rafet bunu bilmektedir zira buna Mekin'le birlikte karar vermişlerdir. Bakkal Cilas önce bu tehdit mektubunun Rafet gibi okumuş biri tarafından yazılamayacağını düşünse de Mekin yalan söylemekteki ustalığıyla bu tehdit notunun ondan geldiği konusunda Cilas'ı ikna eder (s.67). Mekin ayrıca Rafet'e pansiyonda bedava kalmasını sağlamanın yolu olarak Elena ile yakınlaşmasını önerir. Rafet de bu öneriye uyar. Zira cebinde bir kuruşun bile olmadığı bir hayat yaşamaktadır ve Elana'ya da borçlanmıştır. Bu yakınlaşma olasılık o ki pansiyonda kalışını kolaylaştıracaktır. Elena, Rafet'in bu düşüncelerle teşebbüsünü, sahip olduğu bazı değerler nedeniyle bertaraf eder. Elena'nın mensubu olduğu toplumun gelenekleri arasında kadının evleneceği erkeğe "drahoma" adı verilen bir para ödemesi gerekmektedir (s.80). Pansiyonu işletirken yaşadığı birçok sıkıntıya tahammül göstermesi bu sebepledir. Bununla birlikte evlenmeden önce yaşanan cinsellik dinî inanışının yasakları arasındadır.

Ayrıca Elena'nın annesi can verirken ona kendisini evleneceği insana saklamasını vasiyet etmiştir (s.81). Elena bu değerleri terk etmek istememektedir. Rafet bu teşebbüsünden öğrendikleri sonrası pişmanlık duyar. O gün öylece kapanır. Mekin ise o akşamdan sonra ortadan kaybolmuştur. Rafet onu bir daha görmez. Elena'ya ve Cilas'a olan borçlarını ödeyebilecek parayı kazanamayan Rafet bir gece vakti mahalleden kaçar. İçinde bulunduğu hal sebebiyle yaptıkları onu değerleri, inançları ile çatışmaya sürükler ve borçlarını ödemeden kaçışı, ömür boyu vicdanını rahatsız eder. Romanda vicdanın toplumsal hayatı düzenleyici özelliği ifade edilmektedir.

"*Her gün yeni bir tokadını yediğim hayat bana kendime göre bir çekidüzen vermişti. Duygusuz, sert, yalancı bir yüzüm, taş gibi bir yüreğim vardı. Ellerim bir kavgacının iğri büğrü ellerine dönmüştü. Sevemiyorlardı, acıyamıyorlardı kimseye artık. Küfür etmeyi, haksızlık etmeyi öğrenmiştim şimdi de.*" (s.84).

Yazar bu ifadeleriyle kişinin değerler hiyerarşisinin yaşadığı olaylar ve şartlara göre değişebileceğini vurgulayarak değerlerin rölatif değer anlayışı kapsamında kabul edilmesi gerektiğini savunur gibidir. Bununla birlikte Graves'in, değer sınıflandırmasındaki aşamaları bu ifadelerden görmek mümkündür. Zira Graves'e göre bir üst değer aşamasına geçiş için insanın içinde bulunduğu şart ve durumlarda beliren ihtiyaçlarının karşılanması, bu aşamanın değerlerinin özümsenmesi gerekmektedir.

Rafet, Elena'nın pansiyonundan kaçtıktan sonra ne yapacağını bilmez şekilde sahile iner. Burada Balıkçı Halis'le tanışır. Balıkçı Halis ona kulübesinde kalacak yer ve yiyecek temin eder. O gece Halis'le sohbet ederler. Halis eğitim kurumlarında kişilerin maruz kaldığı kalıplardan ve öğretilen bu kalıpların hayat gerçekleri ile uyuşmazlığından bahseder (s.92). Geceyi balıkçı kulübesinde geçiren Rafet ertesi gün Yeldeğirmeni'ndeki Misbah'ın Kahvesi'ne gider. Misbah kahve işletmesinden çok para elde etmemektedir ancak çok parada gözü olan biri değildir. Haram paradan da kaçınan biridir. Kahveye gelen sayılı kişi vardır ve çoğu karaborsacılığa bulaşmıştır. Yakalanmaları halinde de rüşvetle paçayı kurtarmaktadırlar. Yazar, kişinin içinde bulunduğu toplumun düzenini tesis eden aslî etkinin devlet ve devlet kurumları olduğuna atıfta bulunmaktadır. Söz konusu atıfta hukuk sisteminin önemine özellikle işaret edilmektedir. Bu kurumlardaki düzensizliğin toplum hayatında anomiye sebep olarak ahlaki yozlaşmanın yaygınlık kazanacağı, toplumsal çözülmenin önünü açacağı değerlendirmesi de yapılabilir.

Misbah, Rafet'e bunları anlattır ve sonra kendisinin bu işlere girmeyişini "Vicdanım var benim" diyerek açıklar (s.105). Misbah'ın vicdanı inancının ölçüleriyle şekillenmektedir. "*Oh! Öyle deme. Ne de olsa haram para be. Fakir fukaranın parası be. Allah ne yapar insanı sonra bilir misin? Nah! Şu tömbeki gibi yakar ha!*" (s.105). Rafet Misbah'la bu sohbetlerinde birçok olaydan haberdar olur. Haberdar olduğu konular arasında Mekin'in ve tramvaycı Osman'ın intiharları da vardır.

Rafet, Misbah'ın aracılığıyla Mühürdar Gazinosu'nda çalışmaya başlar. Rafet para kazanmak istemektedir ancak bu isteği erdemli bir hayat yaşayabilmek içindir. Burada para Rokeach'in belirttiği amaç değerlere ulaşmak için araç durumundadır.

> Çalışmak isteyişimin nedeni sokakta kalmaktan kurtulmak, üstümü başımı biraz olsun yenilemekti, yalnız para kazanmak değildi. Aklımda hiç çıkmayan bir şey vardı. Öyle bir şey ki kulak acısı gibi duruyordu yüreğimde. Cilas ve Elena gece gündüz içimdeydiler. Canımı dişime takmıştım. Yoksa ne sokaktan, ne de insanların beni ayıplamasından korkuyordum artık (s.114).

Mühürdar Gazinosu'nun sahibi Baba Kazım'dır. Baba Kazım aslen Rum kökenlidir. Sonradan Müslüman olmuş eşinin de kendinin de ismini değiştirmiştir. Alan Cuma'da yaşadığı sırada köylerindeki Gavur Apti yani Apostol'un bir yanlış anlama sebebiyle evini yakmasıyla sonuçlanan bir olay yaşamıştır. Bu yangında bütün köy yanmıştır. Üstelik Baba Kazım o geceden sonra kızı Safiye ve eşi Ayşe'yi bir daha görememiştir. Ona Baba lakabının takılmasının sebebi çalışanlarına iyi davranması, onları koruyup, kollaması ilgilenmesinden kaynaklanmaktadır. Gazinoda üç çalışan vardır. Rafet'in dışındaki diğer iki çalışan Kıbrıslı Ocakçı Raşit ve Kosti'dir. Kosti gösterişle, süsle kadınların gözlerini boyayarak, kandıran biridir. Gazinodaki işinden kazandığından daha fazlasını giyim kuşam üzerine harcamaktadır (s.118). Bu özelliklerle ifade edilen roman kişisi olarak Kosti'yi, yazarın Schwart'ın belirttiği toplumdaki görüntüsünü korumak, kişiler üzerinde kontrolü sağlamak değerlerini kapsayan güç değer tipini ahlaki olmayan şekilde uygulayan tiplere işareti olarak değerlendirebiliriz.

Rafet, Baba Kazım'ı, Baba Kazım da Rafet'i sever. Bazı geceler uzun sohbetler ederler. Bu sohbetlerinden birinde Baba Kazım toplum hayatında, meydana gelen değişimlerden, yeni dünya görüşünden bahseder.

> Bugünün gençleri Allah'ı unuttular. Allah'ı unuttun mu, insanın işi rasgitmez. Neden bilmem? Biraz mürekkep yalayan yolunu şaşırıyor. Kendini bir şey sanıyor hemen. Cahil bir adam yapsa bunu neyse. Cahil der, geçersin. Öyle değil şöyle dersin, yola getirirsin onu. Ama okumuş adamlar hem dinsiz oluyor, hem de inatçı. Sen ne dersen de, dediğinden şaşmıyor hiç. Şuradan geçen bir genci tutup sor. Müslümanlığın şartı kaçtır de, bakıp güler yüzüne, deli sanır seni. Ne şart ne şurt kaldı (s.125-126).

Baba Kazım kadın-erkek ilişkilerinde yaşanan değişimden de memnun değildir.

> Yağma yok, bir erkek karı yoluna gitti mi ondan iş bekleme. Şimdiki gençler karı önünde toz yutuyorlar. Karı dedin mi akılları gidiyor. Yemiyorlar, içmiyorlar, karılara yediriyorlar ellerine geçeni. Kimi görsen sırtında kürk manto. Kolunda simit simit bilezik. Ayağında ipek çorap. Yüz göz boya içinde. Hep sinemalardan özeniyorlar buna. Hey gidi dünya hey! Senin benim karı dediğimiz hanımefendi oldu şimdi. Sonra nereye baksan kadın. Vapurda, trende, tramvayda hep karılar. Oturacak yer bulamazsın şeytan tüylerinden. Evlerinde işleri yok mudur bunların? Yemekleri kim yapar? Bulaşığını çamaşırı kim yıkar? Kim süpürür ortalığı (s.131).

Kadının yeni dünya düzeni içindeki konumunu ifade eden bu sözlere ek romanda bu konuya dikkat çekilmektedir. Kadın- erkek ikiliği 145, 148, 177, 178, 338, 339, 387.sayfalarında da yer almaktadır.

Yazar, Baba Kazım roman kişisi aracılığıyla toplumsal hayatta yer alan uyuşmazlıkların taraflarından bir tarafın düşüncelerine, inançlarına yer vermektedir. Yeni toplumsal şartlar, durumlar, kurumlarla –eğitim, aile vb.- insanların yaşam tarzlarında, dünya bakışlarında, tanımlanmalarında, iş bölümünde, konumlarında meydana gelen değişimler ifade edilmektedir.

Rafet'in Baba Kazım'la uyuşmayan fikirleri vardır ancak o fikir farklılıklarının hayatı yaşar kıldığına inanmaktadır.

> Hiçbir fikrine karşı koymamıştım. Çünkü inanmış adamdı. İnançlarını eleştirmek de taşa çivi çakmaktan farksızdı. Ona ahlakın ne olduğunu da

> soramazdım. Ahlak kurallarının her devirde değiştiğini, babanın oğlundan daima geri kaldığını da söyleyemezdim. Buna hiç gereği de yoktu. Baba bütün bu korkuların üstünde adamdı. (…). Ben fikirlere değil iyiliğe inanıyordum artık. Dünyayı yüzyıllardan beri hep bu saçma fikirler kana boyamıştı. Onu ancak iyilik kurtarabilecekti (s.136).

Rafet bu düşünceleriyle dünya görüşünü şekillendiren unsurların başında inancı öncelemektedir. Değer anlayışını ve bu değer anlayışına göre davranışı belirleme gücü de inançtan daha çok etkilenmektedir. İnancın aşkınlık yönü bu bakımdan madde ve mana ikiliğine de dikkat çekmektedir. Bu ikiliğin meydana getirdiği çatışmalar romanda farklı olaylar ve kişiler etrafında kitabın 125, 127, 129. sayfalarında da görülmektedir.

Bir gün Gazino'da Kosti'nin sebep olduğu bir olay sonrasında keyfi kaçan Baba Kazım, Rafet'e kendi eğitimine uygun bir iş bulmasını önerir. Bu olaydan kısa bir zaman sonra da ölür. Baba Kazım'ın ölümü sonrasında elinde 168 Lirası ile Rafet yine sokaklardadır. Ancak gazinoda garsonluk yaptığı süreçte birçok hayat bilgisini de edinmiştir.

"*İnsanlar hangi yoldan olursa olsun, bazen başkalarının ölümüne bile göz yumarak, karınlarını yirmi dört saat için susturacak bir sıcak ekmeği elde etmeyi kendilerine ömür boyu iş edilmişlerdi*." (s.152).

Yine bu ifadeden hareketle yazarın, Graves'in aşamalar halinde ilerleyen değer sınıflandırması savunularına denk düştüğünü belirtebiliriz.

> Gözyaşı bir parça tuz ve sudan başka bir şey değildi yeni dünyamızda. Bir zamanların gülü, bülbülü, bulutları seven insanları şimdi artık yalnız ekmeği düşünüyorlardı. Aşk, sevgi, kadın, adalet, vicdan gibi değerler yok olmuştu. İnsan içine durmadan ekmek atılan koskoca bir mide kesilmişti. Midesiyle değil de kafasıyla hareket edenler bile günün birinde ölüme mahkûmdular. Dünyanın yeni şartları ağırdı. Kalbi bir tarafa koyup mide ile yola çıkmak gerekti. Buydu bütün mesele. Bunun yüzde yüz doğru, çok acı bir gerçek olduğunu bildiğim halde Vital gibi vicdanımı rafa koyamadım. Ne olursa olsun, insan kalmaya karar vermiştim. Bu yüzden belki bir gün açlıktan ölecektim (s.152-153).

Burada temel vurgu yeni dünya düzeninin yani modernizmin ürünü tüketim, beden, ben gibi kavramların insanın ruhi, zihnî özelliklerinden; bir bütün olarak insanı insan kılan değerlerden koparması üzerinedir.

Rafet yaşadığı bu iç çatışmaları içinde daha önce kaçtığı Kadıköy'deki sokağa gitmeye karar verir. "*Önce Cilas'la Elena'ya olan borcumu verecektim. Böylece onların vicdanlarında dolandırıcılığa mahkûm olan Rafet'i kurtaracak, ona insanlığını yeniden kazandıracaktım*" (s.154). Ancak sokağa geldiğinde öğrendikleri karşısında şaşkınlık yaşar. Elena Cilas'ın çırağı Andon ile kaçmıştır. Cilas ise Mekin'in Rafet'in ağzıyla yazdığı tehdit notu sonrası şüpheci, korkak bir hal almıştır. Çırağının bakkaldan altı yüz lira çalarak kaçmasıyla da akıl sağlığını yitirmiştir (s.163-164). Rafet Elena'nın kaçışına için için sevinmiştir. Geleneksel kalıplardan, tabulardan kurtulmuş olduğunu, en çok istediği annelik duygusunu tadacağını düşünerek mutlu olmuştur. "*Çok iyi etmişti kaçtığına. Hiç olmazsa Hacı Şükrü Sokağı'nın dedikodusundan, kömürcüsünden, bekçisinden kurtarmıştı yakasını*" (s.168). Burada yazar, Rafet üzerinden kişinin sahip olduğu bireysel değerlerinin mensubu olduğu grup değerleriyle çatışması ve bu çatışmanın sonucunu belirtmiştir. Cilas'ın akıbeti içinse kendini suçlamaktadır. Rafet, Hacı Şükrü Sokağı'ndan bu düşüncelerle çıkar ve Balıkçı Halis'in kulübesine gider. Ancak iki aydır Halis'ten haber alınamadığını öğrenir. Oradan Misbah'ın Kahvesi'ne geçer. Kahve kapalıdır zira Misbah çivi karaborsacılığı yapmaya teşebbüs etmiş ve polisler tarafından yakalanmıştır. Ne olduğu, nerede olduğu hakkında ise kimsenin bilgisi yoktur (s.173-174).

Rafet Ortaçeşme'de bakımsız bir ev tutmuş orada yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Özel dil dersleri vermeye başlar. Özel dersi mahallenin bakkalı Pedro'nun kızı Nina'ya vermektedir. Kazandığı para en azından karnını doyurmasına yetmektedir. Pedro iyi bir insandır. Altı çocuğu vardır ve hepsi paralı okullarda okumaktadır. Cömert bir adamdır. Rafet alışverişini onun bakkalından yapmaktadır. Zaten kazancı da kızı Nina'ya verdiği özel derslerden elde etmektedir. Ortaçeşme'de yaşam koşulları çok olumsuzdur. Bir yanda sağlıksız, düzensiz evler bir yanda göğe yükselen apartmanlar vardır. Şehrin çöplerinin dökülmesine İstanbul Belediyesince yasak getirilmiş olsa da bu yasak kâğıt üzerinde varlık göstermektedir, uygulamada bu kurala uyulmamaktadır (s.175-176). Buradaki çöp yığınları yoksul evlerin gıda temin noktası gibidir. Zengin ailelerin

çocuklarının beğenmeyip çöpe attıkları yiyecekleri yoksul ailelerin çocukları çöpten almaktadır (s.179). Romanda modern dönem şehirlerinin modernizm ilkeleri ve değerlerine uygun olarak insanların sınıf farklarının belirgin olarak görüldüğü yerler olduğu işaret edilmiştir. Bahsi geçen bu yeni düzen insanı insana yakışır hayattan koparmaktadır ve bu yeni hayat içindeki çirkinlikler normalleşmekte, kanıksanmaktadır.

Rafet burada arkadaşlar edinmiştir. Çöpçü Müslim, araba şoförlüğü yapan Taha ve Keşo sevdiği insanlar arasındadırlar. Ancak buradaki hayatı ve bu insanlara sevgisi çok sürmeyecektir. Zira mahalledeki bir düğün sırasında Nina kaçırılır. Kaçırılanlarca günlerce tecavüze uğradıktan sonra polislerce bulunur. Gazetede yer alan haberlere göre konuyla ilgili tutuklananlar arasında Müslim, Taha ve Keşo da vardır. Olayda Rafet'in de adı geçmektedir. Bu haberi okuyan Rafet karakola ifade vermek için gider. Suçsuzluğunu Pedro ve onun eşinin şahitliği ile ispat eder. Ancak bu durum netleşinceye kadar yedi gün hapishanede tutulur. Rafet için "*Bu da acı, ama iyi bir ders olmuştur*". "*Dünyayı dolduran insanların çoğu birer Müslim, Taha ve Keşo'ydular*" (s.211).

2. Dünya Savaşı, taraf olup olmamaya bakmaksızın bütün ülkelerin toplumsal hayatı üzerinde büyük zararlar oluşturmaktadır. Türkiye'de de durum böyledir. Savaş halk içinde korku, ümitsizlik meydana getirmiştir. Bununla birlikte yeni tiplerin türemesine sebep olmuştur. Karaborsacılık almış başını yürümüştür. Halk zor şartlar altında yaşamaya çalışmaktadır ve hükümet bu durumu önleyecek yasa ve uygulamalardan uzaktır. Hükümetin bu başı boşluğu sıkıntıyı daha da büyütmektedir. Gıda ürünlerinin fiyatları çok artmıştır ve toplumda aralarında büyük uçurumlar bulunan zengin, lüks içinde bir grup ile yoksul, sefalet içinde bir grup netleşmiştir. Savaş korkusu, insanların akıl sağlıklarını tehdit eder korkulara sebep olmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de büyük toplumsal olaylara, değişimlere bağlı olarak çatışmaların sayısı ve yoğunluğu artmaktadır. Toplumda anomi hâkim durumdadır. İntiharlar, tecavüzler, cinayetler artmıştır (s.215). Buna bağlı olarak çok sayıda ahlak dışı durum, davranış, şiddet ve sapkınlık görülmeye başlar. Bu romanda en çok dikkat çekilen konuların başında bu durum gelmektedir ve kitabın 44, 45, 55, 56, 78, 87, 118, 133, 135, 150, 153, 154, 157, 159, 162, 175, 179, 183, 193. sayfalarında ahlaki olmayan durum ve davranışlar anlatılmaktadır.

Rafet İstanbul'da yaşadığı olumsuz deneyimler sonrasında şansını Ankara'da denemeye karar verir. Ankara Radyosu'nun açtığı spikerlik sınavına katılır. Sınavı kazanmasına rağmen onun yerine hatırı sayılır tanıdıkları olan başka biri alınır. Rafet yine işsiz ve yersiz olarak Ankara'da ortada kalakalır. Burada Şark Otel'e yerleşir. Otel her yandan dökülen bakımsız bir yerdir. Oda arkadaşı Dertlioğlu ve otelin temizlik görevlisi Yakup Ağa (Artovalı) ile burada tanışır. Onların hayatları da acı ve yokluk içindedir. Dertlioğlu gazetede okuduğu bir habere çok öfkelenmiştir ve bunu yüksek sesle dillendirir. Habere göre "*yedi yüz bin ton ekmeklik buğday silolarda çürümüş*" tür (s.243). Ancak Dertlioğlu bu habere inanmaz. Ona göre buğday çalınmıştır. Silolardaki buğday üzerine Rafet ve Dertlioğlu konuşmaya başlar ve fikirlerini belirtirler. Rafet gazetelerin böylesi bir yalan haber yapamayacaklarını bunun daha sonra öğrenilmesi durumunda varlıklarının son bulacağını ki son bulmalı olduğunu düşünmektedir (s.244). Dertlioğlu ise yalanları ortaya çıkıncaya kadar kazanacaklarını kazanmış olacaklarını savunur. Rafet böyle bir yalan haberin savaş beklentisi içinde olan halk üzerinde olumsuz etki oluşturacağını ve güvensizlik yaratacağını belirtir."*Yarın öbür gün bir savaş olursa, halk hükümetle birlik olmaz. "Mademki beni düşünmüyor, ne diye öleyim onun için*" der. "*Memleketi için dövüşeceğini, dövüşmezse memleketin elden gideceğini düşünemez o dakika. Durum çok karışık*" (s.244-245). Dertlioğlu yedi yüz bin kilo buğdayın silolarda çürümesini kabullenememektir. Rafet ise bakılmayan, özen gösterilmeyen her şeyin çürüyeceğini belirtir. İnsan bile çürüyecektir (s.246). Bu sırada içeri çürüyen insan örneği olarak gösterilebilecek Artovalı girer. Artovalı, Şark Otel'de on altı yıldır yaşamaktadır. Otel temizliği ve getir götür işlerinden kazandığı parayı alkole yatırıp, sürekli sarhoş gezmektedir (s.254). Dertlioğlu, Artovalı'nın haline üzülürken Rafet'e yazmaya çalıştığı roman karakteri Bahşayiş Köyü'ndeki Yunus'tan bahseder (s.261). Bu bahis ile roman yazmak hakkında konuşmaya başlarlar. Dertlioğlu kitap yazma denemelerine girişmiştir ancak bu denemeleri yarım kalmıştır. Dertlioğlu Rafet'e de kitap yazmayı önerir. Rafet, Dertlioğlu'nun yazdığı romanda aşk olup olmadığını sorar. Dertlioğlu ise romanın aşk romanı olmadığını belirtir. "*Hayatı, insanları, insanların çektikleri acıları anlatan bir roman. Yepyeni, bambaşka, duyulmamış bir şey*" (s.263).

Rafet "*İçinde hiç kadın yok mu*" diye sorar. Dertlioğlu;

> Var, ama senin benim bildiğim kadınlardan değil. Çırçıplak, pabuçsuz, yırtık şalvarlı, verem, tarlada doğuran, ahırda yatan, çalışan, evinin duvarlarını kendi sıvayan, gece gündüz kuru bir ekmek yiyen kadınlar. Kürksüz, bileziksiz, iskarpinsiz, otomobilsiz, boyasız, pudrasız kadınlar. Hayatta oldukları gibi hepsi. Apacı, kupkuru, süssüz püssüz. Halbuki şimdiye kadar yazılan romanlardaki kadınların hepsi yalancı. Adları Ayşe ya da Fatma onların adı. Ama hiçbir köyde öyle atlas şalvarlı, ipek yaşmaklı, gözü sürmeli Ayşe Fatma yok. Ben romanımı yazarken hayata, gerçeğe elimden geldiği kadar bağlı kalmak istedim (s.263).

Dertlioğlu roman yazılacaksa samimi, yalansız yazılmalıdır diye düşünmektedir. Zira kalıcı eserler bu samimiyetten, gerçekten doğmaktadır. "*Ölümsüz olan hayal, aşk masalları değil yalnız insan ve onun olan sevgisidir*" (s.266-267). Yazarın sahip olduğu sanat/edebiyat anlayışı toplumcu gerçekçilik burada Dertlioğlu'nun ifadesiyle belirtilmektedir. Yine sınıf farklılığı emekçi, yoksul, kırsal kesimin kadını ile şehirli, süslü kadın gruplandırmasıyla tanımlanmaktadır.

Rafet ve Dertlioğlu sohbetlerini sürdürürlerken otele polis baskını gerçekleştirilir. Süleyman diye biri aranmaktadır. Otel içinde silahlı çatışma çıkar. Süleyman dedikleri kişi ve bir polis memuru ölür. Cesetleri gören Rafet büyük bir şaşkınlık yaşar zira Süleyman dedikleri kişi Saint Joseph Lisesi'nde 11 yıl boyunca en yakın arkadaşı olan Hıdır'dır. Hıdır bir Rus casusu olmuştur (s.279). Rafet cesede bakarken içinden "*Çalsaydın, öldürseydin seni bağışlayabilirdim. Ama sen açlıktan ölsen bile, seni yuğuran Burgaz toprağına kalleşlik etmeyecektin. Demirci Hıdır ve casus Süleyman, bu ikisi aynı adamdı. Yalnız aralarında bir pula satılan koskoca bir Burgaz adası vardı*" (s.280). Rafet'in bu söyleminden hareketle vatanseverliğin onun için yüksek değerler arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Bu noktada yazar toplumsal değerlerin bireysel değerlerin üzerinde olduğunu belirtmektedir ve Güngör'ün ahlaki değer grubunda genelin mutluğu, refahını hiyerarşik yapı içerisinde tepede konumlandırmaktadır. Artovalı gibi tüm gün sarhoş gezen birisi için de durum farklı değildir. Zira Dertlioğlu ve Rafet arasında olay sonrası gelişen diyalog bunu destekler niteliktedir.

"-Casus lafı olur olmaz Artovalı'nın sarhoşlugu hemen geçiverdi." "-Elbette, işin içinde memleket oldu mu en sarhoşumuz bile hemen ayılır." (s.286-287). Bu ifadeyle vatanseverliğin toplumun genelince onaylanan, toplumsal değerler hiyerarşisinin en üstünde yer alan değer olduğu bir daha vurgulanmıştır.

Yaşanan olay sonrası Şark Oteli de casusa yataklık etmek suçundan kapatılır. İşsiz ve yine kalacak yeri olmayan Rafet bir ay kadar bir inşaatta çalışıp orada kalır. Sonra Zonguldak'a geçer. Burada altı-yedi ay kalır. Zonguldak'ta da bekçilik, kömür ocaklarında işçilik, balıkçılık, posta gibi işlerde çalışır. Bu sırada polis tarafından arandığını öğrenir. Aranma sebebi askerlik görevi içindir. Askerlik şubesine gidip teslim olan Rafet'in üç yıl sürecek olan Yedek Subay Okulu'ndaki askerlik görevi başlar. Askerliğini ağırlıklı olarak Kurşunlu'da görevli olarak yapar. Kurşunlu 1852 rakımlı, 200 haneye sahip küçük bir yaşam alanıdır (s.291). Rafet buradaki hayatı Orta Çağ dönemine benzetmektedir.

> Orta Çağ insanı gibi sönük ve renksiz bir hayat yaşayan dükkân sahipleri, namaz saatleri dışında bütün iş günlerini tezgâhın arkasına serilmiş bir posteki üzerinde bağdaş kurarak, sallana sallana kuran okumakla geçiriyorlardı. Kur'an'dan başlarını yalnız bir müşteri geldiğinde, ya da çarşıdan bir araba veya şehirli kıyafetiyle bir yabancı geçtiği zaman kısa bir süre için kaldırıyorlardı. (…). Kuşaktan kuşağa hiç değişmeden geçen bu sıkıcı hayat düzeni, yaz kış lastik mes, takke, cübbe, potur, cam düğmeli dokuma bir gömlek içinde büsbütün sıkılıp ezilmişti (s.292-293).

Rafet'in ifadesine yani yazarın düşüncesine göre bu hayat gerici bir hayattı ve bu gericilik içinde yoksulluklarını kabullenmiş görünüyorlardı. "*Daha ileri bir hayatı bilmedikleri için yoksulluk içinde geçen yaşayışlarından acaba memnun muydular? Daima Allah'a şükür ettiklerine, hiçbir şeyden yakınmadıklarına göre herhalde mutluydular. Fakat mutlu olmasalar da kime ne diyebilirlerdi ki?*" (s.295). Bu cümlelerde yer alan gizil hüküm yargılarına bakarak yazarın, dinin yaşam kuralları etrafında şekillenen hayatı insanlara aydınlık vadetmemektedir. Bu bakımdan bu insanlar yazar açısından rahat, insana yakışır bir hayat içerisinde yer almamaktadırlar ve cahil, boyun eğen, etraflarına duyarsız insanlardır.

Rafet'e yani yazara göre Kurşunlu, Osmanlı Devleti döneminde ihmal edilen; Cumhuriyet döneminin tek parti iktidarının da baskıcı, insan haklarını çiğneyen diktatör rejimi sebebiyle karanlıkta kalmış bir yerdi. Son zamanlarda görülen aydınlanma emareleri ordunun kasabaya yerleşmesi ile sağlanmıştır (s.296). Romanda yer alan bu vurguya bakılarak yazarın iki toplumsal gruptan bahsettiği görülebilir. Bu gruplardan birini dinî gruplar, diğerini milli diyebileceğimiz bir grup oluşturmaktadır. Yazar romanda Rafet'in izlenimleri üzerinden yansıttığı iki grup arasındaki farklılıklardan tarafını da ima etmektedir. Bu anlamda onun için refaha, daha aydınlık, yaşanılır bir dünya milli değerlerle can bulabilir.

Rafet yapılabilecek hiçbir şey bulunmayan Kurşunlu'da roman yazmaya karar verir ve yazar. Romanın ismi Sarduvan'dır (s.298). Romanın güzel olup olmadığını anlayabilmek, okur beğenisini öğrenebilmek amacıyla romanı Kurşunlu'da arkadaş olduğu doktora okutur. Arkadaşı "*Güzel! Yalnız biraz kadın serpiştir içine şunun. (...). Köye ait fiziki cinsel ilişkiler. Okur bunları arıyor şimdi romanda*" (s.299) eleştirisini yaptıktan sonra romanı hemen bastırması gerektiğini söyler. Bu noktada yazar dönemin hâkim estetik, sanat, edebiyat anlayışına ve toplumun dünya görüşüne dikkat çekmektedir. Rafet arkadaşının bu önerisi üzerine Albay'ın evine gider (s.301). Albay'dan birkaç gün izin alacak, Çerkeş'teki hastaneye gidecek, rapor almanın yollarını arayacak, oradan alacağı 15 günlük raporu İstanbul'da romanını bastırmak için kullanacaktır.

Albay'dan aldığı izin sonrası Rafet Çerkeş'e gelir. Sebat Otel'de kalır (s.308). Aynı gece Çerkeş depremi yaşanır. Rafet bu depremden sağ olarak kurtulur ancak yazdığı romanı enkaz altında kalır. Rafet ne yapacağını bilmez bir halde kışlasına geri döner. Her yan enkaz altındadır ve insanların yardıma ihtiyacı vardır. Deprem felaketini yaşayan halk devlet desteğini beklemektedir (s.312). Ancak henüz bir yardım görünmemektedir. Kışlasına dönen Rafet Albay'ın emriyle çevredeki yerleşim yerlerinden Çardak Köyü'ne yardıma gitmeye hazırlanan askeri birliklerin arasına katılır. Burada da durum kötüdür (s.313). Bir hafta kadar sonra Çardak'tan Kurşunlu'ya döner. Oradan da deprem sonrası çıkan yangında ikincil felaketi yaşayan Bayramönü'ne geçer. Bu köylerdeki ölüler ve evsiz kalanlar tanıdıklarının onları bulabilmesi düşüncesiyle, Albay'ın emriyle Kurşunlu Camii'nde toplanır. Cenazeler arasında son bir cenaze kalmıştır. Askerler tarafından gömülmesinin mi yoksa tanıdıkları varsa gelip alması için bekletilmesinin mi daha uygun

olacağı tartışılırken Rafet bu son cenazenin Dertlioğlu olduğunu görür. Büyük bir üzüntü içinde erlere onun defnedilmesi emrini verir (s.315). Devlet vatandaşına karşı sorumluluklarını yerine getirmemiştir. "*Ankara'dan daha yardım gelecekti. Bir gün öğleyin toprak ona da iş bırakmadı. Şakasını biraz ileri götürüverdi. Kurşunlu da bombardıman edilen bir şehir gibi siliniverdi yeryüzünden*." (s.316-317).

Rafet depremden üç ay sonra terhis olur. İstanbul'a döner. Depremin ruhunda yarattığı olumsuz izleri üzerinden atamamıştır. İstanbul'da da ruhsal depremi devam etmektedir (s.320). Bu ağır duygulardan kurtulmak için bir meyhaneye gider. Burada bir müddet alkol aldıktan sonra çıkar ve amaçsız olarak yürürken kendini Abanoz Sokağı'nda bulur. Bu sokak Rafet'e apayrı bir şehir gibi gelmiştir.

> Ahlak, vicdan, utanma duygusundan yoksundu her şey. İnsan tohumundaki ifrit bütün yüzsüzlüğüyle et peşindeydi. Bize kitaplarda öğretilen "asıl değerler" diye iki kelimecikte özetlenen bütün güzellikler, insan dişisinin ruhtan yoksun bir vicdanla, avaz avaz bağırarak etini sattığı bu şehvet pazarında ne kadar iğreti, cılız ve cansızdılar. Haydi erkekler neyse ama, dünyanın üstüne titrediği analık dünyası etini bir ipek çorap fiyatına önüne çıkana peşkeş çeken orospulukla aynı kadın kalbinde nasıl barınabiliyordu Allah'ım? (s.332).

Yazarın burada vurgusu da romanın pek çok yerinde olduğu gibi amaç değer konumuna gelen paranın, gösterişin, cinselliğin yüksek değerleri alaşağı ederken insani özellikleri de yerle bir etmesidir. Bu durumun doğmasında insanın somut, maddi unsurları önceleyen, ruhsal, duygusal unsurları öteleyen dünya görüşünün etkisi temeldir.

"*Yılışık otlar vardır, ne kadar budanırsa o kadar çabuk ürerler. Yılışık otlara benziyordu bu günah denilen şey de. Hâlbuki toprağı en uygun bir ruhta bile iyiliğin kök salabilmesi için uzun yıllar gerekti*" (s.333). Yazar Rafet üzerinden verdiği bu mesajda iyi-kötü gibi ahlaki değerleri dinî değerler kapsamında ele almaktadır.

Rafet buradaki genelevlerinden birine girer ve orada Sofya ile karşılaşır. İçeride çalan "La Comparsita" şarkısı ona gazinodaki günlerini anımsatır (s.336). Sofya'nın Baba Kazım'ın öldüğünü zannettiği kızı Safiye olduğunu öğrenir. Sofya da yıllarca babasını öldü zannederek yaşamıştır. Sığındıkları evdeki adam tarafından tecavüze uğramış sonra

da genelevlerde çalışmaya başlamıştır. Rafet Sofya'ya içinde bulunduğu bu hayattan çıkmasının bir yolu olarak evlenmeyi teklif eder. Ancak Sofya bunu reddeder. Bir müddet görüşürler. Sonra bir gün Sofya ortadan kaybolur. Rafet onu bir daha göremez (s.350).

Rafet bir kahvede asker arkadaşlarından birine rastlar. Arkadaşı Rafet'i Fetva Yokuşu'ndaki evlerinde misafir eder. Bu misafirlik uzun bir süreyi kapsar. Rafet depremde enkaz altında kalan *Sarduvan* romanını bu evde kaldığı süre içerisinde tekrar kaleme alır. İkinci romanına da burada başlar (s.350). Rafet'in arkadaşı onu bir gün Balıkçı Haydar'la tanıştırmaya götürür. Balıkçı Haydar aslında Balıkçı Halis'tir. Halis, Rafet'i hatırlamaz. Rafet'in arkadaşı Balıkçı Halis'le uzun yıllardır samimidir. Hep birlikte sohbet ettikleri bir gün *Sarduvan* romanından konu açılır. Halis şimdiye kadar pek çok kitap okuduğundan bahseder ve ekler;

> Haydarpaşa Lisesi onuncu sınıfında okurken bir edebiyat hocamız vardı. Bu adama çok borçluyum. Bize hep Zola'dan, Balzac'tan okuttu. Ulan ne kitapta o "*Goryo Baba*" be. Zola'nın *Jerminal*'i hele. Bir de bizimkilere bak, hepsi yalanla dolu. Hayatın içindeler, hayatı görmüyor keraneciler. Tutturmuşlar bir karı! Bıktık bundan be. Bizi neden görmezler? Bir geçse elime bu yalanları yazanların gebertirim topunu (s.362).

Yazar gerçek hayatında gerçekleştirdiği söyleşilerdeki ifadelerine bağlı olarak burada Balıkçı Halis'in ifadeleri ile aslında kendi fikirlerini belirtmektedir. Yazar toplumsal hayatta yer alan acıları, problemleri konu edinmelidir. Yazar toplumun sözcüsü, acılarını yansıtan, ona çözümler arayandır. Aşk masalları, kadın ve cinsellik anlatılarıyla oyalanmamalıdır.

Benzer şekilde şiirle ilgili düşüncelerini de yine Balıkçı Halis'in sözlerinden yansıtır.

> -Şairleri gebertmez misin?
>
> -Onları da. Vallahi acımam birine. Geçen de şurada, nah şu masada moruğun biri ağzını sulandıra sulandıra bir şiir okudu bana. Kalmadı aklımda hepsi. Sinemadaki gibi bir şeydi: "Dümbale ise hemişe cümban. Mader vererek sana nevale... "Hemen ağzını tıkadım. Bir tekmeyle nevalesini alıp gitti bunak. O günden beri de bir daha gözükmedi. Şiir mi bu? Cambazlık be. Şair dediğin

> insandır be. Ha, bak, geçen de bir şiir ilişti gözüme. Orhan Veli adında biriymiş yazan: "Bir de rakı şişesinde balık olsam..." diyor. Gördün mü lafı? Şiir bu işte, bu. Rakı, şişe, balık, hepsi hayatta var (s.362-363).

Bu sohbetler sırasında Rafet, Balıkçı Halis'le ilgili daha önce bilmediği bazı gerçekleri de öğrenir. Balıkçı Halis en yakın arkadaşını istemeyerek öldürmüş eşini de yaralamıştır. Halis bu olaylar sebebiyle polisten kaçmaktadır. Bir süre sonra Rafet öğrenir ki Halis Gelibolu'ya kaçmış, orada bir kahve açmıştır (s.378).

Rafet "*Ne yolda olursa olsun, herkes kendi başının çaresine bakmak zorundaydı. Bazısı çalarak, bazısı alın teri ile, bazısı öldürerek, hep hayat denen güzelim bir şey içindi bunlar*" (s.379) diye düşünmektedir. Bu noktada yazar insan yaşamının değerini değerler hiyerarşisinin en tepesine oturtmuştur. Diğer değerler insan yaşamı söz konusu olduğunda daha aşağıdadır ve şartlara ve durumlara bağlı olarak değişebilmektedir.

Rafet de hayatı yaşayabilmek için çeşitli işlere girip çıkmıştır. Bu işlerin neredeyse tamamı onu mutlu etmemiştir. Rafet son olarak bir işletmede işe başlamış dokuz ay kadar burada çalışmıştır. Sonra bu işten de ayrılmış ve Adapazarı'na gitmiştir (s.379). Tığcılar Mahallesi'ndeki çocukluk arkadaşlarının hiçbirini görememiştir. Ama hepsinin akıbetini öğrenmiştir. Arkadaşları da kendi gibi çocukluk yıllarında hayal ettikleri şeylere ulaşamamışlardır. Birkaçı da ölmüştür. Kalanlar yoksulluk içerisinde yaşamaktadır (s.379).

Tığcılar Mahallesi'nden hayal kırıklıkları içerisinde dönen Rafet tekrar iş aramaya başlar. *Akşam Gazetesi*'nde bir ilan görür. İlanda Alibeyköy'de tuğla fabrikasının birinde kâtiplik işinde çalışacak kişi aranmaktadır (s.382). Rafet iş başvurusu için fabrikaya gider. Patron yerinde değildir. Rafet de işçi başıyla karşılaşır ve ona iş başvurusuna geldiğini söyler. Aralarında geçen konuşmada işçi başı okuryazarlar hakkında yorumlar yapar ve Rafet bunların hepsinin içinde bulunulan durumu özetler nitelikte olduğunu düşünür.

"*Ha, darılmaca yok. Sen de "Ambisil" sin. Ulan, bu okumuş adamlar çok susak oluyor be. Şöyle, eli ekmek parası tutanı görmedim. Kim gelse buraya ya İngilizce bilir ya da Fransızca. Adam sanır alırsın işe, ikinci günü bir boka bile yaramaz. Hepsi de, ama hepsi de "Ambisil" oluyor bu heriflerin*" (s.385).

Bu konuşma sırasında işçi başı, patron Hızır Bey'in eşinin fabrikada olduğunu, onu işe alınması konusunda ikna ederse patronun da eşinin sözünü dinleyeceğini söyler. Rafet'i patronun eşiyle konuşmaya yönlendirir. Rafet de bu tavsiyeye uyarak bir şezlongda uzanarak kitap okuyan kadına doğru yönelir. Kadına seslenip kadın kendisine dönünce onun çocukluk aşkı Dürriye olduğunu görür.

> Güneşin karartamadığı ayakları tozun içine battı çıplak çıplak. Ayakkabısız olan benimkiler belirdi yanında. Saçlarının permanantı ve rengi düzeldi. Zayıf, çıplak omuzlarına dağıldı saçları. Gözleriyle karşılaşıverdim birdenbire. İçinde ben vardım hâlâ gözlerinin. Saçı en parlak berberde kesilmiş, ipek gömlekli, kadife pantolonlu ben. Hemen ayaklarımı tozun içine gömdüm. Çıplak olan benim ayaklarımdı şimdi (s.387-388).

Dürriye Rafet'i tanımamıştır ya da tanımamazlıktan gelmiştir. İş ile ilgili başvuru üzerine konuştukları sıra patron yani Dürriye'nin eşi de gelir. Rafet'in kâtiplik işi için geldiğini öğrenen adam işe birini aldıklarını söyler. Sonra Dürriye ile birlikte arabalarına yönelirler. Rafet şaşkınlık içinde oradan ayrılırken yanından geçen arabadan Dürriye'nin eli görünür. Rafet'in ayak ucuna düşen 50 liralık bir banknotu arabanın camından atar ve gider (s.391).

Toplumsal değişimler ve olaylara bağlı olarak dünya görüşünde değişmeler yaşanmaktadır ve bu değişim sınıfsal dönüşümlere de sebep olmaktadır. Romanın başlangıcında zenginliğinin ezici bir üstünlük olmasından endişe etmesi sebebiyle ayaklarını toprağa gömen Rafet, yine ayaklarını utanarak toprağa gömmektedir. Bu sefer yaşadığı utanç yoksulluk içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Dışardan bakıldığında farklı zamanlarda gerçekleştirilen aynı olan bu davranışlar anlam bakımından birbirinden çok uzaktır. Rafet'in zenginliğini gizlemek için verdiği mücadeleye rağmen Dürriye'nin verdiği mücadele zenginliğini göstermek içindir.

Romanda değerler açısından temel olarak vurgulanan konulardan biri değerler hiyerarşisinin tepesinde insan yaşamının yer aldığıdır. Bu bakımdan insan yaşamını sürdürmede gerekli gördüğü ihtiyaçlara ulaşmak için her türlü yola başvurabilmektedir. Bu anlamda insanın yaşamını sürdürmesi için ihtiyaç duyduğu temel unsurlara ulaşması yolundaki engelleri toplumsal grup ve kurumların kardırması toplumsal düzenin

sağlanmasında büyük önem taşımaktadır. Zira Graves'in aşamalar halinde ilerleyen değer sıralamasına göre kişinin içinde bulunduğu durum ve şartlardaki ihtiyaçlarının karşılanmaması bir üst değer seviyesine geçişe imkân vermemektedir.

Dönemlerin şart ve koşullarına bağlı olarak insanların değer hiyerarşisinde farklılıklar meydana gelir. Bu açıdan yazar rölatif değer anlayışını benimsiyor görünmektedir.

Romanın ve romana yansıyan değer çatışmalarının çoğunlukla İstanbul gibi bir büyükşehir örneğinde yaşanıyor olması da şehir ve değer/değersizlik bağlantısını açığa çıkarmaktadır. Baysal'ın dinî değerleri öncelemiyor olmasına rağmen İslam'ı bir değer olarak kabul eden Aliya İzzetbegoviç'le ortak şehir ve değer çatışmaları tespitleri dikkate değerdir. İzzetbegoviç'e göre binalarla, insanlarla dolan şehirler, gökle insanın bağının zayıfladığı yerler olarak ortaya çıkmaktadır. Romanda da apartmanlarla dolu olarak tasvir edilen İstanbul şehri böyledir. Şehir ne kadar büyürse üzerindeki gök de o kadar ufalır; şehir büyüdükçe dindarlık azalır, cinayetler artar (İzzetbegoviç, 2011, s.100).

Modern dönem, sınıf farklılıklarının doğmasına ve toplumun parçalı bir yapı arz etmesine sebep olabilecek değerlere sahiptir. Bu dönemin getirdiği parçalı yapı toplumda çatışmaların yoğunluğunu ve çeşidini artırmaktadır. Çatışmaların çeşitliliği ve yoğunluğu anomik durumu kaçınılmaz kılmaktadır. Bu durum yukarıda da ifade edilen şehir yaşamının ve onun getirdiği toplumsal mücadelenin bir dışavurumu olarak da ortaya çıkmaktadır. Tüm değer sınıflandırmalarının tepesinde insanlık onuru yer almaktadır. Buna ulaşmak nihai amaçların başında gelmektedir. Toplumun ve kurumların da bu değer bilincine sahip olması ve bunu uygulaması gerekmektedir.

4.2.2. *Ateşi Yakanlar*

Faik Baysal'ın bu romanının ilk baskısı 1991 yılında *Armoni Yayıncılık* tarafından yapılmıştır. Roman 1986 "Roman Ödülü"nü kazanmış ve *Hürriyet Gazetesi*'nde yayınlanmıştır, 1991 yılında da "İnanç Dergisi Roman Ödülü"nü almıştır (Can, 2011, s.97). 2009 yılında *Kyrhos Yayınları* tarafından baskısı yapılan eserin, 2022 yılında da *Nemesis Kitap* tarafından baskısı yapılmıştır.

Bu çalışmada incelenen kitap 2009 yılı *Kyrhos Yayınları*'nın birinci baskısıdır. Kitabın kapağında konusuna uygun olarak subay üniformalı bir askerin boydan resmedilmiş

görseli yer almaktadır. Üniformadaki rütbe ifadesi bu subayın yarbay olduğuna işaret etmektedir. Üniformanın şekil özellikleri, fes ve kılıç gibi detaylar dönemin cumhuriyet öncesi dönem olduğunu göstermektedir. Beş bölümden oluşan kitap 387 sayfadır.

Yazar bu romanında yaşanmış tarihî olayları konu edinmiştir. Kendisi romanda yer alan bilgileri tarihçi Reşat Ekrem Koçu'dan aldığını belirtmiştir (Can, 2011, s.97). Baysal'ın romanı yazmasında etkili olan durum bir tarih dergisinde okuduğu araştırmadır. Araştırma İzmir'in işgali sırasında ilk kurşunu kimin attığı üzerinedir. Bu araştırma bilgilerinden hareketle Baysal'ın kanaati ilk kurşunu Yarbay Arif Bey'in attığı yönünde olmuştur ve romanda da ilk kurşunu atanı Yarbay Arif Bey olarak anlatmıştır (Andaç, 2001, s.199; akt. Can, 2011, s.97).

Roman 1919 yılının mayıs-ağustos aylarını kapsayan zaman dilimini anlatmaktadır. Romanda yer alan; *"mayısın ilk haftası olmasına karşın hava çok sıcaktı.."* (s.7), *"1919 yılıydı, mayısın dokuzuncu günüydü."* (s.48), *"Temmuzun kaçı bugün?"* (s.218) ibareleri roman zamanını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Roman mekânı geniş mekân olarak özellikle İzmir'in merkezi olmak üzere, çevresindeki yerleşim yerleri; Balıkesir civarındaki köy ve kasabalardan ayrıca İstanbul'dan oluşmaktadır.

Roman kişilerini Yarbay Arif Bey, Teğmen Aydemir Yağmurcuoğlu, Kaymakam Raşit Bey, Hasan Tahsin (Osman Nevres), Vali Bey, Evangelos, Doktor Edip Bey, Raziye Hanım, Anjelika, Hamalbaşı Maluli, Metropolit Hristostomos, Kozik Pilavciyan, Musto şeklinde saymak mümkündür.

Roman başkişisi Yarbay Arif Bey'dir ancak anlatıcı roman kişisi Teğmen Yağmurcuoğlu'dur.

Romanda, Kurtuluş Savaşı (1919-1923)'nın ilk kıvılcımları arasında yer alan İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal girişimi öncesinde, sırasında ve sonrasında bölgede yaşananları; bu işgale karşı Türk askerinin ve halkının mücadelesini konu edinmektedir.

Roman Yarbay Arif Bey ile Kaymakam Raşit Bey'in İzmir Merkez Komutanlığı'ndaki bir görüşmesi ile başlamaktadır. Yarbay, düzen ve disiplin kurallarına dikkat eden, mesleğini seven, vatanperver bir komutandır.

> Terbiye ve disiplin kurallarına sıkı sıkıya bağlı olan, bu iki konuda istese bile hoşgörülü davranamayan Yarbay, konuğunu gözleyen sıradan bir insanın durumuna düşmemek için pencereden hemen geri çekildi ve çok sevdiği mesleğine gölge düşürmemek, karşısındaki insana "Bu ne biçim asker?" dedirtmemek için kılık kıyafetinde herhangi bir kusuru var mı diye üstünü başını yoklarken emir eri arabasından çabucak inen, Merdivenlerden adeta koşar adımla yukarıya çıkan adamı kapıyı usulca açıp içeri aldı (s.8).

Yarbay, Balkanlar'da Şükrü Paşa'nın emrinde, Çanakkale'de Mustafa Kemal'in sağ kolu olarak ve Anafartalar'da savaşmıştır (s.16). Eşi Raziye Hanım'la eski bir komutanın konağında yaşamaktadır. İki çocukları vardır ve İstanbul'da okumaktadırlar.

Yarbay, Kaymakam Bey'i yakinen tanımamaktadır. Sadece İzmir'de başıboş gezen kuduz köpekleri toplamak için uğraş verdiği sıra İstanbul Valisi'nin tüm engellemelerine rağmen ona yardım etmiştir. Şimdi bu görüşmeleri sırasında onu biraz daha fazla tanımaktadır ve hakkında olumlu kanaatlere varmaktadır. Kaymakam bey dürüst, çalışkan, halk tarafından sevilen bir bürokrattır.

> Çok temiz giyinmişti, elbisesi eskiydi ama yeni gibi duruyordu. Devletten hakkı olan maaşını zamanında alamayan, içine düştüğü yoksulluğu kişiliğini unutarak acıma duygusunu harekete geçirmek amacıyla gizlememekte hiçbir sakınca görmeyen sıradan memurların aksine yakası pürüzlenmiş gömleğinin içinde bir erdem anıtından farksızdı... Yandan düğmeli potinlerinde bir toz zerresi bile yoktu ve bilgiçlik taslayan sahtekâr, kişiliksiz aydınların sınıfından olmadığı başını sık sık önüne eğmesinden, bulunduğu yüksek mevkiyi umursamazlığından belliydi (s.9).

Kaymakam Bey Yarbay'ı bazı konularda uyarmaya gelmiştir. İzmir'de yaşayan bir grup Rum, halkı kışkırtan eylemlere girmektedir. Yunanlıların İzmir'i işgal edeceği ile ilgili haberler de ortada gezmektedir. Bunun yolunu açabilmek için dış ülkelerden gelen silahları Rum gençlerine dağıtarak, suikastlar planlanmaktadır. Bu kışkırtmalarda başı çekenlerden biri İzmir Metropolit'i Hrisostomos'tur. Hrisostomos kilisede cemaatine "kentin ileri gelenlerini ortadan kaldırmaları" (s.33) çağrısında bulunmaktadır. Burada

yazar Allport ve arkadaşlarının sınıflandırmalarından dinî değerlerin bir toplumu yönlendirme gücünün bilincinin nasıl kullanıldığına dikkat çekmektedir. Kozik Pilavciyan ismindeki Ermeni banker de sahip olduğu maddi gücü bu kışkırtmaları desteklemek için kullanmaktadır. Rumların Rum halkı kışkırtmaya dönük eylem ve söylemleri kitabın 12, 15, 33, 29, 44, 56, 59, 68, 76, 112, 157. sayfalarında da belirtilmektedir.

> Evet, bu adama çok dikkat etmemiz gerek. Size güvendiğim için çok açık konuşacağım. Kozik hainin, hırsızın biri, ülkemizi ele geçirmek isteyen İngiltere'nin uşağı. Devletimize sağladığı ve büyük komisyonlar aldığı kredilerden başka Sadaret Erbabı'nı da rüşvete boğuyormuş. Sırtını yalnız İngiltere'nin borsa dünyasına değil bizim Maliye Nazırı'na da dayamış. Burada Rum ve Ermenilerce baş tacı ediliyor (s.14).

Osmanlı idaresine bağlı yöneticiler ise Osmanlı'nın içinde bulunduğu çöküş ve çaresizliğin meydana getirdiği boşluğu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Bunların arasında İzmir Belediye Başkanı, Emniyet Müdürü ve İzmir Valisi de vardır. Halkın problem ve şikâyetleriyle ilgilenmemekte; adil davranmamakta ve konuları rüşvet alarak çözmekten çekinmemektedirler. Dış ülkelerden gemilerle gelen silahların limanlardan girişine rüşvet ve iltimaslar sebebiyle göz yummaktadırlar. Kendilerine bu yolda engel teşkil eden kim varsa yalan ve iftiralarla onları da sindirme yoluna gitmektedirler. Yarbay ve Kaymakam Bey de bu yalan de iftiralardan nasibini almıştır. Öyle ki Vali Bey Osmanlı yönetimine bildirdiği yalanlarla Kaymakam Bey'in görev yerinin İzmir dışında bir yere değiştirilmesini sağlamışlardır. Bahsi geçen durumlardan da anlaşılacağı gibi ülke yönetiminde görülen zafiyetler toplum hayatında yaşanan birçok problemin kaynağı olmakta ve ahlaki bozulmaların önünü açmaktadır.

Kaymakam Bey bu problemlerin çözümünün orduda olduğuna inanmaktadır. Yarbay ise aslında askerin siyasete karışmasını doğru bulmamaktadır (s.10).

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği söylentileri halk arasında gezinmektedir ve halkı endişeye sevk etmektedir. Rum gruplarının eylemler gerginliği daha da artırmaktadır. Yarbay'ın Kaymakam Bey'le görüşmesinin akşamında eşi Raziye Hanım

da söz konusu söylentiler üzerine konu açar. Raziye hanım İzmir'den ayrılmaları, çocuklarının yanında olmaları düşüncesindedir. Albay ise bu fikri kesin bir dille reddeder.

> -Hayatımız tehlikede, gidelim buradan. Vakit geç olmadan başka yere tayinini iste.
>
> -Nereye mesela?
>
> -Düşmanın ulaşamayacağı bir yere.
>
> -Anladığıma göre senin sinirlerin çok bozuk bugün. Biraz dinlensen iyi olur. Bunu daha sonra konuşuruz.
>
> -Sen ölürsen çocuklarımız n'olacak? Ben n'olacağım? Yalnız vatanla iş bitmez, bunları da düşünmen gerek.
>
> -Arkamdan kimseye hain dedirtemem ben hanım. Yapamayacağım işleri yapmaya zorlama beni (s.24).

Yarbay ile eşi arasında yaşanan bu diyalog, değerler hiyerarşisinde öncelik sırası farklılığının bireyler arası düzeyde yaşanabilecek değerler çatışmasına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte söz konusu diyalogta Yarbay'ın tepkisi Weber'in toplumsal eylemler arasında; şan, şeref, onur gibi değerlerin etkisiyle şekillenen değersel-akılcı eylem örneği olarak gösterilebilir.

Yarbay eşiyle tartışırken odaya Teğmen Aydemir Yağmurcuoğlu girer ve Kaymakam Bey'in vurulmuş olduğu haberini verir. Yarbay şaşkınlık içinde Yağmurcuoğlu'nu suikastı gerçekleştirenlerin peşine düşülmesi için küçük bir birlik kurmakla görevlendirir. Yağmurcuoğlu hızla emri yerine getirmek için harekete geçer. Ordu içinde de ahlaksız hal ve hareket içinde bulunan subaylar vardır. Yağmurcuoğlu küçük bir birlik toplamaya çalışırken bunlara da şahit olur. Avni Teğmen yaşlı bir kadının ihbarı ile katillerin saklandıkları yeri öğrenir ve az sayıda erle oraya yönelir. Yağmurcuoğlu da komutanlıktan yanına aldığı birkaç askerle Avni Teğmen'e yardıma gidecektir. Ancak Rum mahallesinden gelen ayaklanma sesleri sebebiyle yönünü seslerin geldiği mahalleye çevirir. Bir grup Türk mahalleye yürümüştür. Bununla birlikte mahalle sakinleri de

ışıklarını kapamış ve bir grup Rum genci belli noktalarda pusuya yatmıştır. Yağmurcuoğlu savaş alanına dönen ortamı akıllıca davranarak sakinleştirir.

> Silahlar susup ortalık iyice yatıştıktan sonra mahalleye girdi, atının ayaklarına kapanan kadınlarla çocukların hiçbirine aldırmadı, evleri bir saat süreyle aradı. Ele geçen 12 tabanca, iki tüfek, Rus malı birkaç el bombası ve 800 mermiyi bir arabaya yükleyip komutanlığa gönderdikten sonra evlerinde silah bulunduranları gözaltına aldı ve erlerden birini koşturup doktoru getirtince, gösterdiği bu ilgiden çok duygulanan yaralılardan önce, korkuları yavaş yavaş dağılan kadınlar ağlamaya başladı (s.44).

Yağmurcuoğlu olaylar sonrası Doktor Edip Bey'e teşekkür eder. Doktor, Yağmurcuoğlu'na orduya hizmet etmekten duyduğu mutluluğu belirtir ve bu mahalle ile ilgili bilgiler verir.

> -Yarbayınıza da geçenlerde söyledim. Burada varlıklı Rumlar çok. Bunların birçoğu Yunanistan'a para kaçırıyormuş. Oradan buraya silah ve cephane sokanlar da çokmuş. Bunu bana yaşlı, balıkçılıkla geçinen bir hastam söyledi.
>
> -Kim bu?
>
> -Evangelos (s.44).

Yağmurcuoğlu doktorla yaptığı bu kısa konuşma sonrası Teğmen Avni'ye destek vermek için hareket eder. Bir Rum ailesinin evine kaçan katillerden ikisi kısa süreli bir çatışmanın ardından yakalanır. Evine doğru hareket eden Yağmurcuoğlu Evangelos'u bulmak için sahile gider. Onunla tanışır ve görüşme sonrasında İzmir'in ünlü toptancı tüccarlarından Mavros Çilingiroğlu'na İngiltere'den silahlar geldiğini, bunların Rumlara dağıtılmak üzere Mavros'un deposunda olduğunu öğrenir. Depoda Kozik dâhil birçok Rum toplanmıştır. Aralarında arkadaşının hatırı için toplantıya gelen Aleko da vardır ve Aleko içinde bulundukları duruma karşı çıkmıştır.

> *"Ne çıldırması baba, sana laf konuşuyorum ben. Yunanlar buraya gelirse sanki daha mı iyi olacak? O zaman da milleti soyan Kral Konstantin'e çalışacağız burada. Bunun neresi iyi be, neresi?"* (s.58).

Ortamda kısa süreli bir gerginlik oluşur, sözlü atışmalar başlar. Ancak Aleko, Kozik'in emriyle oradaki adamlarından biri tarafından öldürülür. Silahlar dağıtılıp, depodan ayrılacakları sıra Yağmurcuoğlu bir grup erle depoya baskın yapar. Halkı kışkırtma eylemlerine girişecek, suikastlar düzenleyecek grup yakalanır. Ne var ki hak ettikleri cezayı almazlar. Rüşvet, adam kayırma, dedikodu, ikiyüzlülük, cinayet yönetim zafiyeti sebebiyle her yerde görülmektedir. Kitabın 11, 12, 13, 48, 50, 52, 68, 147, 294, 316. sayfalarında bu durumlar örneklendirilmiştir.

> Saray'ın, İngiliz ve Fransız konsoloslarının baskılarına dayanamadık. Pilavcıyan sorgulanmasında hep aynı yalanı söyledi. Mavros'un deposunda gençlerin bir çılgınlık yapmalarını önlemek istediğini, Aleko'yu katilin elinden kurtarmak isterken baygınlık geçirdiğini, baskın sırasında şeker hırsızlarının saldırısına uğradığını sandığını, kaçarken yere düştüğünü geveleyip durdu. Biz de onu ileride başımıza daha büyük belalar gelmesin diye şimdilik salıverdik. Gözümüz üstünde, bu nankör bir gün cezalandırdığımızı göreceksiniz (s.68).

Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkışı ile ilgili haberler artık her yerde açıkça ifade edilmeye başlamıştır. Vali Bey'e bir toplantı sırasında bir telgraf gelmiştir. Telgraf Osmanlı idaresinden gelmektedir. Vali bey toplantıda bulunanlara telgrafta belirtilenleri aktarır.

> Çeşitli yerlerde valilik yaptım, bana inanınız, bugünkü acıyı hiçbir yerde çekmedim. Nasıl söyleyeyim, durumu nasıl açıklayayım bilemiyorum? Yunanlar 15 Mayıs günü anlaşma gereğince İzmir'e çıkacakmış. (…). Lütfen beni dinleyin efendiler, dedi. Telgrafta sözü edilen anlaşmayı ben yapmadım, işin iç yüzünü tam olarak bilmiyoruz. Bizler burada devleti temsil ediyoruz, gelen emirleri ne olursa olsun uygulamak zorundayız. Yunanlar İzmir'e geçici bir süre için geliyorlarmış (s.91).

Aynı günlerde Yarbay Arif Bey de eşi Raziye Hanım'la konuşurken Mustafa Kemal'den bir mektup aldığını belirtir.

> *"Bugün, Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne atanan Mustafa Kemal'den bir mektup aldım. Elden göndermiş, on gün kadar önce yazmış. Bildirdiğine göre,*

Yunanlar 15 Mayıs günü İzmir'e çıkacakmış. (...). Düşmana karşı koymamızı, gerekirse ölmemizi istiyor." (s.122).

Herkes tarafından bilinen, dillendirilen o gün, iki Yunan gemisi İzmir kıyılarına yanaşır. İzmir'de yaşayan Rumlar, en önde Metropolit Hrisostomos olmak üzere sevinç içinde limana doğru yürürler. Sevgi gösterileri, çiçekler içinde Yunan askerlerini karşılarlar.

Bu işgale karşı direnecek olan askerler ve gönüllü halk ise limanın çevresindeki evlerde pusuda beklemeye başlarlar. Yunanların atış alanı içine girmelerini beklemektedirler. Yunan askerleri alkışlar, marşlar eşliğinde limana ayak basar basmaz etrafta gördükleri Türkleri süngülemeye başlarlar. Yarbay civarda pusuda bekleyen er ve gönüllülere ateş emrini Yunan askerlerinin üzerine sıktığı ilk kurşunla verir ve çatışmalar başlar.

> Osman Nevres ya da Hasan Tahsin Bey saklandığı sokağın köşesinden fırladı, tabancasını arkadan gelen erlere yol gösteren bir çavuşun göğsüne boşalttı. Kaçmak isterken çığlık çığlığa kaçışan kalabalığın arasında birine takıldı, bir saniye kadar sendeledi, sallandı, dengesini kaybedip yere düştü. Ayağa kalkmasına kalmadan, olay yerine koşarak gelen bir erin süngüsü ile delik deşik oldu, aynı anda yoğun bir karşı ateş başladı. Bunu yapanlar kişisel çıkarları uğruna İzmir'i düşmana satanlar değil, halktı (s.161).

Saldırı karşısında sağa sola kaçışan Rumlar ve Yunan askerleri şehrin içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Silahlı çatışmalar şehrin her yerine dağılmıştır.

Albay, Yağmurcuoğlu'ndan bir an evvel eşi Raziye Hanım'a ulaşmasını ve onu İstanbul trenine bindirmesini istemiştir. Yağmurcuoğlu da Yarbay'ın bu emrini yerine getirmek için saklı gizli Yarbay'ın evine gider. Raziye Hanım'ı alır ve istasyona götürerek trene bindirir. Sonrasında yine aynı dikkat ve gizlilikle çatışmaların başladığı yere gelir. Geldiğinde Yarbay'ı göremez. Civardaki evlerin hepsi boşalmıştır. Çok can kaybı vardır. Yarbay'ın da ölmüş olabileceğini düşünür. Ne yapacağını ne yöne gideceğini bilemez haldedir. *"Gemilerdeki bütün düşman birlikleri İzmir'e boşalmıştı, insan avına çıkan yerli Rumlarla bir avuç Ermeni sokaklarda bağırıp çağırıyordu: "Kahrolsun barbar Türkler, katil Türkler!". İkindi olmuştu. Vilayet Konağı'nda yeniden hortlayan Bizans bayrağı dalgalanıyordu*" (s.179).

Yunan askerleri Balıkesir'e kadar ilerlemiştir. Geçtiği her yerleşim yerinde, halka işkence ve zulümler yapmaktadır. Yunan askerlerinin arasında da burada ne yaptıklarını anlamayan, içinde bulunduğu durumdan rahatsız olanlar vardır.

> Asteğmen Marko otların arasına yuvarlanıp kaldı. Çok iyi, adam öldürmekten hiç hoşlanmayan bir çocuktu Marko. Cepheye zorla gönderilmişti. Aklı fikri bir an önce terhis olmaktaydı. Sivillerini giyer giymez gece gündüz sayıkladığı tatlısıyla hemen evlenecekti. Bir düzine de çocuk yapacaktı. Gemiye binerken komutanı ona, "Savaşa değil, Anadolu'ya gezmeye gidiyoruz." demişti. Herkes gibi o da bu yalanı yutmuştu. En çok da buna canı sıkılıyordu işte (s.185).

Yağmurcuoğlu, Soğanlı köyünde, Manyas'da, ilerlediği yol boyunca Türk direnişçilerle birlikte Yunan askerlerine karşı mücadele verir.

> Köyler, kentler sık sık el değiştiriyordu, düşman yine bildiğini okuyordu. Kuvayi Milliyecilerin örgütleyip silahlandırıldığı halk, öğretmenler, İdman Yurdu üyeleri, düşmanı ana kuvvetlerinin büyük bir bölümünü çete savaşlarına bölmek zorunda bırakan İbişoğlu, Dalkıran ve Akçe efelerin saldırılarına karşı sonuç hiç değişmiyordu. Bunun bir nedeni de direnişçilerin merkezî bir yönetimden yoksun olmalarıydı (s.193).

Yağmurcuoğlu'nun Yunan askerlerinin kontrolü ele aldığı yerlerde durdurulduğu olur. Buralardan çok iyi konuşabildiği Rumca sayesinde geçmeyi başarır. Yine bir grup gönüllü direnişçi eşliğinde çatıştıkları Yunan askerleri karşısında zor durumda kalmışlardır. Kurtulmaları pek mümkün görünmemektedir.

> Bu yenilgiyi bir türlü içine sindiremeyen, şakağına bir kurşun sıkıp yaşamına son vermediğine üzülen Yağmurcuoğlu, çevresini kıskıvrak saran düşman erlerini görünce kendi kendinden büsbütün utandı. Artık her şey bitmişti, için için ağlamaya başladı. Bereket versin bugüne kadar durmadan aradığı, hiçbir yerde izine bile rastlayamadığı, sağ olup olmadığını çok merak ettiği, düşmandan korkup kaçtığına bir türlü inanamadığı Yarbay, yine tam zamanında yardımına koşmaktan geri kalmadı (s.203-204).

Yağmurcuoğlu Yarbay'la yeniden buluşmuştur ve Salihli çevresindedirler (s.220). Yarbay Yunan askerlerinin İzmir'e ayak bastığı gün yaşanan çatışmalar sonrası geri çekilmenin, körü körüne bir cesaretle ileri atılmaktan daha akıllıca olduğuna karar vermiş ve geri çekilmiştir. Bu çekilme sırasında da beş yüz atlıdan oluşan "Karakeçili Alayı"nı kurmuştur (s.213). Yine bir arada olmaktan memnun olan Yağmurcuoğlu alayda şahit olduğu bir olay sonrasında ise Yarbay'a duyduğu saygısının kuvvetinde eksilme yaşamıştır. Yarbay, alayda bulunan üç erin, birlikten kaçtıkları gerekçesiyle idam edilmelerine karar vermiş ve hem askerlerden hem halktan gelen itirazlara rağmen bunu uygulamıştır. Bu uygulama ise Yağmurcuoğlu'nun içine hiçbir şekilde sinmeyecektir. Zira savaş hali her insanın korkular yaşayabilmesine, sağlıklı düşünememesine sebep olacak insan hayatının son bulması gibi bir tehdidi içermektedir.

Albay Yağmurcuoğlu'na bir görev vermiştir. Görevi İngilizlerin İstanbul'da planladıkları Rum ayaklanmasını önlemektir. Bunu da İstanbul'a gidip Mustafa Kemal'in güvendiği isimlerden biri olan İzzet Molla'ya haber vererek gerçekleştirmesi istemektedir. Yağmurcuoğlu görevini yerine getirmek üzere yola çıkar. Birçok zorluğu atlatarak İstanbul'a ulaşır. İzzet Molla'yı bulur ve haberi iletir. Bu sırada İzzet Molla'ya düzenlenecek bir suikastı da bertaraf eder. İstanbul'da da durum aslında İzmir ve çevresinden farklı değildir. Burada da kendi çıkarları için her türlü hainliği yapanlar ile hainlikler karşısında duran, mücadele edenler vardır. Türklerin her türlü işgal karşısındaki mücadeleleri kitabın 49, 92, 106, 122, 160, 161, 193, 331. sayfasında da işaret edilmiştir. Yağmurcuoğlu hainlerle mücadele edenlerden Musto'yu da İstanbul'da tanımıştır. Musto'nun eşi ve iki çocuğu Pontusçular tarafından öldürülmüştür.

> Yağmurcuoğlu her gece olduğu gibi uyumadan önce yine düşüncelere daldı. Musto tam bir yurtseverdi, yolda gelirken söyledikleri kulaklarında bir kez daha çınladı. "Zamanla kafa da, gömlek, pabuç gibi eskiyor komutan. Eskiyen bir kafa yük olur insana, hiçbir işe yaramaz. Üstelik seni rezil eder ona buna. Giysimiz filan eskiyince nasıl yenisini alıyoruz, kafamız eskir eskimez de yerine hemen yenisini koymalıyız.". İşte İstanbul kesiminde Rum ayaklanmasını yavaşlatan, tüm hantal görünüşüne karşın, seçkin birçok kişi de bulunmayan bir dünya görüşüne sahip olan Musto bu sözlerde gizliydi (s.348).

İstanbul'daki görevini tamamlayan Yağmurcuoğlu, zorlu yollardan tekrar alaya döner. İstanbul'da bulunduğu süre boyunca neler yaşadığını Yarbay'a anlatır. Hasta düşmüş Yarbay da Yağmurcuoğlu'na fikirlerini açar.

> Niye? Savaş hiçbir zaman bitmez. Bu savaşları çıkaranlar da hep okumuş dediğimiz budalalar işte. Hepsinin boyu altında kalsın. Ne çekiyorsak onların yüzünden çekiyoruz. Bu eğitim sistemi değiştirilmeli, bilim insan sevgisi üstüne oturtulmalı. Yoksa tarihe geçmek hırsıyla çırpınan, ikide bir dünyayı kana bulayan aydın budalalar yüzünden bizler daha çok ölürüz burada. Ben artık savaş meydanlarındaki kahramanlara değil, insanlık savaşı verenlere inanıyorum. (…). Kemal Paşa'yı iyi tanırım, ilk fırsatta alayımı onun emrine vereceğim. Böyle bölük pörçük kuvvetlerle hiçbir şey yapamayız. Merkezî bir yönetimden yoksun olan direnişler er geç kırılmaya mahkûmdur. Düşmanın karşısına tek bir yumruk hâlinde çıkmalıyız. Kemal Paşa'dan başka bunu başarabilecek adam da göremiyorum ben (s.384-385).

Yazar bu romanda birçok çatışmaya yer vermiştir. Çatışmaların başında ülke yönetimi bakımından farklı anlayışlara sahip olanlar arasında yaşanan çatışma görülmektedir. Bir grup, düzenin her şart ve durum altında devam etmesi gerekliliğine inanırken; diğer grup değişimin toplumsal düzenin sağlanması için gerekli olduğu inancındadır. Bu bakımdan düzen-değişim karşıtlığı görülmektedir. Söz konusu ikilik temelindeki çatışmalar 29, 31, 91. sayfalarda da belirtilmiştir.

Bununla birlikte aynı toplumsal grup içerisinde yer alan bireyler değer hiyerarşilerindeki sıralama farklılıklarına bağlı olarak çalışmaktadır. Örneğin ikiliğin bir tarafını Shwartz'ın değer tiplerinden gücü önceleyenler oluşturuyorken bir tarafı güvenliği önceleyenler oluşturmaktadır. Bir tarafta amaç değerlerin sorumluluk, görev, fedakârlık gibi değerler etrafında geliştiğine inananlar yer alırken; diğer tarafta güç, makam, şan, şöhret gibi değerleri önceleyenler bulunmaktadır. Toplumun genelince araç değerlerin amaç noktasına erişmesi de ahlaki yozlaşmanın önünü açmaktadır. Yazara göre bir toplumda ahlaki yozlaşmanın görülmesinde ülke yöneticilerinin adalet, sorumluluk, liyakat gibi her değer grubunun tepesinde yer alan değerlerden uzaklaşmasının etkisi büyüktür. Ülke idaresindeki bu durumun oluşmasında aydınların kendilerini ayrıcalıklı bir sınıf olarak kabul etmeleri etkilidir. Zira Allport ve arkadaşlarının değer sınıflandırmasında da yer

alan bilimsel/teorik değerler yazara göre insan ve insan yaşamı değerini ikinci plana atmaktadır. Savaş gibi büyük toplumsal olayların önünü açan şey de insan yaşamının, insanın değerinin bilinmemesidir. Aydınlar hakkındaki eleştirilere kitabın 10, 77, 82, 103, 277, 287.sayfalarında da yer verilmiştir. Söz konusu büyük toplumsal olaylar içinde insan ise yaşamını devam ettirmenin yollarını aramakta ve bu uğurda birçok ahlaki davranışı da terk edebilmektedir. Söz konusu savunu bir anlamda insanın varlık ihtiyaçları temelinde meydana gelen değerlerinin sıralamasında değişimin yaşandığını belirten Graves'in değer sınıflandırmasına uygun düşmektedir.

Romanda yer alan asıl çatışma farklı toplumlar arasında yaşanan çatışmadır. Rumlar ve Türkler arasında uzun yıllar boyu bir arada yaşama pratiğine rağmen özellikle dış ülkelerin milliyetçilik değerini kullanarak kendi çıkarları için başvurdukları hileler İzmir'de savaşın kıvılcımlarını meydana getirmiştir.

4.3. Tarık Buğra'nın Hayatı (1918-1994)

Süleyman Tarık Buğra 1918 yılında Akşehir'de dünyaya gelmiştir. Babası Erzurumlu Mehmet Nâzım Bey Ağır Ceza Hâkimi'dir. Mehmet Nâzım Bey'in kitaplara özel bir ilgisi vardır ve bu ilgiye bağlı olarak Türk kültür ve edebiyatının birçok eserinin yer aldığı bir kitaplığa sahiptir (Ayvazoğlu, 2018, s.28). Tarık Buğra evlerindeki babasına ait bu kitaplık sayesinde Türk kültür ve edebiyat eserleri ile çok küçük yaşlarda tanışmıştır. Bu tanışıklık ve ilgiye bağlı olarak Buğra küçük yaşlarda eski yazıyı öğrenmiştir. Mehmet Nâzım Bey ilk evliliğini Karadenizli bir ailenin kızı ile yapar. Bu evliliğinden iki kızı dünyaya gelir. O yıllarda Gönen'de çalışmıştır. Sonrasında Akşehir'e Ağır Ceza Hâkim'i olarak tayin edilir. Akşehir'e tayin edildiği yıl eşini kaybeder. Burada Tahiroğullarının kızı Nazike Hanım'la evlenir (Ayvazoğlu, 2018, s.26). Tarık Buğra, Mehmet Nâzım Bey'in Nazike Hanım'dan olan dört çocuğundan biridir. Nazike Hanım okuma yazma bilmemektedir. Ancak Ayvazoğlu'nun yazdığı biyografide yer alan bilgilere göre Nazike Hanım tekke ve tasavvuf kültür ve gelenekleri ile yaşayan, bu geleneğin bilgilerine sahip bir kadındır.

Tarık Buğra'nın küçük yaşlarda kitaplarla kurduğu ilişkiyi ilkokul üçüncü sınıftayken bir çocuk dergisinin bulmaca çözme yarışmasında birinci olması sebebiyle hediye edilen kitaplar destekler. İlkokul yıllarında okuduğu birçok kitap arasında Reşat Nuri

Güntekin'in *Dudaktan Kalbe* isimli romanı Tarık Buğra'yı ayrıca etkilemiştir. Hayatının sonraki yıllarında yazmaya başladığı ancak tamamlanmamış ilk roman denemesi *Sacayağı*, söz konusu romanın izlerini taşımaktadır (Ayvazoğlu, 2018, s.31). Buğra'nın şiire sevgisi ortaokul Türkçe öğretmeni Rıfkı Melül Meriç'in teşviki ile gelişmiştir. Rıfkı Melül Meriç onun hayatının ilerleyen yıllarının önemli bir dönemecinde yine karşısına çıkacaktır.

Tarık Buğra'nın çocukluğu ağırlıklı olarak Akşehir olmak üzere babasının görevi nedeniyle Karaağaç ve Yalvaç gibi ilçelerde geçmiştir (Ayvazoğlu, 2018, s.31).

Lise öğrenimine yatılı olarak 1933 yılında İstanbul Erkek Lisesi'nde başlayan Tarık Buğra'nın bu okulda öğrenimi çok sürmemiştir. Zira okulun yatılı bölümü Buğra'nın onuncu sınıfa geçtiği yıl kapanır. Çevrede yatılı bölümleri kapanan diğer okullarla birlikte bu lisenin yatılı öğrencileri de Haydarpaşa Lisesi'ne gönderilir. Okula hâkim olan kargaşa sebebiyle Tarık Buğra bu okulda okumak istemez, babasına Konya Lisesi'ne geçmek istediğini belirtir ve Konya Lisesi'ne geçiş yapar. Bahsi geçen yıl Tarık Buğra'nın babası Mehmet Nâzım Bey de Siirt'e görevlendirilir. Buğra kendisini yazar yapan olayın bu olay olduğunu belirtmiştir (Ayvazoğlu, 2018, s.42). Kendi ifadesiyle Akşehir'de sevilen, sayılan, övgüyle bahsedilen bir çocukluk yaşamıştır. Krallık olarak tabir ettiği o dönemin asli mimarlarından biri şüphesiz babasıdır. Ailesinin Akşehir'den Siirt'e geçmesi ile Tarık Buğra'nın çocukluğunun neşeli, kaygısız, keyifli günleri son bulmuştur. Bu durum onun önce iç dünyasına kapanmasına sonra da iç dünyasını anlatma isteğinin doğmasına sebep olmuştur. Lisede edebiyat derslerini veren Pertev Naili Boratav'ın onun bu anlatma isteğinin farkındalığı ve teşviki ile Buğra yazar olma kararını lise yıllarında vermiş olur. Lisede ders notları yüksek olan Tarık Buğra, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne sınavsız geçiş hakkı kazanır ve 1936'da üniversiteye başlar. Üniversiteye başladığı ilk günlerden birinde ilkokuldaki Türkçe öğretmeni Rıfkı Melül Meriç'le karşılaşır. Meriç, Tarık Buğra'yı Küllük Kahvesi'ne götürür. Küllük'le tanışmak Tarık Buğra'nın hayatının dönüm notlarından biri olmuştur. Küllük, Beyazıt-Laleli-Şehzadebaşı'nın oluşturduğu üçgen alanın içindeki kahvelerden birisidir. Bu üçgen alanda bulunan kahveler sanat, edebiyat, bilim, eğitim dünyasından birçok kişinin uğrak yeridir. Bu dönemlerde İstanbul'un en aktif kültür merkezlerinin başında buradaki kahveler gelmektedir. Küllük Kahvesi de bahsi geçen üçgen alanın Beyazıt noktasında yer almaktadır. Küllük

müdavimleri kendi aralarında üç kısma ayrılır. Bu üç kısımdan birini "Nizam-ı Âlemciler" denilen grup oluşturmaktadır. Nizam-ı Âlemciler her konuda özellikle siyasi ve toplumsal konular üzerine ciddi konuşmalar, tartışmalar yapanları belirtmek için kullanılan bir tabirdir. İkinci grubu "Esafil-i Şark" oluşturmaktadır. Bu grubun mensupları günlük hayat konularına mizahi olarak yaklaşan, belli bir kültür seviyesine sahip, ekonomik durumları pekiyi olmayan kişilerden meydana gelmektedir. Üçüncü ve alt tabakaya "Şiş Taifesi" denilmektedir. Şiş Taifesi kâğıt, kumar oyunlarıyla meşgul olan grubu ifade etmektedir. Ayrıca Küllük müdavimlerinden herhangi birinin kavga çıkarması durumunda ona bu şekilde hitap edilir. Bu itham olumsuz bir eleştiri anlamında şehir hayatına uyum sağlayamamış iması ile kullanılmaktadır (Ayvazoğlu, 2018, s.47).

Tarık Buğra İbnülemin, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ali Nihat Tarlan, Fuat Köprülü, Mükremin Halil Günenç, Emin Ali Çavlı, Yavuz Abadan, Nurullah Ataç gibi bilim insanlarını ve yazarları burada tanır; o da Küllük müdavimleri arasına katılır. Briç oynamayı da bu Kahve'de öğrenmiştir (Ayvazoğlu, 2018, s.46).

Tarık Buğra Esafil-i Şark mensuplarının kendileriyle alay eden, gece yarılarına kadar vakit öldüren insanlar olduklarını söylemiştir. Ancak ona göre bu vakit öldürme bütün hayatı boyunca gördüğü, yaşadığı en kıymetli vakit öldürmelerdendir. Zira bu grubun mensuplarının her biri ona göre ayaklı birer kütüphanedir. Tarih, coğrafya, felsefe, şifalı bitkiler, siyaset, toplumsal konular, hülasa her alanda geniş bir bilgi birikimine sahiptirler ve bunları bir arada iken paylaşırlar. Bu ortamda sözlü edebiyat geleneği hâkimdir. Öyle ki Esafil-i Şark mensuplarının birçoğu eser kaleme almamıştır. Tarık Buğra'ya göre Küllük Kahvesi Türk kültür ve medeniyetinin bir yansımasıdır. O bu meclisi bir üniversite gibi görür ve bunu şu sözlerle ifade eder: "*Küllük'ten mezunum diyen yalnız ben değilim*" (Ayvazoğlu, 2018, s.48). Küllük, Tarık Buğra'nın hayatına en çok etki eden ortamların başında gelir. *Borç*, *Şehir Kulübünde* ve *Otel Faresi* gibi hikâyelerinde ve *Dönemeçte* romanında Küllük yıllarının izleri görülmektedir (Ayvazoğlu, 2018, s.46). Zamanın neredeyse tamamını burada geçiren Buğra okula düzenli devam etmez ve sınavlara girmez. Bu sebeple sınıfta kalır ve Tıp Öğrenci Yurdu'ndan atılır. Bir müddet Küllük Kahvesi'nde, sonrasında bir öğrenci evinde kalmaya başlar. Ancak Tarık Buğra ikinci senesinde de Tıp Fakültesi'ndeki derslere devam etmez ve bu senenin sonunda fakülteden ayrılır. Hukuk Fakültesi'ne girer. Küllük'le tanışması sonrasında kumar, içki

gibi alışkanlıklar edinen Buğra bu yılları bu alışkanlıkların gölgesi altında yoksulluk ve sıkıntı içinde geçirir. O sıralar Elazığ'da bulunan ailesi ile iletişimi de zayıflamıştır, onlarla görüşmemektedir (Ayvazoğlu, 2018, s.49). Bu sırada Küllük'te teyzesinin oğluyla karşılaşır. Üsteğmen olan teyzesinin oğlu Kayseri Pınarbaşı'na görevlendirilmiştir. Tarık Buğra'ya Pınarbaşı'na birlikte gitmeyi teklif eder. Böylece oradan ailesini görmeye de gidecektir. Bu teklif sonucu Tarık Buğra teyzesinin oğluyla Pınarbaşı'na gider. İki buçuk ay kadar burada kalmış ve iç muhakemeleri yapmıştır. Pınarbaşı Kütüphanesi'ne sıkça giden Buğra ilk tiyatro yazma denemelerini de burada yapmıştır. Teyzesinin oğlunun teşviki ile de askere gitmeye karar vermiştir. Askerlik için İskenderun'a hareket eden Tarık Buğra ailesini görmeye Elazığ'a uğramıştır. Ailesinin Elazığ'daki dostlarının da bulunduğu bir akşam açık olan radyo programı üzerine gelişen bir sohbet sonrası Tarık Buğra radyofonik bir piyes yazmaya karar verir. *Arayan Bulur* adlı piyesi bir hafta içinde yazar ve Ankara Radyosu'na gönderir (Ayvazoğlu, 2018, s.56). Elazığ'dan askerlik görevi için gittiği İskenderun Hazırlık Kıtası'ndayken bir mektup alır. Mektubun içinde Ankara Radyosu'na gönderdiği oyunun uygun görüldüğünü belirten resmi yazı vardır. Tarık Buğra'nın yazarlık hayatının ilk telif ücreti de bu oyundandır. Yedek subay okuluna katılmak üzere Ankara'ya gidişinde 37 TL olan telif ücretini radyoevinden alır (Ayvazoğlu, 2018, s.57).

Tarık Buğra askerlik dönemi içinde bir arkadaş grubu oluşturmuştur. Edebiyat sohbetleri gerçekleştirilen bu grup Ahmet Ateş, Muvaffak Sami Onat, Behçet Necatigil, Halit Tanyeli gibi isimlerden oluşmaktadır. Buğra'nın askerliği, aldığı sürgün cezaları sebebiyle üç yıl sürmüştür. Bu üç yıl içinde on bir sürgün cezası almıştır. Sürgün cezalarının hepsi dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, erkeklerin bıyıklarını kesmeleri yönünde verdiği emre muhalefet sebebiyledir. *Akümülatörlü Radyo* eserinin ilk şeklini, Küllük'te yazmaya başlayıp tamamlayamadığı *Yalnızların Romanı* eserinin tamamını bu sürgünlerde yazmıştır.

1946 yılında terhis olan Buğra, İstanbul'a döner. Küllük'lü günler tekrar başlar. Herhangi bir kazancı yoktur ve maddi sıkıntı içindedir. Askerlik döneminde yazdığı romanı ve tiyatro eserinin yayınlanması için birkaç yayınevine ve Şehir Tiyatrosu'na başvurur. Ancak olumlu herhangi bir cevap alamaz. Başvurduğu yayınevlerinden birinde romanının çok edebî olduğu, okurun bu romanı tercih etmeyeceği belirtilir. Diğer bir başvurusunda

romanın yayınlanabileceğini ancak telif ücreti vermeyeceklerini söylerler. Şehir Tiyatrosu'nda ise orijinallik ve tuhaflık peşinde olduğu ithamı ile muhatap olur. Söz konusu teşebbüslerinin sonuçsuz kalması sonrası Tarık Buğra bir ayakkabı dükkânında çalışmaya başlar ve kaldığı pansiyon odasının kendine düşen payını ancak ödeyebileceği bir kazanç elde eder. Bugünlerde askerlik arkadaşlarından Halit Tanyeli ile karşılaşır ve onun aracılığıyla Şişli Terakki Lisesi'nde öğretmenliğe başlar. Aynı yıl diğer askerlik arkadaşı Ahmet Ateş'in ısrarıyla Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'ne (1947) kayıt yaptırır. Şişli Terakki Lisesi'nde öğretmenliğe başlamasıyla maddi açıdan daha rahat günlere kavuşmuştur. Başladığı Edebiyat Fakültesi'nde de Ahmet Hamdi Tanpınar, Mehmet Kaplan, Kasım Küfrevi, Abdulkadir Karahan gibi hocalarla arkadaşlık kurmuştur (Ayvazoğlu, 2018, s.65).

Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü öğrencilerinin çıkardığı *Zeytin Dalı Dergisi*'nde *Kekik Kokusu* adlı ilk hikâyesi yayınlanmıştır. Bu sırada yazdığı *Oğlumuz* adlı meşhur hikâyesini de *Cumhuriyet Gazetesi*'nin gerçekleştirdiği "Yunus Nadi Mükâfatı Güzel Hikâye Yarışması"na göndermiştir. Birinci olacak için düşünülen para ödülü miktar olarak yüksektir. Bu yarışmada ikinci olan Tarık Buğra, sonraki yıllarda yapılan bütün yarışmalara, jüri ve ödüllere şüpheyle baktığını belirtmiştir (Ayvazoğlu, 2018, s.70). Zira bu yarışmanın birincisi gazete sahibinin (Doğan Nadi) bir tanıdığıdır ve bu ismin yarışmadan sonra başkaca bir hikâyesine rastlanmamıştır. Bu sonuca rağmen Buğra'nın *Oğlumuz* hikâyesi onun tanınırlığının önünü açmıştır. Sonrasında *Çınaraltı Dergisi*'nde haftalık hikâyeleri yayınlanmaya başlamıştır. *Yalnızların Romanı* da bu dergide tefrika edilmiştir. Türk edebiyat dünyasında daha çok romanlarıyla öne çıkan Buğra'nın 12 hikâyeden oluşan ilk basılı eseri 1949 yılında *Oğlumuz* başlığıyla yayınlanmış.

Aynı yıl Buğra'nın gazetecilik hayatına da adım attığı yıldır. Akşehir'de Demokrat Parti (1946-1960) kurucularından olan babasıyla haftalık *Nasreddin Hoca Gazetesi*'ni çıkarmaya başlar. Bu gazete İsmet İnönü'nün politikalarını eleştiren bir çizgide ilerlemiştir. Tarık Buğra'nın ifadesiyle *Nasreddin Hoca Gazetesi* insan hakları, hürriyetleri ve haysiyeti için savaşan bir gazetedir (Ayvazoğlu, 2018, s.83). *Nasreddin Hoca Gazetesi* Konya'da takip edilen gazetelerden biri olmuştur. *Hürriyet* ve *Vatan* gibi ulusal gazetelerin de dikkatini çekmiştir. Tarık Buğra 1952 yılında babasıyla birlikte

çıkardıkları *Nasreddin Hoca* isimli haftalık Gazete'nin sahipliğini kaybetmiştir. Aynı yıl babası Mehmet Nâzım Bey de vefat etmiştir.

Tarık Buğra 1950 yılında Jale Baysal'la evlenir. Bir sene sonra (1951) kızı Ayşe Buğra dünyaya gelir. Ancak 1968'de Jale Baysal'la olan evliliği sona erer. Buğra dokuz yıl yalnız yaşadıktan sonra 1977'de hikâyeci Hatice Bilen'le evlenmiştir (Ayvazoğlu, 2018, s.82).

Tarık Buğra 1950 yılında Talat Tekin'le *Zeytindalı* adını verdikleri bir dergi çıkarmıştır. Ancak bu dergi sadece tek sayı olarak çıkmıştır. Buğra bu derginin başyazısında "Nâzım Hikmet Meselesi" başlığı altında Nâzım Hikmet'i savunmuştur. Bu yazının en üstünde "*Fikrinizi kabul etmiyorum; fakat hürriyetinizi ölünceye kadar koruyacağım*" cümlesi yer almıştır (Ayvazoğlu, 2018, s.123). Bu yazısı sebebiyle arkadaşları ve bir kısım çevrelerce komünist olmakla suçlanmıştır.

Yazar 1951-1955 yılları arasında birçok dergide de yazı kaleme almıştır. *Nokta, Yenilik, Yeditepe, Yücel, İstanbul, Küçük Dergi, Seçilmiş Hikâyeler, Beş Sanat, Dost, Hisar* gibi birçok dergide yazısı vardır. O dönemin tanınmış dergileri arasında yer alan *Varlık Dergisi*'nde ise herhangi bir yazısına rastlanmamıştır. Tarık Buğra bunun sebebinin derginin yöneticilerinin zihniyetlerinden hoşlanmaması olduğunu belirtmiştir (Ayvazoğlu, 2018, s.130).

1951'de Akşehir'den dönen Tarık Buğra önce *Milliyet*'te yazmaya başlamıştır. Buradaki yazılarında Jale Baysal ve babası Mehmet Nâzım Bey'in isimlerini müstear olarak kullanmıştır. Hikâyeler için kullandığı müstear ise Süleyman Yücel'dir. *Milliyet*'teki sanat köşesinde kaleme aldığı eleştiriler sebebiyle birçok kişiyle karşı karşıya gelmiştir. Hatta İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda sahnelenen *Ayanoz Kadısı* piyesi hakkında yazdığı eleştiri sebebiyle Cumhuriyet düşmanı, padişahlık yanlısı olmakla da suçlanmıştır. Düşman kazanma sanatı olarak nitelendirdiği bu yazılarını da daha sonra aynı isimle kitaplaştırmıştır (1979).

Tarık Buğra 1948-1976 yılları arasında *Bursa Hâkimiyet Gazetesi, Yenigün, Yeni İstanbul, Vatan, Milliyet, Yol, Halk ve Olaylara Tercüman Gazetesi*'nin çeşitli kademelerinde görev almıştır. Gazetecilik mesleği içinde uzun yıllar çalışmasına rağmen Buğra gazeteciliği yazarlığa en uzak meslek; hem kendisine hem edebiyatına zorunlu

ihanet olarak nitelemiştir. Bu zorunlu ihanet, geçimini sağlamak için para kazanmak zorunluluğundan kaynaklanmıştır (Ayvazoğlu, 2018, s.110).

Tarık Buğranın ilk roman kitabı *Siyah Kehribar* 1955 yılında yayınlanmıştır. Roman dönemin edebiyat eleştirmenlerinin neredeyse tamamı tarafından beğenilmemiştir. Bu duruma romanın geçtiği mekânın ve roman kişilerinin yabancı mekân ve isimlerden oluşmasının büyük etkisi vardır. Tarık Buğra bu romanında mekânı Roma olarak belirlemiştir. Roman kişileri de İtalyan isimleri taşımaktadır. Aslında yazarın romanda anlatmak istediği Türkiye'deki aydınların durumudur. Eserinde genel anlamda diktatör ve totaliter rejimlere, özelde ise İsmet İnönü'nün Türk aydınları üzerinde oluşturduğu baskıya karşıtlığını ortaya koymuştur (Ayvazoğlu, 2018, s.94). Ancak hem eleştirmenler hem okur tanıdık, yerli, kültürel bulmadığı, kendine ait hissetmediği bu unsurlara karşı olumsuz eleştiri yoluyla tepki göstermiştir.

Yazarın edebiyat anlayışına göre edebiyat baskıcı tutumlar, peşin hükümler ve tarafgir yaklaşımlarla gerçekleştirilemez. Bu bakımdan ideolojik akımların hiçbirinin edebiyatta yeri olmamalıdır. Bu kapsamda Marksist bir edebiyat anlayışı da olamaz. Şayet bu yaklaşımlar araya girerse artık bir edebiyattan değil politik bir tutumdan bahsediliyor demektir. Ona göre "Sanat, sanat içindir". Bu sebeple "sanat/edebiyat ispatlamaz, telkin etmez, hüküm vermez; gösterir, düşündürür, hüküm vermeye yol açar" (Ayvazoğlu, 2018, s.96). Bir eserin edebiyat değerinden bu şartlar altında bahsedilebilir. Edebiyat bu özelliklerle icra edildiğinde de toplum problemlerine, insanların dertlerine değinir, çare olur. Bir doktrin bir politik tutumla edebiyat yapılması gerektiğini savunanlar ise okuru telkin etmek, kendi görüşleri kapsamına almak için sanatı bir araç olarak kullanmaktadırlar. Buğra büyük eserlerin-şaheserlerin-büyük yalnızlıklar istediğini belirtir. Buradaki yalnızlıkla kastedilen toplumsal olaylardan ve insanlardan kaçmak, kopmak anlamında değildir. Bahsi geçen yalnızlığın anlamı bir doktrinin, bir partinin, bir grubun hatta bir ikincinin refakati olmaksızın edebiyat içinde olmaktır (Ayvazoğlu, 2018, s.97).

Yazarın tanınan eserlerinin başında gelen *Küçük Ağa* 1963 yılında yayınlanmıştır. *Küçük Ağa* İstiklal Savaşı (1919-1923)'nda toplumun her kesiminin verdiği mücadeleyi konu almaktadır. Buğra'nın ifadesiyle yazar Millî Mücadele'yi resmi, siyasi görüşün dünyasından değil, toplumun her grubunun yaşadığı çatışma ve mücadele açısından ifade

etmiştir (Ayvazoğlu, 2018, s.114). Yazarın işaret ettiği temel durum, mevcut siyasi görüşün bakışı altında ötekileştirilen toplumsal grupların, İstiklal Savaşı'nda istiklal için mücadele edenlerin arasında olduklarıdır. Bu zafer toplumun birlikte verdiği mücadele sonucu elde edilmiştir. Yazarın bu tarih görüşü çocukluk yıllarından bu yana ailesi ve çevresinde gözlemlediği durumların etkisi altında şekillenmiştir. 1984 yılında televizyon dizisi olarak da yayınlanan *Küçük Ağa* romanı bazı toplumsal grupların eleştirilerine maruz kalmıştır. Konuyla ilgili olarak eleştirmen Fethi Naci'nin bir yazısında ifade ettiklerini belirtmemiz *Küçük Ağa*'nın belli bir toplumsal grup tarafından nasıl karşılandığının anlaşılması için yararlı olacaktır. Fethi Naci 1981 yılında Kültür Bakanlığı tarafından Tarık Buğra'ya verilen Başarı Ödülü için, onun ödülü hak eden bir yazar olduğunu düşündüğünü ancak Atatürk'ün doğumunun 100. yılında bir bakanlık tarafından İslami dünya görüşüne sahip bir yazara ödül verilmesini doğru bulmadığını belirtmiştir (Ayvazoğlu, 2018, s.144). Tarık Buğra, Fethi Naci'nin bu ifadelerine karşı Müslüman bir toplumdan ve hayatlarından bahsetmekle İslami dünya görüşüne sahip olmanın farklı şeyler olduğunu belirtmiştir. Tam anlamıyla İslami dünya görüşüne sahip olmadığını fakat olsaydı bunun eserlerinin değerini artıran bir değer, kendisine de bir iltifat olacağını sözlerine eklemiştir (Ayvazoğlu, 2018, s.144).

Tarık Buğra 1970 yılında *Tercüman*'da kaleme aldığı bir yazısında din ve edebiyat ilişkisine dikkat çekmiştir. Yazar bütün toplumlarda dinin ana kültürel unsurlardan olduğuna vurgu yaparak dine kayıtsız kalmış hiçbir edebiyatın ve edebiyatçının olmadığını belirtmiştir. Ona göre dinsiz olarak nitelendirilmiş yazarlar da din dışında düşünülemez. Zira onlar inkâra varıncaya kadar çetin, sancılı, mücadele dolu yolları deneyimlemişlerdir. Yazar bu yazısının devamında çilesiz, herhangi bir sancı çekmeden, mücadele vermeden inkârın sadece Türkiye Cumhuriyet'i edebiyatında görüldüğünü belirtmiş ve sağlam bir edebiyatın görülmeyişini bu kolayca inkâra bağlamıştır (Ayvazoğlu, 2018, s.146-147).

Yazarın birçok eseri üzerinden ideolojisinin ne olduğu belirlenmeye çalışılmış, bazı suçlamalarda bulunulmuştur. Bunlardan biri de 1966 yılında yazdığı ve Devlet Tiyatrolarında sahnelenen *Ayakta Durmak İstiyorum* oyunudur. Bu oyunda yazar 1956 yılında Macarların verdiği hürriyet mücadelesinde yalnız kalmalarını konu edinmiştir. Söz konusu oyunun sahnelenmesi sonrasında Tarık Buğra bir kesim tarafından ırkçı ve

Turancı olarak nitelendirilmiştir (Ayvazoğlu, 2018, s.160). Benzer şekilde *Akümülatörlü Radyo* oyununun 20 yıla yakın bir zaman sonra tiyatrocu Yıldız Kenter'in dikkatini çekmesine ve oyunu sahnelemeyi düşünmesine rağmen bazı ideolojik grupların baskısı sebebiyle oyun sahnelenememiştir.

Tarık Buğra edebiyatın herhangi bir önyargının, doktrinin, siyasi bir grubun, ideolojinin hatta bir ikincinin refakatinde gerçekleştirilemeyeceğini savunmasına rağmen bütün yazarlık hayatı boyunca ideolojik tarafgirlikle suçlanmıştır. Kendisi bu durumu Alpay Kabacalı'ya 1984 yılında gerçekleştirdiği bir söyleşi de şöyle ifade etmiştir: "Sağ-sol meselesi başladığında komünist diyorlardı bana. 60'tan sonra birden bire faşist, ırkçı, şeriatçı, kafatasçı oluverdim". Sözlerinin devamında bunların hiçbiri olmadığını sadece dürüst olmaya, herhangi bir önyargıya bağlanmamaya çalıştığını belirtmiştir. (Ayvazoğlu, 2018, s.124).

Yazar 1991 yılında Devlet Sanatçısı seçilmesi sonrasında da bu tür değerlendirmelerin edebiyatçıyı mutlu edebileceğini ancak yazar için esas olanın eserleri olduğunu belirtmiştir.

Tarık Buğra 26 Şubat 1994 yılında, yakalandığı kanser hastalığı sebebiyle vefat etmiştir. Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Karacaahmet Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.

Ardında bıraktığı eserleri, ilk basım yayınevleri ve basım tarihleriyle şöyledir:

Hikâyeleri:

Oğlumuz (Ege Basımevi, İstanbul 1949)

Yarın Diye Bir Şey Yoktur (Yenilik Yayınevi, İstanbul 1952)

İki Uyku Arasında (Yeditepe Yayınları, İstanbul 1954)

Hikâyeler (Günaydın Yayınları, İstanbul 1964)

Yarın Diye Bir Şey Yoktur (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979)

Romanları:

Siyah Kehribar (Remzi Kitabevi, İstanbul 1955)

Küçük Ağa (Yağmur Yayınevi, İstanbul 1963)

Küçük Ağa Ankara'da (Türkiye Yayınevi, İstanbul 1966)

İbiş'in Rüyası (Hisar Yayınları, Ankara 1970)

Firavun İmanı (Kervan Yayınları, İstanbul 1978)

Bir Köşkümüz Var mı (Tercüman Gençlik Yayınları, İstanbul 1978)

Gençliğim Eyvah (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979)

Dönemeçte (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980)

Yalnızlar (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981)

Yağmur Beklerken (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981)

Osmancık (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1983)

Dünyanın En Pis Sokağı (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989)

Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak (haz. Hatice Bilen Buğra, Ötüken Neşriyat, 1996)

Oyunları:

Ayakta Durmak İstiyorum (Ayyıldız Matbaası, Ankara 1966)

Üç Oyun (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979)

İbiş'in Rüyası (Oyun) (Devlet Tiyatroları, 1982)

Güneş ve Arslan-Patron (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1988)

Sıfırdan Doruğa/Patron (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994)

Muhtelif:

Gagaringrad-Moskova (Yağmur Yayınevi, İstanbul 1962)

Gençlik Türküsü (Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, Karabük 1964)

Sait Faik Abasıyanık-Seçme Hikâyeler (MEB Kültür Yayınları, İstanbul 1972)

Düşman Kazanmak Sanatı (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979)

Bu Çağın Adı (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1990)

Politika Dışı (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1992)

Tarık Buğra'dan Notlar (haz. Hatice Bilen, Ötüken Neşriyat,1996)

Söyleşiler (haz. Mehmet Tekin, Çizgi Kitabevi, Konya 2004)

4.3.1. *Dönemeçte*

Bu çalışmada ele aldığımız *Dönemeçte* romanı *İletişim Yayınları*'nın 2019 yılı dokuzuncu baskısıdır. 1-8. baskı 2004-2017 yılları arasında bu yayınevi tarafından gerçekleştirilmiştir. Romanın ilk basımı 1980 yılında *Ötüken Neşriyat* tarafından yapılmıştır. *Ötüken Neşriyat, Dönemeçte* romanının 1980-2001 yılları arasında yedi baskısını yapmıştır. Kitap "Her İnsana Bir başka Sabah", "Hep Aynî Şarkılarla", "Kader Olandır" şeklinde üç bölümden oluşmaktadır ve kapağında Tarık Buğra'nın fotoğrafı yer almaktadır. Roman 271 sayfadan oluşmaktadır. Roman "Dönemeç" adıyla Tuncay Öztürk ve Okan Uysaler yönetmenliğinde 1980 yılında dört bölüm halinde televizyonda da yayınlanmıştır (Ayvazoğlu, 2018, s.167).

Romanın anlatı zamanı 1946-1948 yılları arasını kapsamaktadır. Bu zamanı tespit etmemize yardımcı ifadelerden biri, ilk sayfalarda, içinde bulunulan an'ın Demokratik Parti (DP)'nin kuruluşundan bir ay sonrası (s.6) olduğunun belirtilmesidir. Demokrat Parti 7 Ocak 1946 yılında kurulmuştur. Zaman aralığını belirlememize yardımcı olan diğer bir ibare de romanın sonlarına doğru gerçekleşen bir olayın başlangıçta yer verilen anlatılardan bir yıl sonra gerçekleştiğinin ifade edilmesidir (s.269).

Romanda olayların geçtiği yer geniş çerçevede Anadolu kasabalarından birisi olan Kızılışık'tır. Anlatıda bahsi geçen dağ -Emirdağı- (s.53), dere -Tavkun Deresi- (s.52) gibi betimlemeler de bölgenin coğrafik konumunu göstermektedir. Roman için kasabanın seçilmesi Buğra'nın toplumu anlamanın en verimli yolunun kasabalara yönelmek olduğu düşüncesinden ileri gelmektedir. Ona göre biyopsi için en uygun yer kasabadır ve toplumsal değişimlerin etkileri en açık biçimde kasaba üzerinden görülebilir (Ayvazoğlu,

2018, s.150). Bu anlayış ile Buğra kasabalardaki gözlemlerin Türkiye için genellenebilir sonuçlar sunacağını ifade etmektedir. Romanda olayların vuku bulduğu dar çerçevede mekân ise kasabadaki Şehir Kulübü'dür. Neredeyse tüm olay örgüsü bu mekân çerçevesinde şekillenmektedir.

Roman kişileri Doktor Şerif, Fakir Halid, Operatör Doktor Cevdet Bey, Handan, Rabia, Savcı Yardımcısı Orhan, Eczacı Celal, Öğretmen Sait, Karcı Yusuf, Veteriner, Mehmet Çavuş, Şükrü gibi isimlerden oluşturmaktadır. Roman başkişisi Doktor Şerif'tir. Olaylar onun etrafında gelişmekte, onun tarafından görülmekte, anlamlandırılmaktadır ve onun tarafından nakledilmektedir. Yazar anlatıyı temelde Şerif üzerinden gerçekleştirmektedir.

Eserde olay örgüsü iki metin halkasından oluşmaktadır (Öcal, 2007, s.102). Merkezinde Şerif'in yer aldığı bu iki metin halkasının anlamları birleşerek olay örgüsünün temasını oluşturmaktadır. Metin halkalarından birini aşk ilişkileri oluşturmaktadır. Temelde Şerif ile Handan'ın ilişkisi olmak üzere, Eczacı Celal ve Rabia'nın, Savcı Yardımcısı Orhan ve Handan'ın, yine Eczacı Celal ile Handan'ın ilişkileri; bu ilişkiler içinde yaşanan değer çatışmaları ile sonuçları ilk metin halkasının konusunu oluşturmaktadır. İkinci metin halkasında ise yine Şerif merkezde olmak üzere Şerif'le kasabada yaşayan aydınlar arasında yaşanan değer çatışmalarına dikkat çekilmektedir. Ayrıca aydınların kasaba halkının, toplumun gerçekleri ve değerlerinden uzak yaşayışları ve bunların sonuçları üzerinde durulmaktadır.

Doktor Şerif, olayların anlatıldığı tarihlerden on yıl kadar önce kasabaya gelmiş bir "*hökumat doktoru*"dur (s.14). Çevresindekiler tarafından daha çok para kazanması için özel muayenehane açması yönündeki telkinlere devlete duyduğu bağlılık sebebiyle yanaşmamıştır.

"*Kendisine, yani Doktor Şerif Bey'e gelince, "hökumat doktoru" idi Şerif. İki yüz lirayı bulmayan maaşına yaratılışı ile bağlıydı. Bu yaratılış da, sorumluluk, ödev, görev, onur gibi bütün erdemleri kendi kendisi ile bir hesaplaşma sayardı*" (s.14).

Bu anlamda söz konusu değerler Şerif için öncelenen değerlerdir. Bu bakımdan yazar, Doktor Şerif üzerinden, Rokeach'in amaç değerler grubunda yer alan düzenin sürmesinden yana olma, hayatından memnuniyet duyma gibi değerlere; araç değerler

grubundan görevine bağlılık, sorumluluk sahibi olmak gibi değerler yoluyla ulaşılabileceğini belirtmektedir.

> Kalleşlik, aldatmaca, çıkar oyunları ve ikiyüzlülük, yüze gülücülük şöyle dursun, erdem diye öğrendiklerine, dostluk, dürüstlük, yiğitlik, mertlik anlayışına bir parçacık aykırı saydığı veya öyle gelen bir tutumu olmaya görsün, yapılmasa kimsenin kılını kıpırdatmayacağı bir şeyi bir arkadaşına, hatta tanıdığına yaptığı zaman; ya da, yapılınca gene kimseye aykırı gelmeyecek, umursanmayacak bir davranışta bulunsa gecelerce gözüne uyku girmez, yatağında kıvranır da kıvranırdı. Azarlardı, horlardı, cezalandırmanın yollarını arardı kendi kendine. Kendi gözünde küçülmek arların en ağırı gelirdi ona. Gölge düşürmemeliydi kendisine verdiği değer üstüne (s.210).

Şerif, bu noktada sorumluluk, dürüstlük, dostluk, arkadaşlık, özsaygı, fedakârlık gibi değerleri içselleştirmiş olmakla birlikte yaşadığı ilişkilerin, mensubu olduğu grupların, çevrenin dünya görüşü ve değer algılarındaki farklılıklar nedeniyle içsel çatışmalar yaşamakta, bir çıkış yolu aramaktadır. İçinde bulunduğu çevrenin saygı duyulur bir hayatı sunmadığını görmektedir ve doğru, saygın bir hayatın nasıl olması gerektiğini sorgulamaktadır. Hayatı yaşanılır kılan anlamları aramaktadır.

> Daha öğrencilik günlerinde, lise değilse bile, fakültede, insanları birbirlerini didikleye didikleye beslenen acayip ve korkunç canavarlara benzetirdi: Dostluk, arkadaşlık taklid ediliyor, bu en değerli ilişkileri ortaya çıkaran, bağlılık, yardımlaşma, vazgeçiş, fedakârlık gibi erdemler taklid ediliyordu. O altın çağda bile ilişkileri, ciğeri beş para etmeyen hesaplar, sempatiler, antipatiler düzenlerdi (s.78-79).

Şerif bu iç çatışmalar ve sahip olduğu değerleri sebebiyle yalnızlaşmaktadır. Bu yalnızlığının bir boyutunu da aşk görüşü oluşturmuştur. Şerif, abi diye hitap ettiği Operatör Cevdet Bey'in kızı Handan'la bir aşk yaşamıştır. Handan'ın ruhunun eksik yanını hatırlatan ve öfkesinin sebebi üvey annesi hakkında, Handan'ın aksini istemesine rağmen Şerif dürüst davranmayı seçmiştir. Bu seçim aralarındaki ilişkinin bitmesinin sebebi olmuştur. Doktor Şerif içinde var olan aşkına rağmen bu ayrılık sonrasında inandığı değerleri takip etmekten vazgeçmemiş, hileye başvurmamıştır.

> Şerif bu sonuca tam bir çilekeş gibi katlanmıştı: Bu sonucu değiştirmek için ne aşk hilelerine başvurdu, ne de olanlara ve olabileceklere bel bağladı. Dürüstlüğü ikinci bir din gibi benimseyen yapısı ve Handan'a beslediği saygı aşkının ve genel olarak aşk anlayışının ikinci adıydı. Handan'ı ancak Handan kendisini istediği sürece isteyebilirdi. Ve Handan artık kendisini istemiyordu. İnsan aşkın elde etmekten, sahip olmaktan başka yönleri de olduğunu ve aşkı asıl bunların yücelttiğini bilmeliydi. Şerif dürüstlüğünü bu inançla sürdürebileceğini düşünüyordu (s.60).

Aşk anlayışı bu değerlerle şekillenmiş Şerif'in karşısında Handan'ın aşk anlayışı ise adil olmasa da onaylanmayı, hileye başvurmak pahasına istediği şeye ulaşmayı, tutkuyu, kıskançlığı içermektedir. Nitekim önce babasının borçları sebebiyle Eczacı Celal'le nişanlanmaya razı olmuştur. Daha sonra ise tutkularına kapılarak Savcı Yardımcısı Orhan'la birlikte olmak istemiştir. Bu isteği Celal'in ölümü ile gerçekleşmiştir. İntihar olarak kayıtlara geçen bu ölümde Handan'ın etkisi vardır. Orhan'la evlenen Handan bu evlilikte de mutlu olmamıştır ve iç çatışmalarına intihar ederek son vermiştir. Handan'ı bu sona iten neden amaç edindiği değerlerin onu tatmin olunmaz boşluklara itmesidir ki Handan araç değerleri hayatı için amaç kılmıştır. Rokeach'in amaç-araç değer sınıflandırmasında hiyerarşik yapının sağlıklı işleyebilmesi, bireysel ve toplumsal sağlıklı olma halinin görülmesi şartı amaç-araç gruplarının birbirine karışmamasına bağlıdır.

Şerif'in toplumsal kurumlar ve gruplarla yaşadığı değer çatışmalarının bir yönünü kasabadaki Cumhuriyet aydınlarıyla (s.256) yaşadığı uyuşmazlıklar oluşturmaktadır. Şerif de dâhil kasaba aydınları Şehir Kulübü'nde bir araya gelmektedir. Şehir Kulübü yazarın romanındaki anlatıların geçtiği mekânların başında gelmektedir. Şerif'in kasabaya ilk geldiği yıllarda burası tam anlamıyla bir han'dır (s.23). Şimdilerde ise zaman içerisinde burası hem fiziki olarak hem anlam bakımından değişmiştir. Bu değişim Türk toplumunun dünya görüşünde yaşanan değişimin aydınların hayatları, anlayışları üzerinden yansıtılması gibidir. Şerif'e göre aydınlar için yeni- modern dönemin hâkim dünya görüşünün sembolleri Şehir Kulübü ve avlusunda yer alan fıskiyedir (s.23).

> Bir handı burası. Sağ dip köşeyi Şehir Kulübü tutuyordu. Dik açının bir kenarı, iki bilardo masalı kocaman bir salon. Daha uzun olan öteki kenarda da "içerisi" denilen ve poker oynanan bir büyücek oda, mutfak, kahve ocağı,

> lokanta ve okuma odası. Han iki katlıydı. Öteki yerleri terziler, şekerciler, doktorlar, zirai donatım ve geçen ay kurulan Demokrat Parti tutuyordu. Avlusu büyük bir dikdörtgendi. Tam ortada şadırvanlı bir havuz, onun çevresinde de, sonradan, kulüp için yaptırılmış çimento bir pist vardı. Şadırvanın ve pistin kıyılarına çiçekler ekilmişti. Ayrıca akasya ağaçları da vardı (s.6).

Şerife göre bu avludaki canlılığı, hayatı temsil eden şey akasyalardır. Ancak Şehir Kulübü'nün müdavimleri hayat denen şeye karşı duyarsızlık içindedirler. Bu noktada Şerif'in sahip olduğu, Allport ve arkadaşlarının belirttiği estetik değerler grubu değerleriyle, mensubu olduğu grup üyelerinin sahip olduğu estetik değerleri arasında uyumsuzluk söz konusudur.

> Sekiz tane idiler ve bunları saymak ne kadar kolaydı. Hatta, akasyaların fark edilmeleri ve sayılmaları gereklidir, diye düşünerek dikilmişler gibi bir sıralanışları vardı: Dört köşede birerden dört tane ikişerden dört de pistin giriş yerlerinde. Ama akasyaların sekiz tane olduğunu, günlerini, hatta gecelerini Kulüp'te geçiren sersemlerin bir teki bile bilmezdi (s.7).

Kasaba okuryazarlarının bütün akşamlarını, gecelerini geçirdikleri bu ortam, alkolün, kumarın, para ve çıkar ilişkilerinin hâkim olduğu ölü bir ortamdır ve avludaki hayatlar -akasyalar- karşısındaki vurdumduymazlıkları kasaba halkının hayatına bakışları için de geçerlidir. Bu ifadelerle yazar okuryazar grubunun Schwartz'ın hazcılık ve uyarılım değerlerine hiyerarşik değer sıralamasında en üstte yer verdiklerini işaret etmektedir.

> Doktor bunu düşünür düşünmez şadırvanın fıskiyesindeki mika topa baktı: Fıskiye topla bitmez tükenmez oyununu oynuyordu. Top, su ile birlikte ve onun üzerinde yükselip alçalıyor, kurtulmak, düşmek ister gibi çırpınıyordu. Düştüğü de olurdu; ama dibe doğru daralan tel kafesin içine. Ve su, bir iki dokunuştan sonra onu yeniden kapar, sonsuz oyununa yeniden bağlardı. Doktor, bir gün, paydos çayını içtikleri sırada, yanındakilere şadırvanı, asıl da suyu ve topu göstermişti." "Tıpkı Kulübe benziyor." (s.7).

Yazar, romanın başkişisi Şerif üzerinden bu fıskiye ve mika toptan sıkça bahsetmektedir. Kitabın 11, 75, 163, 213, 256, 259. sayfalarında bu bahsi görmek mümkündür. Zira söz

konusu fıskiye bir sistemi, düzeni, düzeneği ifade etmektedir. Suyun akışından güç alan bu düzenek biçimlendirilmiş, teknik özellikler dâhilinde; işlenmiş içi hava ile dolu mika topu aynı döngü içerisinde döndürmektedir. Bunu insan hayatının ilerleyişi içinde, ortaya çıkan modern dönemin, sistemin, insanla kurduğu bağ olarak yorumlamak mümkündür. Zira Şerif Şehir Kulübü'nü ve onun müdavimi aydınları aynı döngüsellik içinde, insan ve aydın olmanın sorumluluklarından, görevlerinden uzak boş ruhlar ve hayatlar olarak görmektedir. Yaşadığı içsel çatışmayı romanda bir mika topunu kırarak yansıtmaktadır. Ancak mika topunu her yakalayıp kırışında Şehir Kulübü'nün sahibi Şükrü yenisini koymaktadır. Zira düzenin, sistemin devamlılığı fıskiyede mika topun varlığını zaruri kılmaktadır.

> Bu düşünüş, bir bakıma da, Fakir Halid'e hak vermek demekti; doktor bunu da bilirdi ve Fakir'le birlikte, Cumhuriyet'ten bir süre sonra başlayan büyük değişimlerin okuyup yazarların köklerini bıçakla kestiğini, onları halktan, yani geldikleri, beslendikleri ve beslenmek zorunda bulundukları yerden kopardığını kabule meylederdi. Bu beslenmeden vazgeçince sorumluluklar ve görevlerle ödevler de anlamsızlaşıyordu. Bir çabadan ve belli basamakları aştıktan sonra yeterlilik kuruntusu önlenemiyordu. Doktora böyle geliyordu. Bütün bu insanların -ve bir ölçüde, kendisinin- kendilerini çürüyüşe, eriyişe, tükenişe bırakışları, asıl korkuncu, bunda akıl dışı, ama sarsıcı bir haz buluşları belki de işte bunun içindi." (s.76).

Toplumsal gerçek ve değerlerle aydınlar arasındaki bağların kopuşu üniversite yıllarında başlamaktadır. Cumhuriyet dönemi -modern dönem- eğitim sistemi, toplumun dünya görüşünde, yaşam biçimde değişimler meydana getirmektedir. Toplumla ile yeni toplumsal kurumların normları, değerleri arasında çatışmaların kaynağı farklılık eğitim kurumları üzerinden gösterilmektedir.

> Yaz tatillerinde kasabaya gelen Esma'nın oğullarından artık öyle sözler, hatta öyle kelimeler işitiyordu ki, irkilir ve bir başka milletin, başka bir ümmetin insanlar ile konuşuyor sanırdı kendini. Sözler ve kelimeler bile boyuna değişiyordu. Birtakım insanlarla artık konuşmayı sürdüremez, çoğunlukla canı sıkkın, arada bir de öfkeli, suskunlaşır olmuşlardı. Kırk yıllık

> müselleslerin, murabbaların, ehramların, zaviyelerin adı bile değişmişti (s. 40).

Modern dönem eğitim sisteminin meydana getirdiği aydın tipi sayfa 15, 22, 203'te işaret edilmektedir.

Toplumsallaşma araçları arasında yer alan eğitim kurumları sadece bilimsel bilginin öğretildiği kurumlar olmanın ötesinde ahlaki davranış ve değerlerinde kazandırıldığı yerlerdir. Bu bakımdan bir toplumun yaşayışını, kültürünü ve dünya görüşünü de şekillendirmektedir.

Yazar, İstanbul'dan bazı ideallerle kasabaya gelen ancak karşılaştığı toplum gerçeklerine ve değerlerine yabancı kalan aydınların Şehir Kulübü'ndeki hayatlarını betimler. Şerif ise bu aydınlarla aynı mekânı paylaşıyorsa da onlarla benzer dünya görüşünü ve tavrını paylaşmamaktadır. En azından mensubu olduğu aydın grubunun değerlerini insani bir yaşam bakımından saygın bulmamaktadır.

Yeni dönemde yaşanan toplumsal değişimler kasaba ve köy yaşantısında da açıkça görülmektedir. Bunu kitaptaki 23, 40,41, 110, 111. sayfalarda görmek mümkündür. Öte yandan 2. Dünya Savaşı sona ermiştir ve zirai verimin yüksek olduğu bir yıl yaşanmıştır. Bu sebeplerle "*buğday altın değerine ulaşmıştır*." (s.13). Ancak para değerinin ne olduğunun bilincinde olmayan köy halkı bu yüksek miktarda kazanç ile yeni tüketim alışkanlıkları ve yeni bir anlayış geliştirmiştir.

> Köylü, sigaranın, rakının en pahalısına saldırıyor. Köyünde elektrik yok, elektrikle çalışan buzdolabını vurduğu gibi tatar arabasına, kağnısına evine götürüyor, teldolap yerine kullanıyor. Sağlığına düşkünlüğü de buna göre artmış; vara yoğa doktora dayanıyor; "Bi iğne yapıver bana da doktur bek" diyor. "Bir şeyin yok.. aslan gibisin," diyen doktordan hiç mi hiç hoşlanmıyor. Rakıyı, sigarayı karaborsaya düşürtmüş, abur cuburlu sarhoşluğunun ağrıları, sızıları, kesiklikleri önemli hastalık sayılsın, önemsensin ve iyileştirilsin istiyor (s.13).

Gelirinde yaşanan bu artışa bağlı olarak köylü için para, gösteriş, lüks amaç değerlerinin yerini almıştır. Bu durum kasabanın ekonomik hayatını da şekillendirmiştir. Her şey bu

anlayışa bağlı olarak pahalanmaktadır ve devlet memurlarının maaşı bu pahalılık karşısında ezilmektedir.

> Fakir, gene doktora; "Devlet itibar ve haysiyeti gider deye korkarın doktor bey," demişti. Eh; hiç de haksız sayılmazdı: Mal Müdürü, Savcı, Ziraatçi, Baytar gibilerin hakkındaki söylentilerin pek gizli kapaklısı kalmamıştı. Ve, veresiye defterleri artık, kasaplarda, bakkallarda, kırtasiyeci ve tuhafiyecilerde, manifaturacılarda.. hatta lokantalarda memur isimleriyle doluydu (s.41).

Bu anlamda toplumsal sınıflar yeniden düzenlenmiştir. Köylüler zengin üst sınıfı oluştururken memurlar yoksul alt sınıfı oluşturmaktadır. Bu toplumsal grupların değer hiyerarşisi de sınıfsal değişime bağlı olarak şekillenmektedir.

1946-1948 tarihleri arasını işaret eden romanda kasabada yaşanan bu değişimlerin arasına bir değişim daha girmektedir.

Türkiye'de 28 yıldır süregelen tek partili siyasi hayat mevcuttur ve çok partili hayata, demokrasiye geçiş denemeleri gündeme gelmiştir. Mevcut parti Cumhuriyet Halk Partisi, muhalefet partisi Demokrat Parti'dir. Bu durum Türkiye'nin siyasi hayatı bakımından bir dönemeç özelliği göstermektedir (s.188). Aslında önceki yıllarda çok partili hayata geçiş denemeleri yapılmıştır. Ancak bu denemeler sonuçları itibari ile toplum üzerinde bazı olumsuz izler bırakmıştır. Bu bakımdan kasaba halkının bir kısmı ve aydınlar muhalefet partisinin kurulması sonrasında olası belirsizliklerden ve baskılardan korkmaktadır.

> Teşkilatı ilçe de sevilip sayılan bir avukat kurmuştu. Kurulması gerekli ve nasıl olsa kurulacak diyerek. Yaşlıydı; işini bitirince köşesine çekilecekti. Başkanlığı devredeceği ve yönetim kuruluna alacağı aklı eren, dürüst kimselerin peşinde günlerce dolaştı; ama ne doktor veya avukatların, ne de kasaba ileri gelenlerinin arasından öylelerini bu işe yanaştırabildi. Her başvurduğu; "Hele biraz bekleyelim Mehmed Bey," diyordu. Çekiniyor, hatta düpedüz korkuyorlardı. Ama beklemeyenler ve korkmayanlar, korkacak bir şeyleri olmayanlar da vardı. Yönetim kuruluna imzasını atamayan bile girdi. (s. 44).

Bir tarafta 28 yıldır iktidarda bulunan bir parti, diğer tarafta toplumun demokrasiye geçişini sağlayacak yeni bir parti söz konusudur.

Siyasi gruplardan birini anayasal düzenin korunması adına her türlü tehdide başvurmaktan, baskı ve korkutma araçlarını kullanmaktan çekinmeyen bir parti oluşturmaktadır.

> Bir kere devleti kendi malları sayan ve onun kuvvetlerini hoyratça kullanan Halk Partililer vardı. Belediye, Demokrat Parti'ye geçenlerin, hatta yakınlık gösterenlerin bahçelerine su vermez olmuştu. Kaymakam, tapucu ve mal müdürü ve ötekiler, asıl düşünceleri ne olursa olsun Halk Partisi İlçe Başkanı'nın sözünden çıkmıyordu. Bunların aralarında bir de Demokratlara karşı düpedüz gaddarlaşanlar vardı (s.44)

Halk Partisi'nin bahsi geçen baskıcı, özgürlükleri kısıtlayan tutum ve politikaları kitabın 38, 44, 77,189. sayfalarında da bahsedilmektedir.

Diğer siyasi grubu ise hürriyet ve demokrasi söylemleri ile yola çıkan ancak gücü elde etmek için gerçekleri manipüle edenlerle; mevcut hükümetin baskılarından korkan aydınların boş bıraktığı alanları hırsları, çıkarları doğrultusunda fırsata çevirenler oluşturmaktadır.

> Bununla beraber, Fakir Halid'i asıl korkutan ve endişelere düşüren şey onların bilgisizlikleri değildi; hırsları idi, hınçları idi: Adamların gözleri kararıveriyordu. Barut fıçısına dönüyorlardı. Büyük sonuçları elde bir sayıyorlardı. Sofrayı ele geçireceklerine kesin olarak inanıyor, bunun için de -yetenek metenek düşünmeden, hak hukuk aramadan; sadece içlerini tutuşturan hırsa, oburluklarına bağlı-çorba tasına, börek tepsisine en yakın yeri ele geçirmeye bakıyorlardı (s.44-45).

Demokrat Parti'nin yapılaşması ve politikaları örnekleri kitabın 44, 78, 189, 198. sayfalarında yer almaktadır. Bu ifadelerden de görüleceği üzere Allport ve arkadaşlarının siyasi kategori içerisinde yer alan değerler, Güngör'ün ifade ettiği ahlaki değerler eşliğinde yaşanmamaktadır.

Doktor Şerif şimdiye kadar siyasete ilgi duymamıştır. Zira o da gençlik dönemindeki yıllarda genel görüşe uyumlu olarak iktidarın iktidarda olanların hakkı olduğu düşüncesine sahiptir.

> O da büyük çoğunlukla birlikte, hükümeti Devlet'ten ayrı düşünmüyor, Devlet kurum ve kuruluşlarını partinin organları gibi görüyordu. Sonunda da şef ve parti memleketin yerini alıyordu şuur altında. Durumu, o da herkes gibi, başka türlüsü olamaz sayıyordu: Haklar ve özgürlükler diye bir mesele yoktu, yasalar vardı; bu yasalar da tartışma konusu yapılamazdı. Onlara karşı çıkmak, bir bakıma da Devlet'e, ülkeye karşı çıkmak anlamına gelirdi. (…). Fakat, kendiliğinden oluşan peşin hükümlerin tuzla buz oluverdiğini bir gün, birçokları ile birlikte o da gördü: "Siyasi hürriyetler" diye bir şey vardı, "insan hakları" diye, ötekinden de önemli, bir şey vardı." (s.192).

Şerifin siyasi değerler hiyerarşisi, yaşadığı toplumsal olaylar tarafından şekillenmiştir. Siyasi hürriyetler, insan hakları gibi değerlere sahip olan Şerif seçimini de kendince bu yönde yapmıştır. Zira Demokratlar bu siyasi, toplumsal değerleri savunmaktadır. Ancak Demokratların seçim çalışmaları kapsamında kasabada bulundukları sıra yaşanan bir olay Şerif'in siyasete olan ilgi ve güvenini sarsmıştır. Kasaba meydanında halka seslenen Demokrat Parti kurucuları, halka seslenişleri sonrası gazetecilerin de bulunduğu bir ortamda bir araya gelmiştir. Amaç İstanbul, Ankara, İzmir'den gelen gazetecilerin gazete merkezlerine gönderecekleri metinlerin kontrolüdür. Demokratlar gazetecilere sansür uygulamaktadır (s.196). Bu uygulamaya şahit olan Şerif siyasetin ikiyüzlülüğüne şaşırmıştır. Zira basın özgürlüğü Demokratların savundukları ilkeler arasındayken uygulama çok farklıdır.

Yazar, romanın başkişisi olan Şerif'in değer çatışmaları yaşadığı toplumsal grupların karşısına; kıyas yapabilmesini sağlayan, hayatı için doğrunun ne olduğunu anlamasına yardımcı olan Fakir Halid'i yerleştirmiştir. O değerleri ile çevresi arasında sıkışan Şerif'in hayatı için çıkış yolunu gösteren yardımcı roman kişisidir.

Fakir Halid kasaba esnaflarındandır. Ona Fakir lakabının kasabalı tarafından takılmasının sebebi para harcamak konusunda tutumlu davranmasıdır.

> Sokağa açılan kemerli kapının önünden Fakir Halit günün hiçbir saatında bozulmayan dengeli yürüyüşü ile geçip gitti. İlçenin sayılı zenginlerindendi. Fakir lakabını aşırı tutumluluğu yüzünden takmışlardı ona: Meteliğinin hesabını bilirdi. Doktor buruk buruk gülümsedi; "Yalnız parasının mı?" Dakikaların hesabını da bilirdi: İşte, bütün mevsimlerde nasılsa öyle, sabah namazını kılacak, sonra da, gene her zamanki gibi, gidip dükkânı açacaktı (s.6).

Bu ifadelerden hareketle Fakir Halid'in Allport ve arkadaşlarının ifade ettiği ekonomik değerlere sahip olduğu söylenebilir. Ancak o bu değerleri araç değerler olarak, Güngör'ün de belirttiği ahlaki değerler eşliğinde yaşamaktadır.

Okul masraflarını karşıladığı çocuklar vardır (s.36) Dükkânındaki defter zorda kalanların borçlarıyla doludur (s.39).

Fakir Halid hayatını dinî değerler, ahlaki buyruklar ve İslami kurallar çerçevesinde yaşamaktadır. Geleneksel dönemin eğitim kurumlarında eğitim almıştır.

"*Fakir Halit, rüşdiye öğreniminden değil elbette, İslam ve bağlı bulunduğu tarikat eğitiminden sindirmişti içine Devlet'i, onun sorumlu ve yetkililerinden ayırmayan geleneği. Böylece, bu köklü ve kökten değişikliği seziyor, dertleniyordu*." (s.42)

Bir anlamda Halid, Şerif'in yaşanmaya değer bulduğu ancak yaşamadığı dünya görüşünün yaşayan halini temsil etmektedir. Zira Şerif'in iç sorgulamalarında saygı duyulur sonucuna vardığı hayat Fakir Halid'in sahip olduğu değerleriyle, yaşadığı hayatla örtüşmektedir. Bunu değerlendirmemize imkân tanıyan işaretlerden biri romanın başındaki ifadelerden biridir. Şehir Kulübü'nden çıktığı bir sabah, ezan sesinde "*İnsanı küçük hesaplardan, hırslardan ve dertlerden utandıran bir şeyler*" in varlığını (s.5) hissetmesi bu duruma bir örnek olabilir. Benzer şekilde yine Şerif'in Fakir Halid'le gerçekleştirdiği sohbetlerde hayatı sorgular, anlamlandırmaya çalışırken onun söylediklerine dikkat kesilmesi verilebilecek örneklerdendir. Bir arada gerçekleştirdikleri sohbetlerinde Şerif'in yol belirlemesine, iç çatışmalarını dindirmesine yardımcı şeylerden biri dinî karakterlerin davranış ve öğretileridir. Kitabın 41, 213, 236, 263, 264. sayfalarında bu davranış ve öğretilere yer verilmiştir.

Romanda yer alan toplumsal gruplar belli değerler etrafında şekillenmiştir. Okuryazar grubu fakülte yıllarında kültürel değerler ve toplumsal gerçeklerle bağlarının kopması ile sorumsuz, vurdumduymaz, ilgisiz, günlük eğlencelerle kuşanmış yeni Cumhuriyet aydını grubunu oluşturmaktadır. Bir anlamda Swartz'ın hazcılık, uyarılım değerleri olarak ifade ettiği değerler aydınların amaç değerlerinin tepesine yerleşmiştir.

Okuryazar olmayan köylü grubu paranın bilgisine, kullanım bilincine sahip değilken çok kazanması sonucu onu Rokeach'in belirttiği amaç değerler için araç olmanın ötesine taşıyarak lüks, gösteriş, eğlence değerleriyle amaç olarak önceleyen bir gruba dönüşmüştür.

Fırsatçılar büyük toplumsal değişimlerde yaşanan karmaşanın toplumsal yapılarda oluşturduğu boşlukları çıkarları, hırsları doğrultusunda doldurarak siyasi grupların şekillenmesinde temel oluşturmuştur.

Siyasi gruplar iktidarı, gücü elde etmek amacıyla hukuk, yasa, düzen, hürriyet, siyasi haklar, insani haklar gibi değerler çerçevesinde destekçilerini oluşturmuşlardır.

Roman başkişisi, toplumun bir bireyi olan Doktor Şerif, bireysel olarak, toplumsal gruplar ve kurumlarla yaşadığı değer çatışmalarının çözümünü yine değerler hiyerarşisinde en üstte olduğuna kani olduğu değerleri yaşamakta bulmuştur. Yaşantısına yön veren bu değerler arasında sorumluluk, görev bilinci, dürüstlük, dinî ve toplumsal değerler yer almaktadır.

Şerif üzerinden düşüncelerini aktaran yazar toplumsal çatışmaların kaynağının yaşanan toplumsal olaylarla dünya görüşünde yaşanan değişimler olduğunu belirtmiştir. Dünya görüşünde meydana gelen değişimler de insanların değer sıralamalarında değişikliklere sebep olabilmektedir. Bununla birlikte her toplumun değişmez özellikli yüksek değerleri mevcuttur. Bu değerlerin bilgisine sahip olmak, onu içselleştirmek, ona saygı duymak kişinin toplum içinde sağlıklı olarak yaşamasını sağlamaktadır.

Yazar toplumsal düzenin sağlanması konusunda kültürel değerlerin, kültürel değerler kapsamında yer alan dinî değerlerin önemine romandaki yönlendirici kişisi Fakir Halid'in yaşayışıyla dikkat çekmektedir. Yazar için dinî değerler kapsayıcı yüksek değerler grubunda yer almaktadır. Öyle ki bilimsel değerlerle kuşanmış olması beklenen

aydınların dinî ve kültürel değerlerle beslenmeyen hayatları ölü olarak betimlenmiştir. Şerif'in "*Mevlana Dostoyevski'nin sağlıklısı.. Mevlana ruhları sağlıklı insanların Dostoyevski'si*" (s.154) ifadesi bu durumu destekler niteliktedir.

4.3.2. *Yağmur Beklerken*

Yağmur Beklerken romanının ilk basımı 1981 yılında, *Ötüken Neşriyat* tarafından gerçekleştirilmiştir. *Ötüken Neşriyat* söz konusu romanın 1981-2000 yılları arasında toplam altı baskısını yapmıştır. Romanın iki baskısı (1989) da *Türkiye İş Bankası Yayınları* imzasını taşımaktadır. Bu çalışmada romanın *İletişim Yayınlarınca* 2020 yılında yapılan 15. baskısı incelenmektedir. *İletişim Yayınları*, *Yağmur Beklerken* romanının 1-14. baskılarını 2004-2018 yılları arasında yapmıştır. Kitabın kapağında Tarık Buğra'nın fotoğrafı yer almaktadır. Kitap 227 sayfadan oluşmaktadır. Tarık Buğra'nın bu romanı 1992 yılı sonlarında Tunca Yönder'in yönetmenliğinde Birinci Kanal'da dizi olarak yayınlanmıştır (Ayvazoğlu, 2018, s.167). Romanın dizisi istenilen ilgiyi görmemiştir. *Yağmur Beklerken* 1989 yılında "Türkiye İş Bankası Büyük Ödülü"nü almıştır (Ayvazoğlu, 2018, s.168).

Roman on bölümden oluşmaktadır. Ara bölüm başlıkları "Bir Açılış Töreni", "Bir Başka Açılış", "Tavuğna mı Kışt Dedik Oğlum", "Yerle Gök Arasında", "Başka Bulutlar", "Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri", "İnsana Bir de Düşman Lazım", "Bir Avuç Toprağa Bunca Kıyl ü Kaal", "Dağı Dağa Kavuşturan", "Irmaklar Yokuş Yukarı Akmıyor" şeklindedir.

Romanın zamanı 1930 yılıdır. Bu tarihi anlatı içerisinde yer alan olay ve durum ifadelerinden anlamak mümkündür. *"Öyle ya; Cumhuriyet neredeyse yedinci yaşını tamamlayacak da, herifler avratlarını hâlâ sakınır*." (s.17). Ayrıca romanda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu anlatılmaktadır ve Fırka 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştur. Parti aynı yılda da dağılmıştır (17 Kasım 1930). Yazar arada eski tarihlere dönüşler yaparak bazı durumları açıklıyorsa da genel olarak roman anlatı tarihi 1930 yılıdır.

Tarık Buğra bu romanında da toplumun anlaşılması için en elverişli ortam olarak gördüğü kasabayı mekân olarak seçmiştir. Geniş çerçevede mekânı temelde Taşoluk olan romanda dar çerçevede mekânları Cumhuriyet Parkı, Avukat Rahmi'nin evi ve bürosu, Kenan

Bey'in bürosu gibi mekânlar oluşturmaktadır. Geniş çerçevede mekânı "*Artık İkizkaya Tepesi'nin ardına bakılmıyor, Batı'dan gelecek bulutlar gözetlenmiyordu*." (s.79), "*Yemek İkizkaya yamacındaki Çınarlı Pınar'da idi*." (s.146) ifadelerinden belirlemek mümkündür.

Romanın konusunu birbirine eşlik eden iki olay örgüsü kapsamında belirtebiliriz. İlk olay örgüsünde kasaba halkının yaşanılan kuraklık sebebiyle yaşadıkları ekonomik sıkıntılar anlatılmaktadır. İkinci olay örgüsünde de siyaseten çok partili geçiş denemesinin gündeme gelmesinin kasaba halkı üzerindeki etkisi belirtilmektedir.

Roman kişilerini, Rahmi, Rıza Efendi, Gülbeyazlar'ın Mahmut, Kaymakam, Doktor Fazıl Bey, Süleyman, Güldane, Müberrer, Serdar, Muallim Sami, Ahmet Kemal Bey, Naki Bey, Müfettiş Hilmi Bey, Gazi Paşa, İsmet Paşa, Ağaoğlu Ahmet Bey gibi isimler oluşturmaktadır.

Roman başkişisi Rahmi'dir. Rahmi'nin yaşadığı çatışmaların çözüme ulaşmasında yardımcı yönlendirici roman kişileri olarak amcası Rıza Efendi ve Avukat Kenan Bey belirtilebilir. Rahmi'nin anlayış ve tavırlarının karşısında karşıt güçler olarak ise temelde Cumhuriyet Halk Partisi mutemedi Gülbeyazlar'ın Mahmut ile Rahmi'nin bacanağı Muallim Sami ile işaret edilmiştir.

Romanın anlatısı kasaba için bir ilk olan park açılışı ile başlamaktadır. Park açılışı için bekleyenler arasında Rahmi ve amcası Rıza Efendi de vardır. Geleneksel dönem ile modern dönem anlayış farklılığı daha romanın ilk sayfasında zamanın kavranışı üzerinden belirtilmiştir.

"Tören 17.30'da, hükümet daireleri kapandıktan yarım saat sonra başlayacaktır. (...). Mumcu Rıza Efendi yelek cebinden çıkardığı saatine bakıyor; ezana göre ayarlanan çift kapaklı gümüş Serkisof'u kafasında çabucak alafrangaya çeviriyor ve yanındaki avkat Rahmi'ye mırıldanıyor: "Yirmi dakke daha dinelecek millet." (s.7).

Park açılışı sonrasında Rahmi ve "*babası gibi sevdiği*" (s.19) amcası Rıza Efendi arasında geçen diyalogda bu iki dönemin dünya görüşü üzerinde oluşturduğu farklılık ağaçlar yani insanın çevresini düzenlemesi üzerinden ifade edilmiştir.

"Neye çınar değel de akasya dikerler? Çabuk böyür de ondan.. görüversinler böyüdüğünü kendileri." (s.10).

Rıza Efendi Harun Reşid ile yaşlı bir bağcı arasında geçen bir olayı anlatır. Hikâyeye göre veziri ile çevreyi dolaşmaya çıkan Harun Reşid, yaşlı bir bağcının tarlasına zeytin fidanı diktiğini görür. Ona bu zeytin fidanının kaç yıl sonra meyve vereceğini sorar. Yaşlı bağcı otuz yıl sonra meyve vereceğini söyler.

"Allah'ın takdiri bilinmez; ama ben seni, bu diktiğin fidanların meyvesi için hayli yaşlanmış görüyorum."

"Doğrudur evlad. Ben de zaten kendim için dikmiyorum bunları. Şu gördüğün koca zeytin ağaçlarını dedem dikmiş. Meyvelerini ben ve babam topladı. Benimkilerini de torunlarım yer." (s.11).

Bu anlamda geleneksel dönem toplumlarının değerleri aile, kabile, topluluk gibi birliktelikler etrafında şekillenirken; modern dönem toplumlarında kişi kendisini odağa aldığı bir hayatı şekillendirmektedir. Bu anlamda söz konusu ikiliğin bir yanını bireysel dünya görüşünü önceleyenler diğer yanını toplumsal değerleri önceleyenler oluşturmaktadır. Ayrıca Graves'in değer sisteminde yer alan geleneksel var olma düzeyi ile ben merkezli var olma düzeylerinin iki tarafın değer farklılıklarının ifadesi olarak bu noktada görülebileceği belirtilebilir. Dünya görüşü, insanın çevresi ile kurduğu ilişkileri, çevresini biçimlendirme anlayışını etkileme gücüne sahiptir ve onun şekillenmesine etki eden unsurlar arasında değerler de vardır. Zira "park" da modern dönem anlayışının toplumsal hayatı biçimlendirmesinin bir yansımasıdır. Geleneksel dönemden modern döneme geçişle birlikte halkın yaşayışında meydana gelen değişimlere bu kitabın 9, 12, 15, 17, 31,32, 68, 111, 191. sayfalarında da yer verilmiştir.

Roman başkişisi Rahmi bir avukattır. Cephede savaşırken can veren babasını hiç hatırlamamaktadır (s.27). Annesini de küçük yaşlarda kaybeden Rahmi'yi ve kız kardeşini amcaları Rıza Efendi büyütmüştür (s.29). İlk zamanlar babasından kalan haşhaş yağı değirmenini işleterek kıt kanaat geçinen Rıza Efendi, sonraları girdiği ticarette başarılı olmuş ve zenginleşmiştir. Kasabadaki birkaç zengin aileyi de ikna ederek İstanbul ve İzmir'de olmak üzere iki şubesi bulunan bankayı kurmuştur (s.30). Rıza Efendi'nin hedefinde iki yıl önce ölen kasabanın en zengin adamının sahip olduğu ve mirasçıları

arasında anlaşmazlık nedeniyle atıl durumda kalan Dereözü'ndeki büyük un fabrikası ve Yazı'daki kereste fabrikasını bankanın mülkiyetine katmak vardır (s.31). Kereste fabrikasında güçlü bir dinamo vardır ve Rıza Efendi o dinamo yardımıyla elektrik üretmeyi, kasabayı elektriğe kavuşturmayı istemektedir. Bu isteğini doğuran şey yörenin imkânlarıyla yöreye hizmet götürme anlayışıdır. Zira bankayı da bu düşünceyle kurmuştur. Yazar bu noktada yerli üretimin değerini işaret etmektedir.

"Len oğlum, kasabamızın koskoca pavlikaları ellere mi gitsin? Yüzümüz o vakit heç mi gızarmeycek?" diyor ve onları bankaya aldırmak için yönetim kurulu üyelerine dil döküp duruyor." (s.31).

Rahmi'nin ailesiyle iletişimi romanın birçok yerinde belirtilmektedir. Bu kitabın 21, 22, 26, 27, 32, 33, 78, 94, 95, 97, 98, 99, 107, 110, 112, 113, 128, 163, 164, 165, 217, 218, 219 sayfalarında Rahmi'nin aile değerlerine bağlılığı ve mutlu bir aile ortamının varlığına işaret edilmiştir. Rahmi eşi Güldane, oğlu Serdar ve kızı Müberrer'den oluşan küçük ailesinin yanında diğer akrabalarıyla da ilgilidir. O kasaba halkına da sevgi ve ilgiyle yaklaşmaktadır. Rahmi, Tarık Buğra'nın romanlarında ağırlıklı olarak yer verdiği Cumhuriyet aydını grubunun, bağları kültüründen, toprağından kopmamış az sayıdaki aydınını temsil etmektedir. Bir bakıma Tarık Buğra'nın romanlarında tenkit ettiği Cumhuriyet aydınının nasıl olması gerektiği konusunda örnek aydını temsil etmektedir (Coşkun, 2005, s.199). O mensubu olduğu toplumun dilinden anlamakta, gerçeklerini bilmektedir. Rahmi avukatlığın yanı sıra tarla işleriyle de uğraşmakta, köy ve kasaba halkının gerçeklerini onlarla yaşamaktadır.

Romanda aydın grubu genel anlamda içinde bulundukları toplumun gerçeklerine ve değerlerine ilgisizdir, yabancıdır. Aydınlarla halk arasındaki ikilik kitabın 38, 41, 83, 84. sayfalarında da yer almaktadır.

"*Rıza efendi memurlarla, okumuş yazmışlarla oturup konuşuyorsa hoşlandığı için değildi bu. Hele övünmek için hiç değildi. Biliyordu Rahmi: aldırmazdı Rıza Efendi bu okumuş yazmış takımının kasabadaki yaşayış tarzını, halkın görenek ve geleneklerini umursamayışlarına; hatta onlara zıt bir yol tutturmalarına*." (s.53).

Kasabada baş gösteren ölüm kalım meselesi yağmurun yağmayışıdır. Kasaba halkının refah içinde yaşamasını sürdürmesini sağlayacak kazancı toprağa bağlıdır.

"Buğday, arpa, yulaf, çavdar bir yana, sadece pancar ürününden yöreye, yılda elli bin liradan fazla para girerdi. Koca bir yılın kaderi, arabacısından demircisine, yemenicisinden manifaturacısına, avkatına, dokturuna, eczacısına, attarına, bakkalına kadar, buna bağlıydı. Köylü pancarını kaldırsın, paraya kavuşsun ki, bu koca çark alışıldığınca dönebilsin." (s. 57).

Yağmurun yağmayışı halkın gerginliğini, tedirginliğini artırmaktadır. Ancak aynı endişe memur-aydın grubu için söz konusu değildir. Zira onların umudu toprağa bağlı değildir. Bununla birlikte onlar kasaba halkının sıkıntılarına karşı duyarsızlardır.

> Rıza Efendi sevmesine, severdi Reis Bey'i. O bir yana, gönülden bir saygısı da vardır. Ama Reis Bey, onun için, eninde sonunda, yağmurun ve yağmur beklemenin ne demek olduğunu bilmeyenlerden, bilmeyecek olanlardan, asıl asıl, bunu umursamayanlardan birisi idi. Yağmur duasına gelmemişti o.. içi dalgalanmamış, gözleri Musta'fendi'nin gözleri gibi, âmin derken dolu dolu olmamıştı (s.84).

Söz konusu bu ifadeler Swartz'ın değer sınıflandırmasının kaynağını oluşturan, insanların değerlerini ihtiyaçları temelinde belirttikleri savunusunu destekler niteliktedir.

Romanda anlatılan durumlardan anlaşılacağı üzere bu romanda aydın grubu toplumun birlikteliğini güçlendiren değerlerine karşı ilgisizdir. Bu ilgisizlik zaman zaman aydınların halkı hakir görmelerine de sebep olmaktadır.

"Seyredişleri -veya bakışları- dinleyişlerinden çok daha ilgi çekiciydi. Hükümet doktor onları göstererek;

"Bakar körlere benziyorlar," dedi ve pekiştirdi de: "Tıpkı öyle." (s.35).

Kasaba aydınları içerisinde Rahmi halkla kurduğu bağlar ve onları anlayabilmesi bakımından ayrılmaktadır. Kasabada herkes yağmuru beklemektedir.

Bu gergin bekleyişin arasına Belediye reisi ile fırka başkanının kasaba suyu dağıtımında yaptıkları usulsüzlük de eklenmiştir.

Rahmi bu probleme çözüm arayışları içine girer ve nihayet kendince bir çözüm yolu bulur. İlden su pompası alır. Geçici bir süre suyu kasabadaki küçük gölden temin edecek

sonra da kuyu kazdıracaktır (s.59). Nihayetinde böyle yapar. Ancak bu çözüm kasabanın ihtiyacının tam anlamıyla karşılanması için yeterli değildir. Tarlalar için yağmur gerekmektedir. Kasabalılar yağmur hasretiyle yağmur duasına çıkmıştır. Birkaç gün sonra da beklenen yağmur sadece toprağı ıslatacak kadar yağmıştır.

Kasabanın bütün gündemini o yılki mahsulün ne olacağı konusu oluşturuyor iken yeni bir gündem konusu daha doğmuştur. Bu gündem konusu yeni partinin; Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşudur.

Rahmi ilk zamanlar politikaya ilgi duymaması ve siyasi anlayışı sebebiyle yeni fırkanın kuruluşu ile ilgilenmemiştir.

> Bana ne elin fırkasından, hırkasından! (..). Ne erer benim aklım siyasete? Üstelik başımı kaşıyacak vaktim yok benim. Sevmiyorum da öyle şeyleri, enişte. Demin söyledim işte; inatlaşmalar, hasetler, hırslar, tiksindiriyor beni. Fırkacılık dediğin de daha bir azdıracak bunları.. görürüz. Bilirim ben insanları. Şimdiden selamı, sabahı kesenler var. (s.73)

demektedir.

Bununla birlikte Rahmi iktidarı Millî Mücadele'yi başlatan ve sonuçlandıran ekibin bilek hakkı; milletin onlara bir şükran armağanı olarak düşünmektedir (s.225). Bu bakımdan devlet ve iktidar onun için aynı şeydir. Ayrıca politikanın başkentte iktidarın içinde olması gerektiğine inanmaktadır. Ona göre bu onların sorumluluğudur ve başta değişim yaşanmadan kasabada bir değişim oluşturmak söz konusu olamayacaktır (s.75). Tüm bunların yanı sıra önceki yıllarda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)'nın kurulmasıyla yaşanan tecrübeler de Rahmi'nin yeni fırkaya mesafeli duruşunun sebepleri arasındadır.

Rahmi'nin her konuda akıl danıştığı amcası Rıza Efendi de fırkacılığa mesafeli durmaktadır.

> Girme be Rahmi.. panga fırkadan daha mühim kasabamız için.
>
> Göz göze idiler. Eklemeden yapamadı; daha doğrusu, asıl söylemek isteyip de çekindiğini önleyemedi:

Tehlikelidir fırkacılık.. çok. Gördüm ben. Girme. Boğazı düğümlenmişti:

Allah'a bin şükür, neyimiz.. neyin eksik. (s.100).

Kasabada Serbest Fırka'nın kuruculuğunu kasabanın en ünlü avukatı Kenan Bey üstlenmiştir. Kenan Bey çevrede tanınan biridir. Bu ününü aldığı davaların çoğunu kazanması ile elde etmiştir. Kenan Bey kendine gelen bir dava konusunu titizlikle inceleyen; haklılığına kani olduğu davaları savunan bir avukattır. (s.39).

Rahmi, Kenan Bey'i sevmekte ve saymaktadır. Mesleki anlamda ona hayranlık duymaktadır. Bürosunu açtığında onu ziyaret eden ilk ve tek meslektaşı Kenan Bey'dir. Sonraları öğrendiğine göre Rahmi'nin ilk davalarını ona yönlendiren de Kenan Bey olmuştur (s.39).

İlk zamanlarda Kenan Bey'in Rahmi'yi yeni partiye daveti Rahmi'nin bu konudan ısrarlı kaçışıyla kapanmıştır. Ancak Rahmi'nin bu kaçışı Kenan Bey'e duyduğu saygı sebebiyle çok sürememiştir. Rahmi, Kenan Bey'le siyasi hayata bakışını değiştiren ve insan yaşamındaki değerler hiyerarşisi üzerine yaşadığı çatışmaları tetikleyen bir görüşme yapmıştır. Kenan Bey bu görüşmede Türk toplumunun kültürel değerleri arasında yer alan İslam dininin değerlerinden olan istişareye ve istişareye verilen önemden bahsetmiştir. (s.118). Türk toplumunun bu değeri Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce, Türk töresi içinde de yer almaktadır. İstişare, danışma; yönetici ile yönetilenin birliğini sağlayan toplumsal değerlerin başında gelmektedir. Kenan Bey bugünün şartları içinde söz konusu bütünleşmeyi sağlamanın yolunun parlamento olduğunu ifade eder (s.119). İstişare, danışma birçok fikrin görüşülmesi neticesiyle bilgece bir kararın, olgun bir değerlendirmenin doğmasını sağlayabilmesi ve insanların arasında fırsat eşitliğini oluşturabilmesi yönleriyleriyle Rokeach'in sınıflandırmasındaki amaç değerleri işaret etmektedir. Bu amaç değerlere ulaşmada araçlardan biri parlamentodur.

"Ve, çağımızda bu bütünleşmeyi sağlamanın tek yolu, gerçek bir parlamento.. kökü millette bir parlamentodur diyordu. Gene ona göre, üçüncü Millet Meclisi böyle bir nitelik taşımaktan çok uzaktır; birinci ve ikinci meclislerin yarattığı ümitleri zedelemekte, aşındırmaktadır." (s.119).

Sözlerini Rahmi'nin endişelerini cevap niteliği taşıyan sözlerle sürdürmüştür. Serbest Fırka kurucularının Gazi Paşa'nın en yakın arkadaşları tarafından onun görevlendirmesiyle kurulduğunu, bu bakımdan bu partinin sonunun Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ya da İttihat ve Terakki Fırkası (1889-1918)'nın akıbeti ile aynı olmayacağına; buna Gazi Paşa'nın müsaade etmeyeceğine inandığını belirtmiştir (s.120). Ayrıca bir aydın olarak büyük olmanın sorumluluklarına dikkat çekmiştir.

> Mes'uliyetlerimin; milletime ve memleketime karşı.. ister istemez.. yani, ilahi bir mukavele ile yüklenmiş bulunduğum mes'uliyetlerimin, kendimi beğenişim ve büyük görüşüm nisbetinde ağırlaşacağını ve ağırlaştığına inanıyorum. Aksi inanışın gururu tekabbür çirkefine bulacağına, nefsime hürmeti de hayvani bir hodbinlik derecesine düşüreceğine inanıyorum. İnsanın büyüklüğü nisbetinde kendini düşünme hakkını kaybedeceğine inanıyorum. Rahmi Bey (s.104).

Kenan Bey bu sözleriyle vatan, millet sevgisinin ve onlara karşı ödevlerinin aşkın nitelikli değerler olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte değerler hiyerarşisinin tepesinde insan yaşamı için gerekli olan temel ihtiyaçlar arasında bu değerlerin varlığına da işaret ederek, bu değerlerin insan olmanın ayırt edici özellikleri arasında yer aldığını belirtmektedir. İnsan olması ve bu ülkenin bir aydını olması onu bu değerler doğrultusunda hareket etmeye yönlendirmektedir. Yazarın Kenan Bey üzerinden ifadeleri Graves'in değerler hiyerarşisinin üstlerinde yer alan toplumsal var olma düzeyi/değer sistemi kapsamında değerlendirilebilir.

Kenan Bey'in sözleri Rahmi'yi iç çatışmaya, sahip olduğu değerleri arasında öncelik sıralaması yapmaya zorlamaktadır.

"Bir yanda; "Allah'a bin şükür, neyin eksik?"

Öte yanda "Eren aklın, kavrayan bilginin ve gerçek büyüklüğün sorumlulukları." (s.108).

Rahmi'nin bu iç çatışmalarının bir yanını bireysel değerleri kapsamındaki aile, akraba sevgisi, ilgisi, görevleri; diğer yanını toplumsal ve evrensel, bir yanıyla da bilimsel değerlerle kuşanmış olmasının gerekliliğini işaret eden ülke sevgisi, millet sevgisi ve sorumlukları oluşturmaktadır.

Rahmi'nin iç çatışmaları sürerken, uzun bir süredir hasta olan Kenan Bey tedavi gördüğü İstanbul'da hayatını kaybeder. Rahmi, Kenan Bey'in defininde bulunmak için İstanbul'a gider. Cenaze tahmin ettiğinden kalabalıktır. Her iki partinin yöneticilerinden ve gazetecilerinden birçok kişi de cenazededir. Defin sonrasında Rahmi, Halk Partisi yöneticilerinden Hilmi Bey ve Serbest Fırka yöneticilerinden Naki Bey'le bir araya gelir. Hilmi Bey'in Kenan Bey ile ilgili övgü dolu sözleri ve Kur'an'dan okuduğu bir ayet sonrasında Rahmi içini rahatlatan umutlar, düşünceler içine girer (s.175). Zira ayet hangi Fırka'dan olursa olsun oradaki vekillerce okunmuştur. Ayrıca cenaze Serbest Fırka yöneticilerinden birine ait olmasına rağmen Halk Fırkası yöneticilerinden, vekillerinden katılanlar olmuştur. Bu bakımdan Rahmi hangi toplumsal gruba mensup olursa olsun bu ülkenin insanlarının ortak değerler etrafında birleştiklerini bir daha düşünmüştür. Etrafında toplanılan yüksek değerlerden biri de vatan sevgisidir, bağımsızlık mücadelesidir. Zira her iki fırkanın kurucuları da Millî Mücadele'de omuz omuza savaşmış, birbirlerinin arkadaşı olan insanlardır. Bu düşünce kasaba hâkimi tarafından sayfa 154'te, Kenan Bey tarafından da sayfa 120'de belirtilmiştir.

> Bütün bu insanlar, Halk Fırkası'nda veya Serbest Fırka'da fark etmez, hepsi de Gazi'nin buyruğunu ve iradesini kendi kişilikleri ve var oluş sebepleri sayan, varlıklarını sürdürmesinin garantisi gören kimselerdi. Bugün Halk Fırka'sında kalanlar da, Serbest Fırka'ya geçenler de aynı ölüm kalım macerasını birlikte yaşamış, başarıya ulaştıktan sonra da aynı çevreyi oluşturmuş kişilerdi; başaramasa idiler aynı akıbeti paylaşmak zorunda kalacak kişiler! (s.158)

Yazar toplumu birleştiren yüksek değerlerin varlığının umut verici olduğunu düşünürken; bu bütünlüğün toplumsal grupların oluşması ve özellikle güç temelli grupların rekabet halinde farklı tutum ve davranışlar içerisine girmelerini düşünmesiyle bölünür.

"Ama -Rahmi ye öyle geldi- kulistir bu. Bir de sahne vardır. Ve aynı adamlar, sahneye, halkın karşısına çıkınca yüzde yüz değişiyor, değişmekle kalsalar iyi, değiştiriyorlardı: Köyleri, kasabaları, şehirleri ve evleri değiştiriyorlardı." (s.175).

"Oysa sahnedekiler, son perde de kapandıktan sonra, gişede toplanan paraları paylaşacaklar, kaderlerinin o gelire bağlı olduğunu hiçbir zaman unutmayacaklardı.. Bunun içinde, her şeyden önce ve her şeye rağmen yöneticilerine uyacaklardı." (s.176).

Bu anlamda toplumsal grupların varoluş sebebi ilkelerinin bireyler ve toplumsal değer çatışmalarını doğurması mümkündür. Allport ve arkadaşlarının siyasi değerler kategorisinde yer alan güç, rekabet, şöhret değerleri toplumsal hayat içerisinde çatışmaların kaynağını olabilme özelliği taşımaktadır. Bu anlamda siyasi grupların çatışmaları doğuran dinamikleri vardır ve inanma temelinde yükselen ideolojik gruplar çatışmanın şiddetini artırmaktadır.

Kasabanın Serbest Fırka başkanlığı mecburi olarak Rahmi'ye kalır. Kasaba halkı ve tüm ülke kadınıyla, erkeğiyle, yaşlısıyla ve dahi çocuğuyla bütün ilgisini yeni fırkanın kuruluşuna yöneltmiştir.

"Kasabadaki gazete satışı onyediden elli üçe fırlamıştı." (s.140).

Rahmi her gün iki fırkayı da destekleyen gazeteleri neler olup bittiğini anlamak, bir görüşe körü körüne bağlı kalmamak ve okuduklarını yanlış yorumlayanlara doğrusunu anlatmak için almakta ve okumaktadır. Bu gazetelerin arasında yasa, demokrasi, hürriyet, düzen gibi milletin doğru değerlendirmeler yapması için gerekli bilgilerden ziyade kendi çıkar ve şöhretleri uğruna halkı kışkırtan söylemlere, yazılara yer veren gazeteler de vardır (s.141). Bu kışkırtmalar sadece gazetelerdeki yazılarla sınırlı kalmamaktadır. Kendi çıkarları, hırsları için kışkırtıcı söylemleri ortaya çıkaran gruplar da söz konusudur (s.171). Kasaba halkının tavır ve davranışlarında başkalıklar meydana gelmeye başlamıştır. Hem yağmurun yağmayışı hem yeni fırkanın kuruluşu kasabada gerginliğe ve gruplaşmalara neden olmuştur. Bu gerginlik ve bölünmeler kitabın 52, 57, 87, 170, 171, 172. sayfalarında da belirtilmektedir.

> Çünkü ve her şeyden önce Süleyman, fırkacılığa onu şaşırtan bir heyecanla sarılıvermişti. O az konuşan ve herkese saygılı "Rıza Emmi'nin oğlu" gitmiş, yerine, çarşıda, pazarda, kahvelerde, girdiği her dükkânda veya dükkânına gelenlerle, karşısındakinin durum ve tutumuna göre, kiminde nutuk atar gibi konuşan, kiminde sert tartışmalara giren kâh öfkeli, kâh ateşli biri gelmişti (s.126).

"Kasabada ve yörede öyle bir hava yaratılmıştır ki, bir Halkçı veya Serbestçi, karşı partinin bir ileri geleneğiyle oturup kalkacak, yiyip içecek olursa "dönek" sayılmaktan korkuyordu." (s.172).

Söz konusu fırkacılık gerginliği ailelerin içine, akrabalar arasına da girmiştir. Güldane Rahmi'ye *"Fırka reyisi oldun da başın göğe deydi değ mi?"* (s.162) diyerek küsmüştür. Akrabalar birbiriyle konuşmaz, kavgalar çıkar olmuştur. Öte yandan siyasi gruplara destekçilerince anlamlar yüklenmektedir. "*Kazanıp kaybetmek de bir onur-"şeref ve haysiyet"- meselesi yapılmaktadır.*" (s.187).

Ülkenin her yerinde birbirini tanımayan binlerce insanın yeni fırkanın savunduğu değerler etrafında birleşmesi, değerlerin bütünleştirici özelliğini yansıtırken; aynı kasaba içindeki gruplaşmaya sebep oluşuyla da çatışma ve ayrışmanın kaynağı olmaktadır. Bir tarafta otorite ve mevcut düzenin devamını savunanlar vardır; diğer tarafta hürriyet, özgürlük, demokrasi gibi değerleri savunanlar yer almaktadır. Ayrıca temelde iktidara yani güce sahip olmak adına mücadele söz konusudur.

Seçimler öncesinde gerginliği artıran sebeplerden biri de halktan alınan vergilerdir. Zira kuraklık sebebiyle yeterli ürün elde edemeyecek olan halk, ödeme gücünün çok üstünde vergilerle karşılaşmaktadır. Özellikle konutlar üzerinden alınan Müsakkafat Vergisi halkı zor durumda bırakmaktadır (s.191).

Nihayet *" On gün sürecek seçimler başlamıştı"*r (s.200). Sandık başlarını tutan jandarma ve oy kullanılan alanlarda yaşanan gerginlikler eşliğinde seçimler tamamlanır ve seçimleri Serbest Fırka kaybeder (s.212). Yeni kurulan *"Serbest Cumhuriyet Fırkası kapanacak -kapatılmayacak- kapanacaktı"*r (s.215). Fırkacılık sebebiyle yönetimde yaşanan problemler Rıza Efendi'nin kuruculuğunu üstlendiği bankayı da iflasın eşiğine getirmiştir. Kasabaya elektrik getirmek amacıyla satın almaya çalıştığı fabrikalar da alınamamıştır. Seçimler kasaba halkının birbiriyle ilişkilerinde olumsuz izler bırakır.

"Altıntaş Şaşı Ömer'le, Hacı Rüstem ikisiyle, üçü Nalbant Mustafa Efendi'yle, hepsi de Rahmi ile kerhen selamlaşıyordu.. Kasabanın özeti de bunda idi." (s.215).

Beklenen yağış ekinler boy verirken dolu olarak gerçekleşir ve ekinlere zarar verir. Kasabalının demokrasi, hak, hürriyet, özgürlük değerlerini arayışlarının bir tezahürü olan

fırka deneyimi de, mahsul için yağmur beklerken yaşanan dolu yağışı gibi felaketle sonuçlanır.

Seçim sonrasında kasaba normalleşmeye çalışırken Rahmi'ye Ankara'daki tanıdığı yöneticilerden milletvekilliği için teklif gelir. Bu haber bütün kasabada duyulmuştur. Herkes gibi amcası Rıza Efendi de Rahmi'nin kararının ne olacağını merak etmektedir.

> Bi karar verdin mi?
>
> Rahmi gülüyor:
>
> İki karar mı var ki, birini seçeyim be emmi?
>
> Ve gülüşü değişmiş olarak ekliyor:
>
> Neyimiz eksik, çok şükür. (s.227).

Rahmi, 1930 yazı boyunca kasabada yaşanan olayların özeti olarak "*her şey sırasında ve zamanında*" (s.219) diye düşünmektedir.

Bir anlamda bu düşüncenin Tarık Buğra'nın düşüncesi olduğunu söyleyebiliriz. Yazar bu romanında toplumsal dünya görüşünde, zihniyette yaşanması gereken değişimler olmadan meydana gelecek toplumsal değişimlerin umulan olumlu sonuçları doğurmaktan ziyade toplumsal çatışmalara sebep olacağını belirtmektedir. Bu durum ani/zorunlu kültürel değişimlere atıftır. Zira kendiliğinden gerçekleşen kültürel değişimler belli bir zamanı kapsamaktadır ve yeni değerlerin içselleştirilmesine müteakip gerçekleşmektedir. Oysa zorunlu toplumsal değişimler kişilerin, grupların, kurumların kendi içlerinde ve birbirleriyle kaçınılmaz çatışmalarına sebep olmaktadır.

Yazar toplumsal grupları var eden, o grup mensuplarının birlikteliğini sağlayan ilkelerinin zaman zaman başka grupların değerleriyle çatışabileceğini de ortaya koymaktadır. Bu anlamda değerler birleştirici olabilecekleri gibi ayrıştırıcı da olabilmektedir. Ancak toplumun geniş bir kesimi tarafından kabul edilen yüksek değerler de söz konusudur. Yazar için yani Tarık Buğra için bu değerlerin başında dinî değerler gelmektedir. Değerlerin hiyerarşik sıralaması bakımından konuya yaklaşacak olursak Tarık Buğra'nın hiyerarşik değer sıralamasının tepesinde kültürel-toplumsal değerlerin ve kültürel-toplumsal bütünlüğü sağladığını vurguladığı dinî ve millî değerlerin geldiğini

söylemek mümkündür. Diğer bütün değer kategorileri kapsamında yer alan eylemlerin kültürel değerlerin yol göstericiliği kapsamında şekillenmesi gerekliliğine dikkat çekmesiyle Buğra, dinî ve millî değerleri yüksek değerler olarak görmektedir değerlendirmesi yapılabilir.

Yazar bu romanda yerel halkın günlük konuşma dilini gerçekte olduğu gibi yansıtmıştır. Kendisi de bir Anadolu kasabasında yetişmiştir ve bu anlamda kasaba halkını tanımaktadır. Bununla birlikte romanda anlattığı olaylar gerçek toplumsal hayatta da yaşanan olaylardır. “Sanat, sanat içindir.” anlayışını benimsemekle birlikte sanatın da toplumsal hayatın bir parçası olması gerçeğine bağlı olarak bu eserinde toplumsal gerçekliği yansıttığı görülmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada yer alan edebiyatçılarımızın hayatları ve seçili eserlerinin içeriğine bakıldığında ortak değerlere sahip oldukları gibi farklı değerlerinin var olduğu da görülmektedir. Bununla birlikte yaşadıkları dönemin toplumsal değerlerinin ve söz konusu dönemde yaşanan değer çatışmalarının benzerlik ve farklılıklarını da hayat deneyimleri ve seçili eserleri üzerinden izlemek mümkündür.

Öncelikle söz konusu edebiyatçılarımız Türkiye'nin farklı coğrafik bölgelerinde doğmuş ve yaşamıştır. Farklı bölgelerde doğmalarının ve bulunmalarının ötesinde aidiyet duyguları bakımından farklılaşmaktadırlar. Ahmed Arif hayatının büyük bir kısmını Ankara'da yaşamış olmasına rağmen kendisini doğulu olarak nitelemektedir. Tarık Buğra Akşehir'i, Faik Baysal ise Adapazarı'nı hayatlarının az bir zamanını geçirmiş olmalarına rağmen karakterlerine ve dünya görüşlerine etki eden, hasretini her daim çektikleri memleketleri olarak anmaktadırlar. Aidiyet duygusunu hissettikleri bu yerler eserlerinde de anlatı mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Faik Baysal'ın *Rezil Dünya* eseri otobiyografik bir roman özelliği taşımaktadır ve Adapazarı'ndaki mahallesi ve çevresi romanın birçok yerinde anlatılmaktadır. Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* romanının mekânını Akşehir oluşturmaktadır. Ahmed Arif'in şiirlerinin ciddi bir kısmında Doğu olarak işaret ettiği mekânlara yer verilmektedir.

Yine üç edebiyatçımızın da aile üyeleri, arkadaşları, bulundukları çevrelerdeki insanlar hem incelediğimiz eserlerinde hem eserlerinin genelinde roman kişileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin *Yağmur Beklerken* roman başkişisi Rahmi, Tarık Buğra'nın babasına benzer şekilde kırsalda bir hukukçudur ve o bölgede Demokrat Parti kurucularındandır. *Dönemeçte* romanında da kasabada Demokrat Parti kurucusu, yardımcı roman kişisi kasabalılar tarafından sevilen bir hukukçudur. *Rezil Dünya* romanında yer alan roman kişilerinden Elana, Hıdır, Dürriye gibi isimler Faik Baysal'ın gerçek hayatta çevresinde bulunan kişilerdir. Arif'in şiirlerindeki Leylim'i gerçek hayattaki sevgilisine gerçekte de hitabıdır. Ya da "Adiloş Bebe" Ahmed Arif'in gerçek hayatta yeğenidir.

Edebiyatçılarımız bu çalışmada yer alan eserlerinin konuları bakımından da gerçek toplumsal konulara ve durumlara değinmişlerdir. Örneğin *Ateşi Yakanlar* romanında

Baysal, İzmir'in Yunan işgalini konu edinmiştir. Eserinde yer verdiği Yarbay Arif Bey, Hasan Tahsin, Metropolit Hrisostomos gibi isimler de gerçek hayatta yaşamış ve İzmir'in işgali sırasında orada bulunmuş kişilerdir. Yine *Yağmur Beklerken* romanında belirtilen zaman ve olaylar gerçek hayatla örtüşmektedir. Zira 1930 yılında ülkede kuraklık baş göstermiştir. Bu anlamda zirai verim çok düşüktür. Bununla birlikte tüm dünyada etkisi görülen 1929 Büyük Buhran'ın hemen sonrasıdır. Ayrıca 1930 yılı Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu; üç ay süren siyasi hayatı sonrasında da kapandığı yıldır. Roman da kasabalının kuraklığa çare diye yağmuru; tek parti iktidarının baskıcı anlayışına, yönetimdeki tek sese çare diye Serbest Fırka'nın kuruluşunu bekleyişini anlatmaktadır. Tarık Buğra'nın bu çalışmadaki diğer romanı *Dönemeçte*'de yer alan olaylarda ise *Yağmur Beklerken*'in aksine köylerde zirai verimin yüksek olmasına bağlı olarak kazancın bol olduğu, 2. Dünya Savaşı'nın son bulduğu ve Demokrat Parti'nin kurulduğu yıllar anlatılmaktadır. Romanın anlattığı olaylar 1946-1948 yılları kapsamında gerçek olaylarla örtüşmektedir. Ahmed Arif'in *Hasretinden Prangalar Eskittim* kitabında yer alan "Otuz Üç Kurşun" şiiri 1943 yılında Van'ın Özalp ilçesinde yaşanmış gerçek bir olayı anlatmaktadır. *Leylim Leylim* kitabında yer alan mektuplar zaten şairin kendi hayat gerçeklerinin ve gerçek hayattaki aşkı Leyla Erbil'e sevgisinin ifade edildiği yazılarından oluşmaktadır. *Rezil Dünya* eserinde Baysal kendi hayatının bir bölümünü anlatırken o yıllar arasında yaşanmış toplumsal olaylara da değinmiştir. Çerkeş depremi bunlardan biridir. Çerkeş depremini yazar kendi hayatında da yaşamıştır. Ayrıca romanda yer verilen olaylar 2. Dünya Savaşı'nın gölgesi altında gerçekleşmektedir. Çalışmamızda yer alan üç edebiyatçı da incelediğimiz eserlerinde gerçek hayatta yaşanmış toplumsal olay ve durumları anlatmaktadır.

İncelediğimiz bu edebiyatçıların hayatları ve seçili eserlerine bağlı olarak edebiyatın toplumsal gerçekleri yansıttığı değerlendirmesini yapabiliriz. Eserin kurgulanmış bir anlatı olması göz önüne alındığında, anlatıların toplumsal olayları olduğu gibi yansıttığı iddiasında bulunmamakla birlikte, yaşanan toplumsal olay ve durumlar hakkında bilgi verdikleri rahatlıkla söylenebilir.

Edebiyat ile toplum arasındaki etkileşim karşılıklıdır. Edebiyatçıların hayatları, dünya görüşü, eserlerinin içeriği ve biçimi toplumsal gerçeklerin etkisi altında şekillendiği gibi edebiyat da toplumun dünya görüşü, olayları üzerinde etki oluşturmaktadır. Örneğin

Hasretinden Prangalar Eskittim eserinde yer alan şiirler toplumsal olayların etkisiyle yazıldığı gibi belli bir toplumsal grubun dünya görüşüne etki etmiştir. Arif, hayatını anlattığımız bölümde geçen söyleşisinde "Otuzüç Kurşun" şiirinin darbe dönemlerini yaşayan gençlere dayanak olduğunu belirtmiştir. Zira Arif'in bu tek kitabı ilk basım yılı olan 1968'den 2020 yılları arasında yetmişin üzerinde basımıyla toplumun bir mesajını içermektedir ve bu bakımdan bir etkinin ifadesidir. Bu çalışmada yazarın hayatı bölümünde yer verdiğimiz üzere Buğra'nın klasikler arasına giren *Küçük Ağa* romanının yazılmasının gerisinde *Siyah Kehribar* romanına getirilen yoğun eleştiri vardır ki toplum millî söylemlerden uzak kabul ettiği esere mesafeli durmuş yeni bir eserin istediği değerler ve anlayış kapsamında doğmasına yol açmıştır.

Edebiyatın toplumu yansıttığı varsayımına dayanarak toplumsal bir olgu olan değerlerin edebiyat üzerinden izlenmesi mümkündür. Öncelikle edebiyat olayının unsurları arasında yer alan yazar boyutuyla konuya bakacak olursak bu çalışmada yer alan edebiyatçılarımızın hayatlarında karşılaştıkları olaylar toplumda hâkim değerler hakkında bilgiler vermektedir. Örneğin sanatsal/estetik değer bakımından Faik Baysal'ın 1944 yılında *Sarduvan* romanının basımının yapılmak istenmeyişi ve gerekçesi, 1940'lı yılların başında toplumda hâkim estetik anlayışı ortaya koymaktadır. Zira Baysal'a romanına biraz kadın ve cinselliğin eklenmesi önerisinde bulunulmuştur. Benzer şekilde Arif'in *Leylim Leylim* kitabında Leyla Erbil'e 24 Haziran 1955 tarihli mektubundaki ifadeleri bu anlayışı destekler niteliktedir. Okur beğenisi aşk, cinsellik, müstehcenlik içeren yapıtlara yönelmiştir. Tarık Buğra'nın 1946 yılında basımı için başvurduğu yayınevince eserinin çok edebî bulunmasından kasıt da hâkim beğeninin isteklerinden uzak olduğu anlamında olabilir. Bu örnekler doğrultusunda söz konusu dönemde sanatsal değer açısından hâkim değerlerden birinin Schwartz'ın değer sınıflandırmasında yer alan hazcılık değeri olduğu söylenebilir.

Allport ve arkadaşlarının değer sınıflandırması kategorilerinden estetik değer kapsamındaki değerlere yaklaşımları açısından bu çalışmada yer alan edebiyatçıların edebiyat anlayışlarına, sanatsal değerlerine bakılacak olursa Ahmed Arif ve Faik Baysal "toplumcu gerçekçi" anlayışa sahipken; Tarık Buğra "Sanat, sanat içindir." anlayışına sahiptir. Arif, şiirin değerinin toplumsal hayatı anlatmakla var olacağını belirtir. Baysal da benzer şekilde edebiyata insanı, toplumu anlatmanın değer katacağını belirtmektedir

ancak o salt gerçekçilikten yana değildir. Şiirde ahengin, sesin de önemine vurgu yapmıştır. Buğra ise sanatın sanat için icra edildiğinde de toplumsal problemlere değindiğini ifade etmiştir. Edebiyatçının görevinin ne olduğu konusunda ayrışmaktadırlar. Baysal ve Arif toplumcu gerçekçi olarak edebiyatçıya sözcülük rolünü yükleseler de Baysal toplumsal hayattaki problemlere odaklanılması, aşk masallarına yer verilmemesi gerektiğini vurgular. Arif için ise aşk yüksek değerleri arasındadır, hayatın içinde aşk da vardır. Buğra için ise edebiyatçının rolü yol göstermedir. Her üçünün de birleştiği noktalardan biri edebiyatçının edebiyatını tarafgirlikten uzak olarak icra etmesi, kalemini siyasi, ideolojik grupların boyunduruğu altında kullanmaması gerektiği yönündedir. Bu anlamda edebiyat hangi anlayış içerisinde olursa olsun toplumla ilişki içindedir. Bununla birlikte edebiyat anlayışları bakımından farklılıklar gözlemlenebilir.

Değerlerin kazanılmasında toplumsallaştırma aracılarının etkisi her üç yazarın hayatında da görülmektedir. Önce ailede başlayan toplumsallaşma süreci açısından Buğra'nın kitaplarla tanışıklığı çok küçük yaşlarda babasının kitaplığı sayesinde olmuştur. Baysal'ın kitapla tanışması ve kitap okuma alışkanlığının kökleri dedesini örnek almasından ileri gelmektedir. Arif'in Türkçe dışında eserlerine de yansıyan sözcük seçimi çocukluğunun geçtiği ortamla ilintilidir. Okul yıllarında her üç edebiyatçı da Türkçe/Türk Dili öğretmenleri teşvik ve ilgisiyle edebiyatçı olmaya karar vermişlerdir. Yine toplumsal grupların ve mekânların bireyin alışkanlıkları ve değer kazanımlarına etkisi Baysal'ın hem söyleşisinde hem *Rezil Dünya* eserinde belirttiği mahallesi; Buğra'nın da hem hayat hikâyesinde hem *Dönemeçte* romanında belirttiği Küllük Kahvesi üzerinden okunabilir.

Edebiyatçılarımızın tecrübe ettikleri olaylara bakacak olursak her üçünün de otoriteye karşıt olduklarını, özgürlük, hürriyet adına mücadele verdiklerini söylemek mümkündür. Her üç edebiyatçı da tek partili iktidarı yaşamış, bu partinin politikalarına muhalefet sebebiyle cezalandırılmışlardır. *Rezil Dünya* romanında Baysal iktidarın sosyal adaletsizliklerine değinirken, askerlik döneminde *Karıma Mektup* şiirinde yer alan mısralar sebebiyle ceza almıştır. Buğra bu çalışmada yer alan her iki romanında da iktidarın baskıcı, adaletsiz uygulamalarına değinmiştir. Ayrıca askerlik döneminde İsmet İnönü'nün bıyık kesme kuralına muhalefetten sürgün cezaları almıştır. Ahmed Arif de "Otuzüç Kurşun" şiirinde askeri kurumun muamelesini hukuksuz bularak ifade etmiş ve bu ifadeleri sebebiyle de hapis cezası almıştır. Öte yandan *Ateşi Yakanlar* romanında da

siyasi boşluklar ve bu boşluğun yarattığı toplumsal problemler vurgulanmaktadır. *Rezil Dünya* romanında toplumda yaşanan problemlerin sebebinin de iktidarın adaletten uzak, sorumsuz davranışları olduğu belirtilmektedir. Bu bakımdan siyasi değerler olarak her üç edebiyatçının da özgürlük, demokrasi, siyasi görev ve sorumluluk gibi değerleri önceledikleri görülmektedir. Bu bakımdan her üç edebiyatçının da Schwartz'ın evrenselcilik kapsamında yer alan değerleri önceledikleri belirtilebilir.

Bu çalışmada yer alan edebiyatçılar hayatlarının neredeyse tamamına yakın kısmında maddi sıkıntı yaşamışlardır. Bu sıkıntılar sebebiyle Buğra edebiyatına ihanet olarak gördüğü gazeteciliği yapmak zorunda kalmıştır. Baysal, kaldığı pansiyonun ücretini bile ödeyememiş ve oradan kaçmıştır. Arif ise mektuplarında sevgilisinin yanına gelemeyişinin sebepleri arasında maddi olanaksızlıkları göstermiştir. Bu bilgiler ışığında dönemin edebiyatçılarının geçimlerini sağlamaları için edebiyat içinden gelirleri yeterli değildir diyebiliriz. Elbette bu değerlendirmeye aydınların toplum içindeki karşılığı ve ülkedeki işsizlik problemini de ekleyebiliriz. Öte yandan paranın toplum hayatındaki karşılığı ve değeri her üç edebiyatçının bu çalışmada yer alan eserlerinde işaret edilmiştir. *Rezil Dünya* romanında kapitalist düzenin insanları parayı amaç değer kabul etmeye zorlaması ve buna bağlı olarak görülen ahlaki yozlaşmalar anlatılmaktadır. *Dönemeçte* romanında para değerinin bilgisine sahip olmayan kasaba halkının eline geçen paranın çokluğuyla ahlaki olmayan davranışlara tevessül etmelerine işaret edilmiştir. Bu anlamda paranın bir araç değer olduğu amaç-araç değer sıralamasının yer değiştirmesi durumunun ahlaki yozlaşma ve toplumsal düzende bozulmalara neden olduğu değerlendirmesini yapabiliriz. Bu bakımdan Güngör'ün sınıflandırmasında yer alan ahlaki değerlerin de toplumsal düzenin sağlanması noktasında önemini belirtebiliriz.

Allport ve arkadaşlarının değer kategorileri arasında yer alan bilimsel değerler bahsinde işaret *Rezil Dünya*, *Ateşi Yakanlar*, *Dönemeçte*, *Yağmur Beklerken* ve *Leylim Leylim* kitabındaki birkaç mektupta aydınlar üzerinden verilmiştir. Bilimsel değerler arasında yer alan bilgi, objektif olma, sorgulama, sorumluluk gibi değerlerin toplumumuz aydınlarının sahip olmadıkları değerler olduğu ifade edilmiştir. Bu değerlerden yoksunluk toplumun refahının, yararının, daha güzel bugünlerinin, yarınlarının sağlanmasını engellemektedir. Bununla birlikte aydınların toplum gerçeklerinden ve değerlerinden uzak oluşları da eserlerde vurgulanan temel eleştirilerdendir.

Bu çalışmada incelenen eserlerin konuları 1919-1960 yılları arasında yaşanan olayları kapsamaktadır. Bu yıllar iki dünya savaşının da etkilerinin hissedildiği, rejim değişikliğinin yaşandığı, rejim değişikliğine bağlı olarak toplumsal yapı ve kurumlarda değişimlerin görüldüğü, çok partili hayata geçiş denemelerinin gündeme geldiği yıllardır. Toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemler değer çatışmalarının yoğun olarak görüldüğü dönemlerdir. Çalışmamızda yer alan eserler de toplumsal değer çatışmalarını bireysel, gruplar arası ve kurumsal olmak üzere her düzeyde yaşanışını bu değişim dönemlerini konu almaları yönüyle yansıtmaktadır.

İnsan yaşamı ve onuru, özgürlük, adalet, hürriyet, vatan sevgisi, dostluk, bilgi, eğitim gibi değerler farklı dünya görüşlerine, sosyo-kültürel ortamlara sahip olan üç edebiyatçımızın da eserlerinde önceledikleri değerlerdendir. Yine ahlaki, dinî, toplumsal-kültürel değerler amaç değerleri içinde barındıran kategoriler olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan evrensel nitelikli değerlerin var olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan bazı değerlerin önceliği konusunda edebiyatçılarımızın tutumları ve eserlerinde görülebilen farklılıklar da söz konusudur. Örneğin aşk değeri Ahmed Arif için değer hiyerarşisinde üstlerde yer alırken; Faik Baysal için daha geri planda kabul edilen bir değerdir. Sanatsal/estetik değer olarak birbirlerinden farklı edebiyat anlayışlarına sahiptirler. İdeolojik olarak Ahmed Arif kendisinin materyalist düşünceye yakın olduğunu ifade etmiş, eserlerinde ezen-ezilen, emekçi-sömüren ikiliği, kapitalist gruba karşıtlığı, sınıf farklılığı vurgularıyla Marksist anlayışı benimsediğini ortaya koymuş ve Türkiye Komünist Partisi mensuplarının bulunduğu bir dernekte aktif olarak bulunmuşken; Baysal herhangi bir ideolojik yönelim belirtmemiştir. Ancak Baysal'ın eserlerinde de kapitalizme karşıtlığı, yoksul-zengin ikiliği ve Rus edebiyatı etkisi görülmektedir. Bu bakımdan Baysal da Marksist anlayışı benimsemektedir diyebiliriz. Tarık Buğra'nın siyasi grup olarak Demokrat Parti geçmişi ve eserlerinde vurguladığı dünya görüşüne bakarak ideolojisinin muhafazakâr-milliyetçi olduğu değerlendirmesi yapılabilir. Bu değerlendirmelere bu çalışmamızda yer alan eserlerinin basım-yayın organları tercihleri üzerinden ulaşmak da mümkün olabilir. Tarık Buğra'nın bu çalışmada yer alan her iki eserinin ilk basımları *Ötüken Neşriyat* tarafından gerçekleştirilmiştir. 1964 yılında kurulan yayınevi kuruluşundan bugüne ve bugün de basım-yayında milliyetçi ve Türkçü çizgide ilerleyen edebiyatçıları (Ziya Gökalp, Arif Nihat Asya, Yusuf Akçura, Galip Erdem, Hüseyin Nihal Atsız vb.) öncelemektedir. Buğra'nın ölümünden sonra eserlerinin basımları temelde iki yayınevi tarafından

gerçekleştirilmiştir. Beş kitabının (*Küçük Ağa*, *Dönemeçte*, *Yağmur Beklerken*, *Firavun İmanı*, *Oğlumuz*) basımı kendisini sosyalist bir çizgi üzerinde niteleyen; basım-yayın hayatına Türkiye'nin ilk popüler sol dergisi olarak niteledikleri *Yeni Gündem* dergisiyle başlayan; basımını gerçekleştirdiği kitaplar arasında devleti ve milleti bölücü faaliyetlerde bulunmak, devlet ve devlet yöneticilerine hakaret suçlarından yargılanan ve bugün hapishane'de bulunan Selahattin Demirtaş'ın kitabının da yer aldığı *İletişim Yayınları* tarafından yapılmaktadır. Bahsi geçen beş eserinin dışındaki eserleri *Ötüken Neşriyat* kapsamında yer almaktadır. Buğra'nın eserlerinin ideolojik anlamda birbirine karşıt konumda yer alan bu iki yayınevi arasında paylaşımı, yazarın telif hakkının varisleri arasındaki paylaşımından kaynaklanıyor olabilir. Zira *İletişim Yayınları* Buğra'nın ilk evliliğinden dünyaya gelen kızı Ayşe Buğra'nın çalışmalarının da basımının gerçekleştiği yayınevidir. *Ötüken Neşriyat* da Buğra'nın ikinci ve son evliliği olan hikâyeci Hatice Bilen Buğra'nın eserlerini yayınlamaktadır. Buğra'nın yaşadığı sıralarda bu çalışmada yer alan eserlerinin basımının gerçekleşmesini tercih ettiği yayınevinin *Ötüken Neşriyat* olmasına bakarak, yazarın milliyetçi ortamlara yakın durduğunu ifade edebiliriz. Tarık Buğra'nın bu çalışmada yer alan *Dönemeçte* romanının ilk basımının gerçekleştirildiği 1980 yılı ile 2019 yılı kapsamında 16 basımı söz konusudur. Bu anlamda yazarın bu eserinin ortalama olarak her 2,5-3 senede bir basımı gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde *Yağmur Beklerken* romanı da ilk basımı olan 1981 yılıyla 2020 yılı dâhilinde ve arasında 23 basım ile ortalama 1,5-2 yılda bir basımı gerçekleşmiş bir eserdir. Tüm bu bilgiler ışığında Tarık Buğra'nın bu çalışmada yer alan eserlerinin okur beğenisini kazandıkları ve okuma tercihleri arasında yer aldığı belirtilebilir.

Ahmed Arif'in *Hasretinden Prangalar Eskittim* şiir kitabının ilk basımı *Bilgi Yayınevi* tarafından gerçekleştirilmiştir. *Bilgi Yayınevi* Nâzım Hikmet, Aziz Nesin gibi sol görüşü destekleyen yazarların yayınlarına ağırlık vermektedir. *Cem Yayınevi*, *Everest Yayınevleri* de benzer şekilde ağırlıklı olarak sol görüşü savunan yazarların eserlerinin basımını gerçekleştirmiştir. Arif'in ölümünden sonra söz konusu eserinin basımlarının gerçekleştirildiği *Metis Yayınları* da kuruluşları bahsinde yayınevinin 1982 yılında muhalif, solcu üniversite öğrencilerince kurulduğunu ifade etmektedir. Arif'in *Hasretinden Prangalar Eskittim* kitabının 1968- 2020 yılları ve arasında 77 basımı gerçekleştirilmiştir. Söz konusu durum kitabın her sene, bazı seneler iki olmak üzere basımının yapıldığı anlamına gelmektedir. Bu bilgilerden hareketle Ahmed Arif'in

Hasretinden Prangalar Eskittim kitabının okur tercihlerinde öncelendiği, beğenildiği ve desteklendiği değerlendirmesi yapılabilir. Benzer şekilde *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları* tarafından Ahmed Arif'in ölümünden sonra, ilki 2013 olmak üzere, şairin Leyla Erbil'e mektuplarından oluşan kitap *Leylim Leylim*, bugüne kadar 32 baskı sayısına ulaşmıştır. Bu sayı kitabın her yıl ortalama 3 baskısının yapıldığı anlamına gelmektedir. Okur, *Leylim Leylim* kitabına da ilgi göstermiştir.

Faik Baysal'ın *Rezil Dünya* romanının ilk basımı *Remzi Kitabevi* tarafından gerçekleştirilmiştir. *Remzi Kitabevi* 1927 yılında kurulması yönüyle Türkiye Cumhuriyet tarihinin ilk kitabevleri arasındadır ve birçok edebiyatçının ilk eserlerinin basımını gerçekleştirmiştir. Yayınevi'nin basımını gerçekleştirdiği eserler ağırlıklı olarak Türk ve dünya edebiyatı klasikleridir. İdeolojik akımların öncülerini önceleyen bir çizgiye sahip değildir. *Rezil Dünya* romanının sonraki basımlarında karşımıza çıkan *Can Yayınları*'nın sol düşünce savunucularına ağırlıklı olarak yer verdiği görülürken; *Nemesis Yayınları* tarafsız bir kuruluş olduklarını belirtmektedir ve bünyesinde yer alan yazarlar arasında ideolojik bir tarafın öncüsü olarak bilinen bir yazar dikkat çekmemektedir. Benzer şekilde kitabın üçüncü basımını yapan *Varlık Yayınları* da Türk edebiyatının klasiklerini önceleyen bir yayın çizgisini takip etmiştir. Baysal'ın *Rezil Dünya* romanının ikinci basımı ilk basımından 13 yıl sonra gerçekleşmiştir. 2 yıl sonra üçüncü basımı yapılmıştır. Basım aralıkları üçüncü basımdan 22 yıl sonra dördüncünün, dördüncünün 3 yıl sonrası beşincinin, beşinci basımın 25 yıl sonrasında altıncının basımı şeklindedir. Romanın ilk basımından bugüne kadar toplamda altı basımı gerçekleşmiştir. Baysal'ın *Ateşi Yakanlar* romanının ilk basımını *Armoni Yayıncılık* yapmıştır. Sonraki basımları *Elips Kitap* markalarından biri olan *Kyrhos Yayıncılık* ve *Nemesis Kitap* kapsamında görünmektedir. Bahsi geçen yayınevleri de tarafsızlık ilkesini benimsediklerini belirtmektedirler ve ideolojik taraf olduklarının açık ifadesi olabileceği kanaatini uyandıracak yazarları önceliyor görünmemektedirler. Baysal'ın yayınevleri tercihlerine bakarak açıkça ideolojik bir tarafta durmadığı değerlendirmesi yapılabilir. *Ateşi Yakanlar* romanının 1991-2022 yılları dâhilinde ve arasında üç basımı gerçekleşmiştir. Bu bilgiler ışığında Faik Baysal'ın söz konusu seçili eserleri okurun tercih ettiği kitaplar arasında görünmemektedir.

Bu çalışmada yer alan edebiyatçılarımızın eserlerinden *Dönemeçte* ve *Yağmur Beklerken* romanları devlet televizyonu TRT'de dizi olarak yer bulmuştur. *Dönemeçte* 1980 yılında "Dönemeç" adıyla, dört bölüm şeklinde yayınlanmıştır. Yönetmenliğini Okan Uysaler ve Tuncay Öztürk'ün yaptığı dizi filmde Doktor Şerif'i Çetin Tekindor canlandırmaktadır. Dizi film, Şerif'in, Şehir Kulübü'nün bulunduğu avluda, sabah ezanı vaktinde, fıskiye ve mika topun fıskiyedeki devinimini izlemesi ve bu seyrinden sabah ezanı sesiyle sıyrılması sahnesiyle başlamaktadır. Buğra'nın *Yağmur Beklerken* romanı da aynı isimle, Tunca Yönder yönetmenliğinde, beş bölüm olarak TRT'de yayınlanmıştır. Cevdet Arıcılar'ın roman başkişisi Rahmi'yi canlandırdığı dizi, Rahmi'nin güneş doğarken tarladaki kurumuş mahsüle çare düşünceleri içerisinde bakması ile başlamaktadır.

Faik Baysal'ın *Rezil Dünya* isimli romanının TRT'de dizi film olarak uyarlanması düşünüldüğünü ancak maddi gerekçelerle bu düşüncenin gerçekleştirilemediğini söyleşilerindeki ifadelerden biliyoruz. Öte yandan Baysal'ın *Kavanozdaki Adam* isimli oyunu TRT'de Mesut Uçakan yönetmenliğinde yayınlanmıştır. Baysal'ın seslendirme sanatçısı ve oyuncu olan kızı Elif Baysal'ın da rol aldığı bu oyunda başoyuncular Ahmet Mekin ve Nevra Serezli'dir.

Ahmed Arif'in eserinin ya da belgeselinin TRT'de yer aldığıyla ilgili herhangi bir yayına rastlanmamıştır. Sadece ulusal yayın yapan HaberTürk kanalında yönetmenliğini Dilek Gül'ün yaptığı "Ahmed Arif'in Hasreti" isimli belgesel film dikkat çekmektedir.

Bu bilgiler ışığında edebiyatçılarımızın devlet kurum ve kuruluşlarına yakınlıkları, devlet tarafından kendilerine yaklaşımları açısından Ahmed Arif'in daha geri planda tutulduğunu ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. (2007). *Gül Sancılı Adam*.

Akan, V. (2002). Birey ve Toplum. *Sosyolojiye Giriş* içinde (İ. Sezal Ed.). Martı Kitap ve Yayınevi.

Aksoy, N. B. (2014,Nisan 11). 15 Vurucu Şiiriyle Dili En Güzel Kullanan Şairlerden Ahmed Arif. https://listelist.com/ahmed-arif-siirleri/ Erişim tarihi: 7 Eylül 2021.

Altın, N.Ş. (2013). *Edebiyat Sosyolojisi Açısından Postmodern Romanın Toplumsal Temelleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Alver, K. (2006). Edebiyat ve Kimlik. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*,2,-43.

Alver. K. (2016). *Edebiyat, Sanat ve Toplum*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.

Apaydın, D. (2021). Edebiyat ve Değer. *Değer Çalışmaları* içinde (N. Gökalp Ed.). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Değer Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Arif, A. (2020). *Hasretinden Prangalar Eskittim*. (19. Basım)(R. Kızıler Ed.). Metis Yayıncılık.

Aslan, A. (1996). *Felsefeye Giriş*. Vadi Yayınları.

Aydemir, M.A. ve Tecim, E. (2012). Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44-59.

Aydın, M. (2003). Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*,1, 121-144

Aydın, M. (2011). Değerler, İşlevleri ve Ahlak. *Eğitime Bakış Dergisi*,7, 39-45

Aydınalp, H. (2010). Sosyal Çatışma ve Din. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,19, 187-215.

Aydoğdu, Y. (2020). Ahmed Arif'in Şiir Anlayışı ve Gelenekle İlişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8, 1305-1313.

Ayvazoğlu, B. (2018). *Büyük Ağa Tarık Buğra*. (5. Basım). Kapı Yayınları.

Bauman, Z. , May, T. (2019). *Sosyolojik Düşünmek*. (A.E. Pilgir Çev.). Ayrıntı Yayıncılık.

Baysal, F. (1972). *Rezil Dünya*. (3. Basım). Varlık Yayınları.

Baysal, F. (2009). *Ateşi Yakanlar*. (1. Basım). Kyrhos Yayınları.

Bircan, H.H. ve Kalın, Y. (2019). Felsefede Değer, Değerler ve Erdemler. *Değerler ve Değerler Psikolojisi* içinde (B. Dilmaç, H.H. Bircan Ed.). Pegem Akademi Yayıncılık.

Birkök, M.C. (2019). Değerler Sınıflandırması. *Journal of Human Sciences*, 16,493-498

Bolat, Y. (2016). Sosyal Değerler ve Değerler Eğitimini Anlamak. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*,4, 322-348

Buğra, T. (2019). *Dönemeçte.* (9.Baskı). İletişim Yayınları.

Buğra, T. (2020). *Yağmur Beklerken.* (15. Basım). İletişim Yayınları.

Can, Ş. (2011). *Faik Baysalın Romanlarında Şahıslar Dünyası*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Cengiz, A.A. (2018). Çatışmanın Doğası: Tanımı, Türleri ve Süreci. *Çatışma ve Stres Yönetimi 1* içinde (E. Ceylan Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ceyhan Akça, N. (2013). *Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri*. Kurgan Edebiyat Yayınları.

Cihan, M. (2015). Erol Güngör'ün İnsani Değerlere Bakışı: Vicdan, Adalet ve Sorumluluk. *Uluslararası Sempozyum İnsani Değerlerin Yeniden İnşası, Tebliğler* içinde (C. Gündoğdu Ed.). Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Coşkun, S. (2006). Türkiye'de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi.* 4,8, 405-414.

Cuma, A. (2009). Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi-Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 82-94.

Çetin, N. (2014). *Eğitim ve Değerler Tartışmasında Edebiyatın Meşruluğu Sorunu*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Demirutku, K. ve Sümer, N. (2010). Temel Değerlerin Ölçümü: Portre Değerler Anketinin Türkçe Uyarlaması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13,17-25.

Durakbaşa, A. (2002). Sosyolojide Temel Kavramlar. *Sosyolojiye Giriş* içinde (İ. Sezal Ed.). Martı Kitap ve Yayınevi.

Durbaş, R. (1990). *Kalbim Dinamit Kuyusu.* Cem Yayınevi.

Ersoy, E. (2018). Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11*,357-366.

Escarpit, R. (1986). *Edebiyat Sosyolojisi* (7. Baskı). (H. Portakal Çev.). İletişim Yayınları.

Güngör, E. (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. Ötüken Neşriyat.

https://www.acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/134136/mod_resource/content/1/. Erişim tarihi: 10.10.2020.

https://www.cumhuriyet.com.tr./kultur-sanat-ahmed-arif-kimdir-ahmed-arif-aslen-nereli-ahmed-arif-eserleri-neler-1942892. Erişim tarihi: 20 Mayıs 2023.

https://www.mevzuatdergisi.com/2005/02a/03.htm. Erişim tarihi: 10.10.2022.

https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/ahmed-arifin-ilk-siirinin-izinde-6890093gov.tr. Erişim tarihi:20 Mayıs 2023.

https://www.politikaakademisi.org/2020/08/02/dunya-degerler-arastirmasi-7-veri-setindeki-turkiye-bulguları/. Erişim tarihi: 10.10.2020.

https://www.tuik.gov.tr.Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanımı-Arastirmasi-2021-41132, Erişim tarihi:15.05.2023

https://www.uplifers.com/insan-bilincinin-ve-degerlerinin-donusum-sureci-spiral-dinamikler/. Erişim tarihi: 10.10.2021.

İnalcık, H. (2022). *Şair ve Patron* (10. Baskı). Doğubatı Yayınları.

İzzetbegoviç, A. (2011). *Doğu Batı Arasında İslam* (2. Baskı). (S. Şaban Çv.). Yarın Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. Evrim Yayınevi.

Kaplan, M. (1987). *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Karababa, A. (2019). *Kuramsal Temelde Değer, Değerler ve Değerler Psikolojisi*. (B. Dilmaç, H.H. Bircan Ed.). Pegem Akademi Yayıncılık.

Karkıner, N. (2011). Klasik Toplumsal Değişme Kuramları. *Toplumsal Değişme Kuramları* içinde (H. Yeşildal Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kızıler, R. (2020). *Leylim Leylim*. Ahmed Arif'ten Leyla Erbil'e Mektuplar 1954-1959-ve 1977'de On Bir Mektup-. (32. Basım). (R. Kızıler Ed.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Korkmaz, S. (2014). Din Psikolojisinde Değerler ve Erol Güngör'ün Değerler Hakkındaki Görüşleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24,177-199.

Kösemihal, N.Ş. (1964). Edebiyat Sosyolojisine Giriş. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, (2), 19-20, 1-37.

Kurt, E. (2009). *Faik Baysal'ın Romancılığı.* Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Küçük, N. (2016). Schwartz'ın "Değer Yönelimleri Ölçeği" ile Türkiye'deki Öğrenciler Üzerine Yapılmış Olan Bazı Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 57,280-296.

Mills, C. W. (2007). *Toplumbilimsel Düşün*. (Ü. Oskay Çev.). Der Yayınları.

Moran, B. (2002). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* (9. Baskı). İletişim Yayınları.

Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (7. Baskı). (S. Özge Çev.). Yayınodası Yayıncılık.

Oral, T. (2019). Psikolojik Perspektiften Değer Kavramı. *Değerler ve Değerler Psikolojisi* içinde (B. Dilmaç, H.H. Bircan Ed.). Pegem Akademi Yayıncılık.

Ortaş, İ. (2014). Türkiye ve Dünyada Kitap Okuma Değerlerinin Karşılaştırması ve Sosyal Yaşamımıza Etkileri. Türk Kütüphaneciliği. 28,3, 323-337.

Öcal, O. (2007). "Dönemeçte" Romanında Yapı ve Tema. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 22, 101-117

Öngören, V. (2020). *Ahmed Arifle Bir Konuşma*. (R. Kızıler Ed.). Metis Yayıncılık.

Özcan, Y.Z. ve Özbay, Ö. (2002). Sosyolojide Yöntem. *Sosyolojiye Giriş* içinde (İ. Sezal Ed.). Martı Kitap ve Yayınevi.

Özen, R. (2015). *Türk Toplumundaki Üç Kuşak Annelerin Çocuklarında Olmasını İstedikleri Değerler ve Değer Sınıflaması*. Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Özensel, E. (2019). Sosyoloji ve Değer. *Değerler ve Değerler Psikolojisi*. (B. Dilmaç, H.H. Bircan Ed.). Pegem Akademi Yayıncılık.

Öztürk Aykaç, N. (2016). Kent-Mekân- İnsan Sarmalında Bir Toplumsal Tip: Ankaralı. *Toplumsal Tipler* içinde (Ed. M.A. Aydemir). Açılım Kitap.

Öztürk, T. (2012). *Yazarlar ve Şairler Sözlüğü*. Birleşik Tomurcuk Yayınları.

Özüdoğru Erdoğan, H.N. (2019). Benlik, Ahlak ve Değerler. *Değerler ve Değerler Psikolojisi* içinde (B. Dilmaç, H.H. Bircan Ed.). Pegem Akademi Yayıncılık.

Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları* (9. Baskı). (H. Hülür Çev.). De ki Basım Yayıncılık.

Sağanak, M. (2004). Kişi-Örgüt Değer Uyumunu Ölçme Çalışmaları ve Kullanılan Yöntemlerin Karşılaştırılması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2, 101-124.

Sapiro, G. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi* (E. C. Gürcan, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Soykan, Ö.N. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi (Kuram ve Uygulama)*. Bilge Kültür Sanat Yayınları

Süreya, C. (2020). *Ahmed Arif.* (R. Kızıler Ed.). Metis Yayıncılık.

Şan, M.K. (2000). Edebiyat Sosyolojisi: Tarihsel Bir Değerlendirme Denemesi. *Bilgi Dergisi*, 2, 97-107.

Şimşek, S. (2002). Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 29-39.

Turner, J.H., Beeghley, L. ve Powers, C.H. (2013). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu* (4. Baskı). (Ü. Tatlıcan Çev.). Sentez Yayıncılık.

Tüzer, İ. ve Hüküm, M. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi (Edebiyata Sosyolojiden Bakmak*). Akçağ Yayınları.

Ülken, H.Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü* (1. Baskı). Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları.

Ünsaldı, L. ve Geçgin, E. (2015). *Sosyoloji Tarihi-Dünyada ve Türkiye'de*. Heretik Yayıncılık.

Yazıcı, H. (2021). Edebiyat Sosyolojisinin Bölümler ve Konuları. *Folklor Akademi Dergisi*, 4, 1, 40-55.

Yazıcı, M. (2014). Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 209-223.

Yıldırım, S.G. ve Demirel, M. (2019). Türk Tarihinde Değerler ve Değerler Eğitimi Üzerine Bir İnceleme. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 5,92-99.

Yusufoğlu, N. (2021). Değer ve Edebiyat. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 5, 2, 173-187.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Fadime Gökcen YAŞAR	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Sosyoloji Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1. Öztürk Aykaç, Nilüfer ve Yaşar, Fadime Gökcen (2018). "Kentlilik Bilinci Bağlamında Karaman Kent Kimliği". *III. Kentfor Yerel Kalkınma ve Siyasal-Toplumsal Dönüşüm Bağlamında Kent ve Çevre Yönetimi Forumu Bildiri Özetleri Kitapçığı*, s. 75.	